

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

**Filozofická fakulta
Ústav českých dějin**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Martin Hůrka

**STAVEBNÍ AKTIVITY PRAŽSKÝCH MĚŠŤANŮ NA SVÝCH
VENKOVSKÝCH STATCÍCH VE STŘEDOVĚKU**

**CONSTRUCTIONAL ACTIVITIES OF PRAGUE BURGESSES CONCERNING
THEIR COUNTRY ESTATES IN THE MIDDLE AGES**

Vyšehořovice 2009

vedoucí práce: Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

Za podnětné rady a pomoc s textem bych chtěl obzvláště poděkovat vedoucí mé práce, paní Prof. PhDr. Lence Bobkové, CSc. Stejný dík náleží panu Jaroslavu Špačkovi, řediteli Městského muzea v Čelákovících, který mi umožnil pracovat v muzejní knihovně, byl mi nápomocen radou a vstřícností při uvolňování z mých pracovních povinností. Dále děkuji všem, kteří měli podnětné připomínky k dané problematice.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

Ve Vyšehořovicích dne 28. dubna 2009

.....
podpis

Anotace

V práci pojednávám o stavební činnosti na venkovských statcích, kterou iniciovali pražští měšťané či osoby, které se již mezi měšťany nepočítaly, ale které v pražských měšťanských rodech měly své kořeny. Zabývám se obdobím přibližně od prvních zmínek o aktivitě těchto osob na venkově v polovině 13. století až po konec století patnáctého. Stavební činnost je dnes patrná a vysledovatelná téměř výlučně na dvou typech staveb – na sídlech (tvrze, hrady) a na kostelech. Největší rozmach stavební činnosti na venkovských statcích „měšťanů“ lze vidět od poloviny 14. století do vypuknutí husitských válek. Nejatraktivnějším regionem, kde sledované osoby investovaly své prostředky se ukázal region východně od Prahy.

I deal with constructional activities performed at country estates of Prague burgesses or persons, who were no longer considered to be lawful burgesses, but who had had their roots in that community. I target the period from the first known references on activities of those persons in the country approximately in the middle of the 13th century untill the end of the 15th century. Constructional activities can nowadays be recognized nearly exclusively at two types of buildings – residencies (forts, strongholds, castles) and churches. The utmost boom of building activities at country estates belonging to „burgesses“ can be seen from the middle of the 14th century untill the burst of the Hussite Wars. The most attractive region, where the concerned persons had invested their resources, proved to be the one east of Prague.

Klíčová slova

- pražští měšťané, Praha, venkovské statky, stavební činnost, středověk, tvrz, hrad, kostel, architektura -

- Prague burgesses, Prague, country estates, constructional activity, Middle Ages, fort, stronghold, castle, church, architecture -

Obsah

1. Uvedení do tématu.....	s. 7
1.1 Předmět výzkumu.....	s. 7
1.2 Prameny a literatura.....	s. 8
1.3 Terminologie.....	s. 10
2. Prostředí pražských měst	s. 13
2.1 Pražská města a vůdčí měšťanská vrstva Starého Města.....	s. 13
2.2 Stavební a zakladatelská činnost měšťanů ve městě.....	s. 16
2.3 Město a jeho hospodářské zázemí.....	s. 21
3. Pražští měšťané a jejich venkovské statky	s. 24
3.1 Vymezení regionu.....	s. 24
3.2 Statky pražských měšťanů na venkově ve sledovaném období.....	s. 25
4. Obecné otázky venkovského prostředí ve spojitosti se stavebními počiny	s. 29
4.1 Tvrze.....	s. 29
5. Nejvýznamnější venkovská sídla osob s měšťanskými kořeny	s. 34
5.1 Okoř.....	s. 34
5.2 Roztoky.....	s. 36
5.3 Škvorec.....	s. 43
5.4 Kaple při výše uvedených objektech.....	s. 45
6. Počátky staveb sídel měšťanů na venkově spojené s lokací	s. 46
6.1 Horní Počernice.....	s. 46
6.2 Zlatníky.....	s. 48
7. Další možné stavby sídel do poloviny 14. stol.	s. 50
7.1 Dolní Břežany.....	s. 50
7.2 Koloděje.....	s. 51
8. „Zlatá“ doba staveb sídel „měšťanů“ na venkově	s. 53
8.1 Běchovice.....	s. 53
8.2 Brázdim.....	s. 55
8.3 Ctěnice.....	s. 57
8.4 Čertousy.....	s. 58
8.5 Chvaly.....	s. 59
8.6 Jiřice.....	s. 61
8.7 Květnice.....	s. 62
8.8 Pakoměřice.....	s. 63
8.9 Dubeček.....	s. 65
9. Přestavby areálů s patrným posunem umístění nové tvrze	s. 67
9.1 Dubeč.....	s. 67
9.2 Ostrov.....	s. 69
10. Tvrze s hůře identifikovatelným stavebním zásahem	s. 72
10.1 Dolní Počernice.....	s. 72
10.2 Klecany.....	s. 74
10.3 Vinoř.....	s. 75
10.4 Stupice.....	s. 77
10.5 Zlatá.....	s. 78
11. Některé obecné jevy u tvrzí „pražských měšťanů“	s. 79
12. Shrnutí časového vývoje stavební činnosti „měšťanů“ na venkově	s. 82

13.	Možné faktory podporující stavební „boom“ ve 2. polovině 14. stol.	s. 84
13.1	Expanze měšťanů do pražského okolí v souvislosti s rozvojem vinařství	s. 84
13.2	Intenzivnější sbližování nižší šlechty a měšťanstva	s. 85
13.3	Rentovní „styl“ života	s. 88
14.	Územní atraktivita pro stavbu sídel pražských „měšťanů“	s. 90
14.1	Přehled stavu vlastnických poměrů v pražském okolí	s. 91
14.2	Charakter krajiny a komunikace východně od Prahy	s. 92
14.2.1	Pražské brány a bezprostřední okolí města	s. 95
15.	Pokus o postižení prostorových souvislostí sledovaných tvrzí v rámci vsí	s. 97
15.1	Polohy tvrže vůči vsi	s. 97
15.2	Vztah tvrže – kostel	s. 99
16.	Kostely a podíl „pražských měšťanů“ na jejich podobě a výzdobě	s. 101
16.1	Řepy	s. 101
16.2	Černovičky	s. 102
16.3	Mochov	s. 103
16.4	Lhota	s. 104
16.5	Hradešín	s. 105
16.6	Petrovice	s. 106
16.7	Průhonice	s. 108
17.	Iniciátoři staveb a jejich vzájemné úzké vazby	s. 111
18.	Stavební aktivity „pražských měšťanů mimo pražský region“	s. 112
19.	Nástin srovnání s jinými městy	s. 113
20.	Závěrečné shrnutí	s. 115

Seznam zkratk

NPÚ – Národní památkový ústav
 SHP – stavebně historický průzkum

1. UVEDENÍ DO TÉMATU

Stavební aktivita pražských měšťanů či rodů majících měšťanské kořeny na venkově je zajímavou, leč málo probádanou oblastí českých středověkých dějin. Zde chci podat základní přehled této činnosti, kterou lze vysledovat z dostupné literatury a pramenů, a pokusit se postihnout ze zjištěných skutečností určité její obecné předpoklady, souvislosti a dopad. Práce by měla být jakýmsi odrazovým můstkem pro další podrobnější studium dané problematiky.

1.1 Předmět výzkumu

V této práci vyjdu z již zejména V. V. Tomkem a J. Mezníkem zpracovaného rozložení držby nemovitostí, patronátních práv a dalších vlastnických vztahů pražských měšťanů v okolí Prahy a v některých výjimečných případech i ve vzdálenějších regionech, které s Prahou a jeho zázemím přímo nesouvisely. Tito autoři vyčerpávajícím způsobem popsali pohyb dotčených venkovských majetků, částečně v rámci možností sledovali (zejména J. Mezník) velikost jednotlivých majetků a charakter držby, ovšem měli již o poznání menší možnost se zabývat stavební činností měšťanů případně již nobilitovaných osob, které měly měšťanské kořeny. Stavebně-historické průzkumy a archeologické výzkumy v souvislosti s opravami a rekonstrukcemi objektů majících spojitost se středověkou situací ve venkovských lokalitách kolem Prahy či dnes již v jejích hranicích v posledních desetiletích a opětovné studium písemných pramenů dnes umožňuje identifikovat či alespoň se pokusit s větší či menší pravděpodobností určit stavitele či osobu mající podíl na přestavbě některých středověkých venkovských objektů.

Tato práce postihuje období od počátků prvních dokladů venkovských majetků pražských měšťanů již ve 13. století až po dobu končících českých středověkých dějin závěrem století patnáctého.

Sledovatelná středověká venkovská stavební aktivita se týká v zásadě pouze dvou typů objektů – opevněného sídla (tedy tvrze, případně hrádku či hradu) a kostela. Ostatní zakladatelské počiny (např. rybníky, mlýny, budovy dvorů apod.) jsou sledovatelné jen velmi obtížně a prakticky jen v ojedinělých případech náhodných zmínek. Ve své práci pracuji jak s měšťany, kteří stále náležejí pod městské právo, tak i původními měšťany, kteří již v době realizace stavby se hlásí ke šlechtě, případně s jejich syny, kteří sice již ke šlechtě patří, ale u nichž jsou silné a patrné kořeny v měšťanském prostředí.

Základem práce je zdlouhavé a časově náročné identifikování stavebních počínů a jejich přiřazení když ne konkrétní osobě, tak alespoň rodu, který splňuje výše uvedené podmínky. Jak bude uvedeno dále v práci, ve většině případů nelze toto učinit s úplnou jistotou, ale s větší či alespoň podstatnou mírou pravděpodobnosti.

Chci postihnout počátky stavební aktivity měšťanů na venkově, její další vývoj a vrcholné období největšího rozmachu a nastínit možné podněty, motivy a důvody tohoto jednání spojeného s expanzí na venkov a častým trvalým opuštěním města. Taktéž je cílem získat podrobnější představu o nejatraktivnějším regionu pro stavební činnost pražských měšťanů. Zajímavá se jeví otázka cest a přístupnosti komunikací s ohledem na dlouhodobé podmínky ve sledované oblasti závislé do značné míry na charakteru krajiny.

1.2 Prameny a literatura

Při zacházení s venkovskými statky a rozpletení majetkových poměrů v okolí Prahy se jeví jako zdroje informací s nejvyšší vypovídací hodnotou edice následujících pramenů. Prvořadým pramenem pro studium vlastnických vztahů nobilitovaných pražských měšťanů k venkovským nemovitostem by byly pro Čechy bohužel vzhledem k požáru Pražského hradu roku 1541 nedochované desky zemské založené již patrně za vlády Přemysla Otakara II., přesto důležité údaje lze získat z rekonstrukce těchto desek v J. Emlerem vydaných *Pozůstatcích desk zemských*. Desky zemské a jiné úřední prameny by měly tu výhodu, že jakožto pramen úřední povahy měly tendenci zachycovat skutečnost a vztahy bez příkras, tak jak opravdu existovaly. Zachycovaly svobodné statky spadající do feudální sféry a příslušné pod zemský soud. Ve velké většině případů šlo o majetky šlechtické, ovšem tyto majetky však v prostoru kolem Prahy získávali v hojné míře právě měšťané expandující na venkov.

Jiným důležitým pramenem jsou vydané prameny spojené s činností církevní správy a úřadů. Pro sledované období jde zejména o *Libri confirmationum*, *Libri erectionum* a *Acta judiciaria consistorii Pragensis* pokrývající období přibližně od poloviny 14. století do doby husitských válek. *Libri confirmationum* poskytují důležité informace o držbě patronátního práva, což samo o sobě nemusí znamenat držbu nemovitostí v té dané lokalitě, ovšem představuje to určité vodítko a při posouzení dalších okolností týkajících se vývoje držby, lze často s velkou pravděpodobností určité závěry učinit. Majetkovou situaci pomohou v některých případech osvětlit zmiňované *Libri erectionum*, do kterých se zanášely údaje o nadání kostelů, oltářů, apod. Dalším církevním pramenem jsou *Acta judiciaria* pražské konsistoře uchováující záznamy o přích.

Prameny zmiňující se a pojednávající o pražských měšťanech a jejich venkovských statcích vydal cíleným výběrem z materiálů Archivu města Prahy J. Teige v *Archivu českém – díl XXVI. a XXVIII.*

Další údaje vztahující se k popisovaným tvrzím a kostelům a jejich majitelům čerpám již z široké škály ostatních vydaných pramenů týkajících se středověkých dějin. V tomto případě jde však o ojedinělejší zmínky v té které konkrétní edici a tudíž nemá větší význam je v této části práce zmiňovat.

Pro dobré poznání činnosti měšťanů na venkově není důležité pouze tamější rozložení majetku, ovšem také situace vlastnických vztahů ve městě. Zde je neocenitelná práce V. V. Tomka, který vycházel částečně i z pramenů, které dnes již neexistují. Týká se to především vydání *Základů starého místopisu pražského*. Sice se nejedná o edici pramene v pravém slova smyslu, ovšem pro postižení majetkové situace v pražských městech v rámci možností poslouží dobře. Situaci na Starém Městě pražském, ale částečně i na venkovských statcích vlastněných měšťany pomáhá odkrývat rovněž edice pramenů sesbíraných v Teigeho dvoudílných *Základech starého místopisu Pražského*, a to i ve 14. století.

Nelze pominout ani jiné významné několikavazkové Tomkovo dílo *Dějepis města Prahy*, ze kterého lze získat mnohé základní informace o měšťanech a jejich majetcích a vzájemných vztazích, ovšem s opatrností a s ověřováním a hlubším poznáním v tomto díle obsažených informací a snahou řídit se původním pramenem, který byl vydán v různých edicích.

Z autorů zabývajících se pražskými měšťany v období středověku je pro tuto práci klíčový Jaroslav Mezník a jeho práce *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*. Ovšem nejen ta, ale i *Praha před husitskou revolucí* a další drobnější články pojednávající o pražském prostředí 14. a 15. století.

Městským prostředím, jeho vznikem a středověkou podobou obecně se v poslední době zabývali zejména J. Kejř a F. Hoffmann. Jejich práce o počátcích měst a jejich středověké podobě *Vznik městského zřízení v českých zemích* (Kejř) a *České město ve středověku* (Hoffmann) umožňují si vytvořit základní představu o prostředí, ze kterého vzešli mimo jiné i pražští měšťané.

Zpočátku mé práce bylo nezbytné se zorientovat ve velkém množství středověkých staveb (tvrzí, kostelů), které se v pražském okolí nacházejí či nacházely. Pochopitelně mi byly neocenitelným pomocníkem známé a hojně užívané přehledové práce encyklopedického charakteru. Za prvé třeba jmenovat Sedláčkovy *Hrady, zámky a tvrze české* a v nedávné době kolektivem autorů vydanou třídílnou *Encyklopedii českých tvrzí*, dále *Tvrze středních Čech* od F. Kašičky, *Ohrožené hrady, zámky a tvrze Čech* od J. Úlovce a další.

Další hodnotné údaje jsem čerpal z prací vztahujících se již ke konkrétním objektům zveřejňované většinou v podobě článků v periodikách jako *Památky středních Čech*, *Průzkumy památek*, *Dějiny staveb*, *Zprávy památkové péče*, *Castellologica bohemica*, *Archaeologica historica*, apod. V těchto odborných časopisech a sbornících jsou studie vypracované většinou na základě stavebně-historických průzkumů doplněných o poznatky písemných pramenů, které v určitých případech velmi pomáhají při pokusu o ztotožnění určité osoby či rodu stavebníka se sledovanou stavbou, i když vzhledem k velké míře nejistoty a možnosti omylu pouze pravděpodobného ztotožnění. Obdobným způsobem mně posloužily i zprávy z provedených SHP uložené v archivech NPÚ (ústředního pracoviště, ú. o. p. v hl. m. Praze, ú. o. p. středních Čech v Praze).

Při zacházení s obecnou stavební podobou tvrzí vycházím především z různých článků P. Chotěbora.

1.3 Terminologie

Je nezbytné vymezit si okruhu staveb, které si měšťané či jejich potomci (napříště se budu snažit užívat zjednodušujícího označení „osoby měšťanského původu“, jímž budou myšleny právě měšťané či jejich synové, kteří již měšťany nebyli, ale které do své práce zahrnuji z výše v textu zmíněných důvodů) nechávali budovat či na jejichž podobě (zejména výzdobě) se nějakým způsobem podíleli. Většina stavební činnosti se týká opevněných areálů – „tvrzí“. Tyto jsou latinsky označovány jako *munitio*. Latinský termín ze své podstaty vyjadřuje jednu ze základních složek podoby tvrze – její obranou funkci. Popřípadě se může vyskytnout označení *castrum* značící již hrad, ovšem v případě pražských měšťanů toto nebude časté.

Přímé označení, jenž odkazuje na existenci tvrze, se v pramenech často vyskytuje až mnoho desetiletí po jejím založení (není výjimkou třeba i odstup jednoho či dvou staletí) a málokdy jsou doloženy přímé písemné zmínky odkazující na postavení středověké tvrze konkrétním stavebníkem (z řad měšťanstva prakticky nikdy).

Tvrzí se rozumí „malé feudální sídlo na vesnici, opevněné polohou nebo umělou fortifikací, jehož umístění v krajině i architektonická podoba jsou dány hospodářskou a společenskou funkcí“, jenž toto sídlo zastávalo.¹ Důležité je zejména sepnutí s vesnickým osídlením (jak teritoriálně, tak hospodářsky). V literatuře se tvrz klade do opozice (či lépe řečeno se samostatně vymezuje) s jiným sídlem – „hradem“. Ten má však odlišné funkce, podobu, původ svého vzniku a většinou i jiné položení v krajině a vztah k sídlům ve svém

¹ Hejna A.: *České tvrze*, Praha 1961, s. 7.

okolí. U některých objektů nastává nejistota, zda ho lze zařadit do té které kategorie, a tak se pro případy, kdy objekt zcela neodpovídá definici buď tvrze nebo hradu, užívá ne příliš jasně definovaného pojmu „hrádek“.

Tvrz se tedy v latinsky psaných textech označuje jako *munitio*. Ovšem již ve středověku v některých ojedinělých případech jsou určité tvrze někdy označeny zároveň jako hrad (např. Popovice v okr. Benešov, Hradenín, apod.),² což ukazuje na terminologickou nejednotnost a složitost jednoznačného označení některých objektů, které vykazovaly určité znaky jak hradů, tak tvrzí, již v samém středověku, kdy si i soudobí pozorovatelé nemuseli být jisti. V jejich případech navíc mohl hrát roli i vztah k pojednávanému sídlu a jeho majiteli, původ, důvod a okolnosti zápisu, kdy vlastník objektu mohl mít tendenci z prestižních důvodů označit objekt jako hrad.

Na druhou stranu u některých tvrzí se dnes vzhledem k jejich dispoziční složitosti a nákladnosti výstavby objevuje tendence řadit tato sídla spíše mezi hrady (např. Tuchoraz, Vrchotovy Janovice, apod.), případně mezi hrádky (např. Přerov nad Labem).³

Při práci s písemnými prameny mohou pak nastat určité nesrovnalosti a nepřesná pochopení, pokud se budeme potýkat se stavebními zásahy týkající se kostelů a kaplí. Při zacházení s pojmy „kaple“ (*capella*) a „kostel“ (*ecclesia*) vyvstávají v některých případech problémy vzešlé z charakteru užívání těchto pojmů ve středověku a jejich dnešních interpretací co se funkce těchto objektů týče a v návaznosti na to se zkoumají otázky jejich velikosti a vzhledu. Kapli vnímáme jako bohoslužebný objekt s menšími právy a omezenou funkcí oproti kostelu (zejména farnímu). Vlastní význam kaple byl však ve středověku značně variabilní. J. Šilhan ve starší ovšem přínosné práci upozornil na fakt, že pojem *capella* nepostihoval pouze bohoslužebné místo s méně právy, ale taktéž mohl vyjadřovat obecnou vazbu bohoslužebného místa (nehledě na jeho podobu) k fundátorovi či držiteli patronátního práva (takové místo např. i farní kostel mohl být ve spojitosti s osobou držitele patronátního práva označován jako jeho *capella*).⁴

V kontextu města, měšťanů a jejich venkovských majetků se dále zaměřím na užívání termínů, jakými byly dotčené osoby označovány, jmenovány a odlišovány. V latinských textech (kterých bylo pro tuto dobu rozhodující množství) se pro označení příslušníků feudální sféry označení jako *armiger*, *cliens*, zejména však *miles* či *famosus*. Měšťan pak byl

² Chotěbor, P.: K problematice velkých a dispozičně složitějších českých tvrzí. In *Zprávy památkové péče*, roč. 56, č. 1-2, 1996, s. 36.

³ *ibid.*

⁴ Šilhan, J.: Kaple a kaplan. In *Archeologica historica*, roč. 6, 1981, s. 249, 250.

označován jako *civis*, *concivis* nebo *discretus*, *providus* a s dalšími tituly spojenými s městskou správou.⁵

Rovněž se naskytá otázka, jak budeme hovořit o měšťanech samých, o které nám zde jde. Sleduji pouze stavební činnost osob s měšťanskými kořeny. Vynechávám tedy obyvatele města, kteří nedisponovali měšťanským právem – myslím tedy zejména příslušníky šlechty či církve, kteří sice ve městě někdy žili či vlastnili majetky, ovšem k městskému stavu nenáleželi. Taktéž nezmiňuji ostatní obyvatele města (chudinu, apod.), u kterých není možné o stavební činnosti uvažovat, tedy ne z pozice iniciátora stavby.

V poslední době je velmi diskutovaným problémem pojmání nejvýše postavených a nejbohatších měšťanů. Je stále častěji upozorňováno na nedostatečnost a nepřesnost užívání ve starší literatuře běžného a oblíbeného výrazu „patriciát“. Tento pojem provázejí nejasnosti týkající se jeho vymezení a vztažení na konkrétní prostředí (města s centrálními funkcemi, venkovská města, apod.), o čemž pojednává zejména J. Čechura.⁶ V dnešní literatuře se často prosazuje užívání pojmů „horní vrstva“, „vůdčí vrstva“ či „elita“.⁷ Těchto novějších termínů v jejich zobecňujícím významu pro nejvýše podstavené měšťany, kteří se buď sami podíleli na správě města či měli zprostředkovaně na výkon této správy značný vliv vzhledem ke svým kontaktům či finančním možnostem, se v případě nutnosti přidržím i já, zároveň užívám i pojmu „starý patriciát“, jelikož pro označení určité skupiny obyvatel v pražském prostředí je obecně pochopitelný a zavedený. Námitek dotýkajících se patriciátu či městské elity, které podává M. Nodl, jenž upozorňuje na širší pojetí těchto pojmů v západoevropské literatuře než jen jejich definice na základě bohatství a podílu na vládě⁸, si jsem vědom, ale pro své účely si vystačím s uznávaným významem, jak ho užívá Jaroslav Mezník, tedy nejbohatší vrstvy měšťanstva často německého původu získávající finanční prostředky obchodem a rentou, která měla buď přímý nebo nepřímý vliv na správu města a tuto moc si udržovala po celá desetiletí v některých případech snad i od doby počátků vzniku Starého Města, přinejmenším však od druhé poloviny 13. století.

⁵ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 46.

⁶ Čechura, J.: Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14. – 16. století. In *Časopis národního muzea*, roč. 157, 1988, s. 46 (J. Čechura vycházel při nakládání s termínem patriciát zejména z jeho zformování a užití v prostředí bývalých říšských měst).

⁷ Hrubá, M.: Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Příbor 2001, s. 129.

⁸ Nodl, M.: Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In *Documenta Pragensia (Pražské městské elity středověku a raného novověku)*, roč. XXII, 2004, s. 26, 27.

2. PROSTŘEDÍ PRAŽSKÝCH MĚST

Pro lepší pochopení stavební činnosti pražských měšťanů na svých venkovských statcích je důležité si alespoň nástinem připomenou prostředí, ve kterém tito lidé měli svůj původ a ze kterého se vydali na venkov. Zde se totiž nacházely kořeny jejich schopností a zdejší prostředí mělo jistě vliv na přípravu podmínek jejich expanze na venkov.

2.1 Pražská města a vůdčí měšťanská vrstva Starého Města

Pražské území v užším slova smyslu již od raného středověku fungovalo jako důležité obchodní a panovnické centrum. Zdejší osídlení již před vznikem samotného města mělo v některých směrech parametry blízkí skutečnému městu. V první řadě třeba jmenovat existenci pražských románských kamenných domů již ve 12. století. Nejstarším institucionalizovaným městským celkem v pražské oblasti se ve 30. letech 13. století stalo město nazývané Pražské či Větší, později Staré Město pražské. V jeho bezprostřední blízkosti pak vzniklo již plánovité osídlení v podobě Havelského Města. Na popud Václava I. ho nechal vystavět jeden z prvních známých lokátorů na našem území pražský bohatý mincmistr Eberhard, což dokládá listina Přemysla Otakara II. určující jistá práva pro toto město.⁹ Eberhardův původ není zcela jasný, nejen pro nedostatek pramenů, ale zejména kvůli době, o které hovoříme, tedy o době počátků města jako institucionalizované jednotky. Havelské město nakonec několik desetiletí po svém vzniku splynulo právně se Starým Městem. Později nechal Přemysl Otakar II. povýšit a přebudovat své podhradí rovněž na zřízení městského typu a založil Menší Město pražské. Počátkem 14. století došlo ještě k povýšení dalšího sídelního celku na poddanské městečko Hradčany nalézající se v předpolí Pražského hradu. Ovšem jednoznačně největší rozmach zažívalo Staré Město pražské. Jsou to právě obyvatelé tohoto města či z tohoto města pocházející, kteří mají klíčový význam pro stavební činnost sledovanou touto prací. Středověkou podobu pražských měst uzavřelo Karlem IV. velkolepě koncipované založení Nového Města pražského, k čemuž se ještě vrátím v jiné části této práce.

Nejbohatší rodiny s dlouhou tradicí (patriciát) žily na Starém Městě pražském. Již ve 13. století se snažili měšťané Většího Města pražského proniknout do svého okolí. Nejprve ve spojitosti se založením Havelského Města, později při ustavování Menšího Města pražského

⁹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl II.*, Praha 1882, s. 190, č. 494; Hoffmann, F.: Mincmistr Eberhard. In *Pražský sborník historický*, roč. 12, 1980; Hoffmann, F.: *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 38, 39.

(Malé Strany). Zřejmě rychle pochopili situaci a uvědomili si možnost výdělků po zhodnocení nově nabytých pozemků. Později ve 14. století se v získávání pozemkového majetku vydávali dále za městské hradby. Podobně měli Staroměstští zájem na využívání zdrojů příjmů i z Nového Města pražského v souvislosti s jeho rychlým vybudováním. B. Mendl ukázal, že většinu zdejších rent drželi právě oni.¹⁰

V dvorských službách se měšťanům dostalo trvale významných pozic snad až na přelomu 14. a 15. století, i když již na dvoře Karla IV. měli mužové měšťanského původu své místo. Nejvíce známy jsou podkomoří královských měst a králův oblíbenec Zikmund Huler a Mikuláš Augustinův z Prahy, který se zasloužil jako králův rádce o vydání dekretu kutnohorského a po jistou dobu zastával úřad nejvyššího písaře zemského.

Původní expanzi měšťanů tohoto městského celku lze většinou spojovat s nejbohatšími a nejvlivnějšími měšťany v domácí literatuře označovanými jako tzv. starý patriciát, jehož původ lze vidět již ve 13. století v dobách, kdy se město ustavovalo, začínalo se rozvíjet a poskytovat nové a rozsáhlejší příležitosti jistě nejen pro tuto nejvyšší vrstvu, ale i ostatní své obyvatele. Obecně se uznává, že původ a vzestup tzv. starého patriciátu vzešel z příležitostí, které přineslo 13. století, tedy období, kdy došlo k převratným změnám v sídelní struktuře, ve správě státu a v mnohých na to navazujících oblastech života. Je to právě účast na zakládání nových měst, na jejich rozvoji, rovněž veškerá podnikatelská činnost spojená s i v evropském měřítku opravdu úctyhodným rozvojem dolování drahých kovů – zejména stříbra a s tímto spojené podnikání a obecně širší obchodní a finanční příležitosti doby, které jsou považovány za hlavní zdroje vzniku bohaté vrstvy pražského měšťanstva. Jako příklad finančních transakcí na nejvyšších místech společenského žebříčku, ve kterých byla zapojena osoba z jednoho z nejvýznamnějších rodů – Velflovičů, krom toho po dlouhou dobu (již v době Přemyslovců, i později za Jana Lucemburského) může posloužit Mikuláš od Věže, který je zmiňován jakožto věřitel Václava II., kterému spolu s Eberlinem od Kamene měli půjčit určitou sumu.¹¹ Při této transakci přitom jednali pochopitelně s nejvýše postavenými lidmi království jako byl český komoří Burchard z Magdeburgu a další. Mikuláš se později angažuje i ve finančních záležitostech královské komory Jana Lucemburského.¹² Tato situace z přelomu 13. a 14. století je však odrazem již pokročilého vývoje, který své kořeny má již

¹⁰ Mendl, B.: Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 161.

¹¹ Loserth, J. (ed.): *Das St. Pauler Formular*, Praha 1896, s. 68, č. 70 (Dle záznamu měli půjčit 1000 hřiven stříbra /Eberlin 400 a Mikuláš 600/, jelikož je zdrojem formulář není podstatný údaj vyjadřující přesnou částku, který i nemusel odpovídat skutečnosti, ale zejména fakt, že měšťané byli označeni jako osoby, které půjčují králi. I kdyby tedy uvedené údaje sloužily pouze jako příklad a pomůcka pro psaní listin, fakt nakládání s měšťany ukazuje, že tito ve zmiňované roli nebyli ničím neobvyklým).

¹² Jacobi, T. (ed.): *Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae*, Berlín 1841, s. 23, č. 54.

v době kolem poloviny 13. století, ne-li dříve. Určitou roli taktéž mohlo hrát vlastnictví pozemků a dlouhé rodové kořeny v místě Starého Města. Členové těchto rodin pozemky posléze s rostoucí poptávkou začali pod plat poskytovat jiným měšťanům, kteří si na takto získané půdě stavěli domy a následně platili původním majitelům roční plat z pozemku pod domem ležícím. Případně domy stavěli sami původní majitelé pozemků a následně z nich získávali renty od jejich držitelů. Dle kontinuálně probíhajícího průzkumu reliktních starých pražských kamenných domů postavených již v románské době se ukazuje, že první kompaktnější zastavěná jádra na pravém vltavském břehu se nacházela kolem Staroměstského náměstí, Malého rynku, okolí kostela sv. Jiljí a při Havelském Městě,¹³ v poslední době se je doložena existence románských domů v prostoru dnešního obchodního domu Palladium. Je pravděpodobné, že některé zde usazené měšťanské rody, vlastnily i pozemky v okolí, které postupem doby dle možností zpeněžovaly. Každopádně u měšťanů vzhledem k jejich v počátečních obdobích ještě ne zcela ukotvenému postavení a k podnětnému prostředí, ve kterém žili a jenž je vychovalo a formovalo, se snad více než u kohokoli jiného projevila jejich flexibilita a schopnost podnikavosti.

Ukázkovým příkladem spojení podnikatelské dovednosti, zkušeností a možností doby nám může být rodina již zmiňovaného Eberharda. Jednotliví členové rodiny jsou známí jak lokátorskými počiny, tak účastí na důlním podnikání. Nesporné jsou u této rodiny nejen vertikální sociální vazby i na nejvýše postavené osoby v zemi, ale rovněž horizontální prostorové rozšíření aktivit a kontaktů – v říši i v mnohých českých městech. Prvek rozletu rodinných členů do rozvíjejících se českých měst je pozorovatelný zejména u Eberhardových synů, kteří si v konkrétních městech budovali vlastní existence.¹⁴

Ve svém celku měli příslušníci této městske elity většinou německé kořeny, na což odkazují zejména jejich německá jména či místo původu, které se v jejich jménu odrazilo. Město bylo ve svém obyvatelstvu různorodé a nebylo pochopitelně homogenní ani co se týče přímo plnoprávných měšťanů s měšťanským právem. Ti nejbohatší a nejvýše postavení měšťané si svou moc a prestiž rodu udržovali po celé generace, nezřídka byli provázáni příbuzensky skrze sňatky. Zejména od počátku 14. století se nám pak dochovala řada dokladů o jejich činnosti a podílu na správě města. Ve druhé polovině 14. století se však příslušníci tzv. starého patriciátu objevují o poznání méně. Část z nich si zakoupila deskové statky a město opustila, část vymřela či ve společenské hierarchii poklesla na nižší místo.¹⁵ Je zřejmé,

¹³ Fiala, M. – Hrdlička, J.: Řídící vrstva v počátcích českých měst na příkladu pražské aglomerace. In *Documenta Pragensia*, roč. XV, 1997, s. 21.

¹⁴ Hoffmann, F.: Mincmistr Eberhard. In *Pražský sborník historický*, roč. 12, 1980, s. 71, 72.

¹⁵ Mezník, J.: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 12-81.

že tyto měšťanské rody, poté co získané pozice nabyly, si přivykly na určitý komfort a standard života a bydlení ve městě, kterého se nechtěly vzdát a který se snažily vylepšit a přinejmenším udržet, což by se dle očekávání mělo určitým způsobem odrazit i na jejich stavbách realizovaných ve venkovském prostředí. Rovněž je zřejmé, že nelze klást na stejnou úroveň postavení těchto rodů (či osob), které své jmění nabyly obchodní a finanční činností nebo účastí na důlním podnikání¹⁶ (ve větší míře od závěru 13. století) s řemeslníky třeba byli právoplatnými měšťany. Třeba mít na paměti, že stejné nebylo ani postavení a podmínky výkonu jednotlivých řemesel. Kultura bydlení byla stejně rozmanitá jako město a její obyvatelé sami.¹⁷

2.2 Stavební a zakladatelská činnost měšťanů ve městě

Se stavbou relativně náročných staveb museli mít měšťané zkušenosti již od raných dob existence města, o čemž svědčí dodnes objevované reliktory kamenných domů z románského období Prahy.¹⁸ Měšťané rovněž v některých případech působili v úloze lokátorů zakládajících měst či vsí. Již byl zmíněn případ mincmistra Eberharda a Havelského města. U lokátorů se zdůrazňuje důležitost organizačních schopností, podnikavosti a ochoty riskovat neúspěch nového založení. Vzhledem k sociálnímu původu jednotlivých lokátorů (šlechtici, duchovní, sedláci, měšťané) nehleděla osoba, která lokaci nového sídliště zadávala, ani tak na původ lokátora, ale hlavně na jeho schopnosti a způsobilost k zadanému úkolu.¹⁹

Stavební boom a růst pražských měst v lucemburském období předznamenávají již privilegium Jana Lucemburského, které vydal pro měšťany Starého Města pražského 1. prosince 1328. Zde se píše: „*ut ciuitas ipsa in edificiis emendari valeat, eo melius et amplius decorari, omnes et singulas calcis et aliorum muralium lapidum quorumcunque rupturas, foueas quoque argillarum et harenarum pro structuris faciendis necessariarum, ubicunque infra distanciam ad vnum miliare ab ipsa ciuitate inueniantur aut inuente fuerint in bonis nostris, baronum, nobilium, wladiconum, abbatum, prepositorum, canonicorum, clericorum, religiosorum quorumcunque aut eorum successoribus, in perpetuum de munificencia et liberalitate regia libere damus, conferimus et donamus*“,²⁰ tedy lámat a získávat stavební materiál (vápenec a jiný kámen potřebný ke stavbě zdí, písek a jílovité hlíny) na opravy a

¹⁶ O vztahu důlního podnikání a rozvoje měst a o lokacích nových měst a osad více viz Šusta, J.: *Dvě knihy českých dějin – kniha I.*, Praha 1926, s. 51-62.

¹⁷ více o městech, jejich vzniku a životě v nich viz: Kejř, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998 či Hoffmann, F.: *České město ve středověku*, Praha 1992.

¹⁸ Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.: *Románské domy v Praze*, Praha 2002.

¹⁹ Kejř, J.: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 125.

²⁰ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae - sv. I*, Praha 1886, s. 30, č. 15.

zdokonalení pražských měšťanských domů ve vzdálenosti jedné míle kolem Prahy. Vydání tohoto privilegia mělo patrně napomoci podpořit snazší získávání zdrojů pro opravy stávajících domů a jejich rozšiřování. Dále může značit ztenčující se ložiska kamene těžená na jeho skalních výchozech a neochotu k devastaci terénu přímo v bezprostřední blízkosti Starého Města.

Doba vydání výše zmíněného privilegia se navíc přibližně shoduje s obdobím počátku značné stavební aktivity, kterou je v oblasti Prahy možné pozorovat a která bude gradovat v době kolem poloviny 14. století výstavbou Nového Města pražského, které vyrostlo velmi rychle a na značné ploše a na jehož stavbu bylo užito již ve značném množství nehořlavých materiálů – tedy zejména kamene, který musel vzhledem k časovým okolnostem výstavby získán a shromážděn v obrovském množství.

Se stavební činností měšťanů, kterou iniciovali v rámci svých podnikatelských aktivit za účelem zhodnocení svého majetku a získání jednoho z možných příjmů, můžeme u Pražanů (ale i měšťanů jiných měst) počítat pochopitelně již v rané době počátků měst. Krom toho, že si měšťané nechávali ve městě stavět pro svou vlastní potřebu často velmi honosné a reprezentativní domy, taktéž hráli různé role při rozšiřování městské zástavby jako „investoři“. Buď za určité vyrovnání a platy poskytli pozemek pro stavbu budoucích domů či tyto domy sami stavěli. O podobných krocích nás např. zpravuje listina vážící se k událostem z přelomu 13. a 14. století.²¹ Z této listiny vyplývá, jak to též popisuje B. Mendl, že někdy počátkem 14. století Dětrich Velflovic vystavěl 16 domků před městskou hradbou nedaleko cesty ke mlýnu, který vlastnil. Pozemky, na kterých tyto nové domy stáli, však patřili Šimonu Štukovi, který je ke stavbě za určitý plat poskytl. Obyvatelé domů pak platili stálý plat jak staviteli-lokátoru Dětrichu Velflovici, tak i majiteli pozemků – rodu Štuků.²² Takovéto počiny nebyly ojedinělé. Je logické, že o rozšiřování městské zástavby se přičiňovali z rozhodující části právě sami měšťané. Často jedna osoba vlastnila hned několik domů ve městě.

Doklady o rozsáhlých vlastnických poměrech konkrétních měšťanů k domům a městištím v pražských městech pocházejí v hojnějším počtu až z druhé poloviny 14. století. Značnou část domů též vlastnili a z nich vybírali platy i někteří mnou sledovaní měšťané, o nichž se lze domnívat, že se účastnili stavebních podniků na svých venkovských statcích. Co se městských domů týče, sice lze ve většině případů s velkou přesností přiřadit konkrétní domy či konkrétní zastavěné plochy města k těmto osobám, horší to však již je s určením iniciátora stavby,

²¹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 120, 121, č. 299.

²² Mendl, B.: *Z hospodářských dějin středověké Prahy*. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 186, 187.

kterého ve většině případů určit nelze, spíše je možno se dohadovat o konkrétním rodu než-li o určité osobě.

Stavební činnost ve městě (či přinejmenším aktivity, které s rozšiřováním městské zástavby měly cosi společného) lze ze mnou sledovaných měšťanů, kteří zároveň vykazují stavební aktivity na venkově, přiřknout s velkou pravděpodobností například těmto osobám a rodům.

Zdá se pravděpodobné, že snad sám František Rokycanský (případně jeho otec či jiní příbuzní) nechal vysadit v Ševcovské ulici (dnešní Karlova) 3 domy. Roční důchod z nich 7 kop gr. pak r. 1362 daroval klášteru sv. Ducha. Toho roku věnoval jmenovanému klášteru ještě důchod na 11 domech ležících nedaleko od něj v Kostečné ulici.²³ Dále pak roku 1386 na místě původní zahrady poblíž kláštera sv. Kříže nechali založit Olbramovici (Prokop Bohuslavův, Jan Bohuslavův a Jan, syn rytíře Šimona Bohuslavova) špitál, tak jak si to přál ve své závěti otec a děd výše jmenovaných zakladatelů Bohuslav.²⁴ Krom podobných dokladů, kdy lze určité založení ztotožnit s konkrétní osobou či rodem, se dochovala celá řada záznamů odkazujících na vlastnictví značného městského nemovitého majetku či určitých práv k němu konkrétními osobami, ovšem většinou nelze vzhledem k četným majetkovým přesunům s těmito osobami nebo jejich rody přímo spojit vlastní založení (u určité části to však lze velmi dobře předpokládat).

Mezi držitele těchto majetků lze jmenovat Johlina Steklice, který roku 1369 spolu s jinými důchody nadal oltář Panny Marie v kostele sv. Michala platy z domů z části dnešní Černé ulice. Dále je dobré si povšimnout původně rozlehlého městiště v majetku rodiny Wassermanů v 70. letech již rozděleného na několik dílů, taktéž osoby Reinharda z Mühlhausenu a jeho důchodů, které čerpal ze 14 domů a městišť v ulici řečené Betlém (zmínka k roku 1385). O rok později se odkazuje na určité majetkové vztahy Jana z Cách. Před koncem 14. století pak Hanza od Věže dokládá listem, že mu náleží 25 areálních platů v oblasti dnešních ulic Truhlářská, Soukenická a Revoluční. Stejně tak v 70. a 80. letech náležely určité platy z městišť Pešlínu Bohuslavovu. Obdobně na tom byly i příslušníci dalších sledovaných rodin, u nichž se stavební činnost na venkově předpokládá – Štukové, Ula Payer, Hána Benešovský, Mikuláš Klementer, Nymburští.²⁵ U předních měšťanů nešlo o neobvyklou věc, ba naopak postupem doby se jednalo o jeden ze důležitých zdrojů jejich

²³ Mendl, B.: Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 247, 249; (vdova po Františku Rokycanském pak vlastnila nepatrný plat půl kopy gr. na domě v dnešní Dušní ulici).

²⁴ *ibid.*, s. 250.

²⁵ *ibid.*, s. 230, 231, 233, 234, 237, 238, 241, 247, 249, 251, 253.

příjmů a živobytí. Dokladů pro to máme nejvíce právě ze 2. poloviny 14. století, což ovšem taktéž souvisí s mírou dochování těchto pramenů.

Mezi největšími rentovními podnikateli jsou jak dlouholetí členové městské rady, z nichž lze jmenovat členy pro nás důležitých rodů Rudolfa z Mühlhausenu či Dětricha z Cách, ale rovněž i osoby, které se na nejvyšších příčkách městské správy nenacházejí jako např. Albert Horologista nebo Hensl Gundacker či vdovy, které majetky zdědily po svých mužích.²⁶ Tyto jmenované osoby (Albert Horologista, Hensl Gundacker) se nenacházejí ani mezi významnými vlastníky venkovských nemovitostí a už vůbec se nepředpokládá jejich spojitost s jakoukoli stavební činností na venkově.

Bylo by důležité vysledovat i vlastní zakládání nových domů ve městě, ovšem podobně jako v případě venkova, je přímých dokladů o zakladatelích velmi málo. Je však jisté, že městská stavební činnost byla značná a měšťané určovali podobu a ráz konkrétních částí města.

Měšťané nejen přímo nechávali stavět nové objekty, ale podíleli se obdobně jako jiné význačné osoby či instituce z řad církve a šlechty na zakladatelských a nadačních počinech (zejména různým církevním institucím působícím v pražských městech). Sice se tato jejich činnost netýká přímo stavebních počinů, přesto považuji za vhodné zde alespoň některé případy (zejména ty týkající se pražských měšťanů v dalším textu spojených s stavební aktivitou na venkově). Tak Seibot Benešovský daroval důchod 8 kop gr. k oltáři Všech svatých v kostele Panny Marie před Týnem a dalších 8 kop gr. k oltáři Panny Marie v kostele sv. Mikuláše na Kurném trhu, František Kamarěř založil oltář sv. Petra a Pavla rovněž v kostele Panny Marie před Týnem, či Václav a Jakub Štukové učinili nadání k oltáři sv. Kříže v kostele sv. Mikuláše. Významným počinem bylo založení kaple Všech svatých při pražském domě Olbramoviců a taktéž zdejší nadání, které zajišťovalo působnost určitého počtu zbožných žen – bekyň spojených s touto kaplí. Tato nadání byla kryta z větší části příjmy z venkovských statků.²⁷ Nadací bylo značné množství a představovaly běžnou součást života měšťana. Určitá tendence pro tyto nadace užívat venkovských majetků (pokud byly k dispozici) je patrná, ovšem v hojném počtu se užívalo i městských majetků.

Fundovány jsou měšťany i špitály a chudobince. Jmenovat lze zejména chudobinec za staroměstskou bránou sv. Benedikta. Tento chudobinec založil Velflovic Johlin Jakubův částkou 2000 kop gr. Nadán byl částečně rodinou Štuků a rodinou Rokycanských. Za zmínku

²⁶ Nodl, M.: Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In *Documenta Pragensia (Pražské městské elity středověku a raného novověku)*, roč. XXII, 2004, s. 31.

²⁷ Mendl, B.: Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 257.

stojí i špitál ustavený příslušníkem rodu Olbramoviců, který svým způsobem s Velflovici v různých dobách soupeřil. Jedná se o špitál Bohuslava Olbramovice (syn Menharda Olbramovice) pro nemocné, který byl založen poblíž kostela sv. Kříže přibližně ve stejné době.²⁸

Vysledovat určitou souvislost s ustavováním nadací k různým městským institucím (pokles či naopak zvýšení těchto založení) a směřování zájmů konkrétního měšťana buď na město nebo na venkov je zatím velmi obtížné. Nesouvislost pramenů nedovoluje určit přesné zlomy ve směřování aktivit měšťanů a lze hovořit pouze v obecných rysech v časovém horizontu překlenující celá desetiletí, kdy se ukazuje předpokladatelný fakt, že po opuštění města a přestěhování se na venkov, se tyto městské aktivity snižují. Ovšem v kratších časových obdobích, které by zahrnovaly blíže dobu opuštění města (kterou lze opět vysledovat pouze přibližně a na základě dalších nepřímých indicií) nelze konkrétní tendence upozorovat.

Jak již částečně nastíněno při vztahu k církvi měšťané obecně, tak jako ostatní členové společnosti s určitým postavením, působili aktivně, což se projevovalo nejvýrazněji a relativně nejdostupněji v oltářních fundacích. Nejvíce těchto fundací lze pozorovat u kostelů v srdci Starého Města Staroměstském náměstí. Výjimečný počet těchto oltářních nadání vznikl u kostela Panny Marie před Týnem. Zde od 60. let 14. století postupně bylo fundováno 24 oltářů a přitom všechny oltáře fundovali právě pražští měšťané (v jednom případě oltář nadala rodina Hulerů, která v době nadání oltáře již mezi měšťanské nepatřila, ale z měšťanského prostředí vzešla). U druhého zdejšího kostela – kostela sv. Mikuláše – bylo pražskými měšťany nadáno 14 z 18 oltářů. Oltáře nejbohatší pražští měšťané zakládali i u dalších kostelů – nejvíce, zdá se, u kostelů s měšťanským či církevním patronem, méně už u kostelů s patronátem panovníka či šlechty.²⁹

Tyto výše zmíněné prvky měšťanského života 2. poloviny 14. století jsou vyvrcholením dlouhodobějších tendencí. Vzrůstající sebevědomí měšťanů se nemohlo většinou realizovat v držbě patronátního práva ke kostelu jako takovému vzhledem k faktu, že tato práva byla již ve 14. století ke stávajícím kostelům „rozebrána“. Původně lze vidět jako patrona pražských kostelů panovníka a to buď přímo nebo zprostředkovaně skrze určitou církevní instituci. Patronátní práva začínají získávat měšťané až během 14. století, avšak prakticky vždy pouze k některému z oltářů v kostele se nacházejícím, ne ke kostelu jako celku. Výraznější výjimku

²⁸ Nový, R.: Pražské předhusitské špitály. In *Documenta Pragensia*, roč. VII-1, 1987, s. 64, 65; Mendl, B.: Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 250, 259.

²⁹ Hledíková, Z.: Fundace pražských měšťanů do roku 1419. In *Documenta Pragensia*, roč. IV., 1984, s. 122.

tvoří snad jen kostel sv. Mikuláše, což rovněž odkazuje na jeho pozdější založení Velflovici až ve 2. polovině 13. století.³⁰

2.3 Město a jeho hospodářské zázemí

Již od počátku městského osídlení v pražském regionu muselo toto město mít vyřešeno svůj vztah k venkovu vzhledem k tomu, že zde žilo velké množství lidí, které potřebovalo jíst a rovněž část řemeslné produkce svůj odbyť jistě našla v blízkém či vzdálenějším okolí Prahy. V počátcích města ještě před získáním městských práv a po nějakou dobu i poté patrně ještě přísun potravin mohl být jednodušší, co se organizace týče. Avšak během bouřlivého rozvoje města ve 14. století jistě stouply i nároky na řádné a pravidelné zajištění přísunu čím dál většího množství těchto komodit, které musely živit rozrůstající se město a větší počet jeho stálých i přechodných obyvatel.

Během vlády Karla IV. nastal rozmach tohoto regionu. Došlo k založení Nového Města pražského a k dalšímu rozšiřování zástavby a počtu zde působícího obyvatelstva. Jak již nastíněno, zintensivnil se v přímé návaznosti na rozšiřování města i kontakt jeho příslušníků s venkovským prostředím. Pohyb směňovaného zboží byl pochopitelně obousměrný (jak z venkova do města, tak i opačným směrem).

Ve druhé polovině 14. století český král udělil pražským městům právo konat další týdenní i denní trhy, což se týkalo zejména trhů, na kterých byly distribuovány zemědělské komodity. Zde předkládám nejvýznamnější ustavení nových trhů v pražských městech, tak jak je uspořádal R. Nový ve své práci o hospodářském regionu Prahy. V roce 1360 došlo k ustavení senného trhu, roku 1367 Nové Město obdrželo právo konat trh obilí, dobytka, slanečků a uhlí každý týden v pondělí, úterý a ve středu, roku 1376 Staré Město získalo právo konat masný trh každou sobotu, roku 1393 pak právo na každodenní svobodný trh obilí a mouky.³¹

Oblast fungující jako hospodářské zázemí Prahy lze určit s jistotou jako oblast minimálně o rozloze dosahu tzv. mílového práva. Jedná se o okruh do vzdálenosti přibližně 9 – 11 km od pražských měst. Ale například Karlem IV. podporované vysazování vinic, které alespoň ve svých počátcích bylo v pražském regionu svěřeno pod „patronát“ měšťanů, se řídilo nařízením kladoucím sféru vlivu do okruhu 3 mil (tzn. 27 – 33 km). Zároveň je třeba však mít na paměti, že při takto rozsáhlém okruhu by hospodářské sféry vlivu Prahy zasahovaly do

³⁰ Fiala, M. – Hrdlička, J.: Řídící vrstva v počátcích českých měst na příkladu pražské aglomerace. In *Documenta Pragensia*, roč. XV, 1997, s. 21.

³¹ Nový, R.: Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století. In *Československý časopis historický*, roč. 19, č. 3, 1971, s. 400.

oblastí mílového práva nejbližších okolních měst. Na příkladu severočeských měst (Most, Chomutov, Kadaň, Žatec, Louny a městečko Škrle) byl prokázán na základě rozvržení konání trhů na určité dny v jednotlivých městech hospodářský okruh skutečně odpovídající přibližně jedné míle (při této vzdálenosti měst a větší se trhy mohly konat i ve stejný den). U Prahy je však třeba vzít v úvahu větší počet obyvatelstva a do značné míry výjimečné postavení v českém státě. Na hospodářskou sféru vlivu by mohly odkazovat i zbytky zalesněné krajiny, které se i do dnešních dob místy dochovaly částečně na východ od Prahy, zejména však jižním a západním směrem od Prahy. Hospodářský okruh se pak zdá o něco rozlehlejší než je oblast pokrytá mílovým právem v jeho striktním geografickém vyjádření. Určitou úlohu zastávala jistě i trhová městečka v blízkosti Prahy. R. Nový si všiml jejich pozoruhodného rozložení v pražském okolí a více upozornil na jejich vlastní okruh zemědělského okolí a jejich prostředkující význam při dodávání zemědělských produktů na pražský trh. Podává následující přehled těchto městeček, která svou funkci zastávala již ve 14. století: Kralupy nad Vltavou, Velvary, Unhošť, Davle, Jílové, Říčany, Úvaly, Čelákovice, Brandýs nad Labem a Chlumín.³² Takovéto lokality mohly mít funkci i jakýchsi prostředníků při distribuci zemědělských produktů a snad i část jimi prošlých plodin se mohla dostat na pražský trh či k pražským konzumentům.

V držbě těchto městeček se v některých případech ukazují ve 14. století i pražští měšťané. Kralupy náležely k církevnímu zboží, podobně tak Davle, Velvary fungovaly jako královské městečko, jím se stalo rovněž Jílové, Unhošť náležela obci Menšího Města pražského (Malé Strany), Říčany drželi páni z Říčan, podobně jako Brandýs páni z Michalovic. Původně pražské měšťanské rody ze zmiňovaných městeček po značnou část 14. století a v době počínajícího 15. století vlastnily tyto: Chlumín (Velflovicové) a Čelákovice (Rokycanští, z Cách). Náznaky o určitých majetcích pražských měšťanů se dochovali rovněž z Úval. Všechny tyto obce spojované s působností původně pražských měšťanských rodin leží v oblasti na východ od Prahy. Vliv pražských měšťanů lze dále pozorovat v Jílovém, které se rozrůstalo díky těžbě zlata.

V Čelákovících stavbu současné tvrze s pražskými měšťany ztotožnit nelze, neboť pochází již z doby počátku kolem přelomu 13. a 14. století,³³ kdy ještě neexistuje jediná spojitost Čelákovíc s členem pražského měšťanského rodu. V Chlumíně její vznik dílem pražských měšťanů rovněž prokázat nelze, i když v tomto případě o určité možnosti můžeme uvažovat. Chlumínská tvrz je zmiňována při dohadování o dědictví mezi příbuznými po Mikuláši od

³² Nový, R.: Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století. In *Československý časopis historický*, roč. 19, č. 3, 1971, s. 402-404, 406.

³³ Špaček, J.: Čelákovická tvrz. In *Archaeologica historica*, roč. 2, 1976, s. 128.

Věže ze 30. let 14. století. Vdova po něm, Kuně nezískala chlumínské dědictví do užívání – to získali bratři Jeklín a Matěj od Věže, ovšem ti museli následně ve dvou obvyklých termínech na sv. Jiří a sv. Havla vyplácet pokaždé 10 kop gr. až do doby, než-li Kuně a jejím dědicům bude vyplaceno celkem 200 kop gr. za její dědický podíl. Mikuláš od Věže zde kromě Chlumína rovněž vlastnil i vsi Zátvor a Semilkovice, které taktéž byly předmětem řízení, v němž je získala Kuna.³⁴ Z patrně raných 40. let, kdy Matěj od Věže již Chlumín vlastnil a z něho odváděl určité platy vázané k pražskému kostelu sv. Havla.³⁵ Chlumín zůstal v držení rodu od Věže až do konce 14. století, kdy jej převzal jejich příbuzný Jan Dubecký z Dubče. O několik let později získal Chlumín břevnovský klášter.³⁶

Relikty chlumínské tvrze se dnes nacházejí v areálu zámku. Dochovalo se však pouze sklepení a částečně zdivo v jihovýchodním nároží současné stavby. Žádný z dochovaných gotických částí nevykazuje znaky, které by přispěly k přesnějšímu datování stavby, a tak byl při prováděném SHP kladen do poloviny 14. století.³⁷ Tvrz však patrně bude vzhledem k zmínce v *Summa Gerhardi* ještě starší, a tedy její stavbu nelze s rodem Velflovičů pravděpodobně ztotožnit. Přesto lze předpokládat, že při dlouhodobé držbě, tak jako v jiných případech, i zde majitelé měli na podobu tvrze určitý vliv při různých předpokládaných přestavbách, opravách či drobných úpravách.

V Jílovém se jedná o zcela jiný druh působnosti pražských měšťanů. Pro městečko měla klíčový význam těžba zlata, což se jistě projevilo i na motivech, které sem přivedli např. Jana Rotleva. Zdejší hranolová věž (dnešní radnice) je ve 14. století spojena s rodem Velflovičů. D. Líbal její vznik klade do 2. třetiny tohoto století.³⁸

³⁴ Tadra, F. (ed.): *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, s. 449-451, č. 119.

³⁵ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha II.*, Praha 1878, s. 135, č. 250.

³⁶ Teige, J. (ed.): *Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl II.*, Praha 1915, s. 679, č. 15; Eršil, J. – Pražák, J. (ed.): *Archiv pražské metropolitní kapituly I*, Praha 1956, s. 211, č. 753; Pelikán, J. (ed.): *Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, Praha 2002 (z pozůstalosti vydala H. Pátková), s. 167-170, č. 63.

³⁷ *SHP Chlumín, čp. 3 – bývalý zámek*, vypracováno M. Horynou v r. 1972, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě (na s. 31 v kapitole Stavební historie).

³⁸ Líbal, D.: *Gotická architektura středních Čech*, Praha 1983, s. 33.

3. PRAŽŠTÍ MĚŠŤANÉ A JEJICH VENKOVSKÉ STATKY

Pochopitelným předpokladem rozvíjení stavební aktivity na venkovských statcích pražských měšťanů je získávání vhodných poloh pro stavbu venkovského sídla či vhodnost jeho stávajícího umístění pro další rozvoj a případnou radikální investici, do které majitel vkládal nemalé prostředky. Dlouhodobá a trvalá držba určitých majetků může značit vztah majitele k místnímu prostředí a ochotu případně investovat další prostředky na jeho zvelebování.

3.1 Vymezení regionu

V jádru práce se chci zabývat stavební aktivitou mimo Prahu, kterou lze přisoudit pražským měšťanům a která se zároveň objevuje na jejich majetcích na venkově, což předpokládá, že se budu zabývat celým pražským okolím. Dle dochovaných středověkých pramenů již autoři jako V. V. Tomek či Jaroslav Mezník dobře zpřehlednili situaci těchto majetků co se týče rozsahu, podoby a umístění konkrétních držeb.³⁹ Oblast lokalit, kde je alespoň po určitou, byť krátkou a pouze epizodní, dobu doložen vztah majetkoprávní jakéhokoli typu (v tomto vymezení pomíjím časové hledisko, kdy je majetková držba doložena, pouze vypočítávám, v jaké oblasti se s venkovskými stavbami pražských měšťanů můžeme ve středověku setkat), se rozkládá téměř výhradně v pražském okolí. Existuje pouze několik případů, kdy se tyto statky nacházely v relativně větší vzdálenosti od Prahy, ovšem stále ještě lze říci, že Praze „na dohled“. V tomto případě se jedná o jednotlivé majetky v blízkosti a okolí měst jako Kouřim, Beroun, Slaný, zálabská oblast u Mělníka. Venkovská držba pražských měšťanů v jiných částech Čech je velmi sporadická a omezuje se na několik solitérních případů. Oblast nejhustšího výskytu těchto majetků a tedy i lokalit, na které budu ve své práci narážet, mohu dle Tomkových a Mezníkových údajů a map přetlumočit následovně. Na severu a severovýchodě končí Labem. Za touto řekou se majetky pražských měšťanů nacházejí pouze ojediněle a většinou v její bezprostřední blízkosti (např. později zaniklé vsi Opočno, Hoštka či Újezd). Na východě výskyt těchto statků končí před Českým Brodem, v jihovýchodních oblastech pak zastoupení vlastnických práv měšťanů řídne v oblasti Říčán a s nástupem posázavských lesů, na jihu se zejména v době kolem poloviny 14. století majetky Pražanů vyskytují až téměř u soutoku Vltavy se Sázavou. Od tohoto bodu

³⁹ Viz zejména Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871; Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965.

se pomyslná hranice stáčí obloukem až za oblast dnešního Kladna. Toto vymezení lze brát pouze orientačně.

3.2 Statky pražských měšťanů na venkově ve sledovaném období

Při nakládání s problematikou počátků výstavby venkovských sídel pražských měšťanů či původně pražských měšťanů, kteří přešli do šlechtické sféry, je důležitá otázka počátků vlastnických vztahů k venkovským majetkům. Existují doklady a náznaky (i když pouze nahodilé) o tom, že pražští měšťané za hranice města expandovali v některých případech již ve 13. století. Jedná se o držbu Řep rodem měšťana Frovína,⁴⁰ o čemž bude ještě dále řeč. Dalším příkladem je již zmiňovaná osoba mincmistra Eberharda, který od Václava I. obdržel za své služby ves Nusle, které pak po Eberhardovi získali v první polovině 80. let 13. stol. Mikuláš Frenclínův a jeho žena Kunigunda.⁴¹ Ač doklad o králově daru pochází z formuláře, přesto se jeho údaje jeví správné, už vzhledem k tomu, že Eberhard za Václava I. získal opravdu vysoké postavení a realizoval již zmiňované založení Havelského města. I v případě možných nepřesností však tento záznam vypovídá o faktu, že situaci, kdy měšťan vlastní venkovské statky, nepovažoval autor formuláře za nemožné či nepatřičné. Kolem přelomu 13. a 14. století se doklady o takové držbě množí, ale zdá se, že již od počátků institucionalizovaného města se mohly vyskytovat ojedinělé případy u nejmajetnějších měšťanů a osob nejvýše postavených a s širokými vazbami. Úplnějším obrazu tehdejšího stavu rozložení venkovských majetků ovšem velmi brání nedostatek písemných pramenů a zcela torzální údaje o vlastnictví. Přesto lze říci, že velká část pozemkových majetků, které se ve 14. století objevují v rukou pražských měšťanů, byly ve 13. století ještě součástí rozsáhlých církevních enkláv, které se v oblastech kolem Prahy nacházely.⁴²

Pro období vlády Lucemburků, zejména pro dobu po polovině 14. století, máme již relativně značné množství pramenů. Vyčerpávající přehled o vlastnických poměrech pražských měšťanů na venkově poskytly již práce V. V. Tomka a J. Mezníka.

Počátek intenzivního získávání nemovitostí pražskými měšťany na venkově se částečně kryje s dobou událostí kolem změn ve složení městské rady a konce vlády tzv. starého patriciátu. Roku 1350 dosadil Karel IV. městskou radu (podobně tak učinil i v lednu 1352 při obnově rady), v níž zasedala většina řemeslníků a z tzv. starého patriciátu ani jediný jeho

⁴⁰ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl II.*, Praha 1882, s. 174, č. 448.

⁴¹ Loserth, J. (ed.): *Das St. Pauler Formular*, Praha 1896, s. 24, č. 1.

⁴² Sommer, J.: Gotické kostelíky ve východní části Prahy. In *Staletá Praha XX*, s. 84.

příslušník, což představovalo radikální zlom oproti předchozí době. Ovšem již v létě roku 1352 Karel IV. opět jmenoval členy starých rodů, příslušníci starého patriciátu pak po určitou dobu figurovali v radě podobně jako členové nových rodů, ale po roce 1356 již převahu natrvalo uchopili do svých rukou měšťané s jinými kořeny než-li ve starých nejbohatších rodech, které městské rady ovládali do poloviny 14. století.⁴³ J. Mezník odhalil pravděpodobné důvody těchto kroků Karla IV., které patrně spočívaly ve snížení moci vlivných, bohatých a sebevědomých měšťanských rodů a udržení rovnováhy v rozvíjejícím se městě. Ztrátu pozice tzv. starého patriciátu pak nastiňuje jako jeden z možných hlavních důvodů intenzivního zakupování členů těchto rodů na venkově a u některých i trvalého odstěhování se z města.

Posvěcení majetkové držby měšťanů na venkově provedl roku 1366 Karel IV. listem, kterým poskytl nesporný právní základ pro nákupy a prodeje činěné pražskými měšťany a vztahující se na „*vorwerk, erbe, eygen, czinse, guelte, heuser und ekker uf dem land*“ („*forberky, dědictvie, zvlastnosti, platy, penieze, domy a dědiny na zemi*“),⁴⁴ ovšem pražští měšťané majetky na venkově v předchozích desetiletích již poměrně běžně drželi. Tímto listem Karel IV. chtěl patrně spíše jejich počínání podpořit a snad se v tomto jeho kroku odrazily i snahy o udržení rovnováhy moci a klidu ve městě.

Zajímavé je, že v originále se o případných tvrzích hovoří jako o „*heuser*“. V pozdějším českém překladu z 15. století v Knize Novoměstské bylo původní německé „*heuser*“ přeloženo českým ekvivalentem „*domy*“. Existuje však ještě další překlad z 15. století v knize Práva rozličná, jenž byla chována v knihovně vyšehradské kapituly.⁴⁵ V té kromě jiných drobných odlišností v překladu se místo „*domy*“ uvádí právě „*tvrze*“. V německém originálu užitá „*domy*“ mělo patrně význam všeobecný a zahrnovalo veškeré budovy, které měšťané na svých statcích užívali a vlastnili. Termín „*haus*“ ve středověké němčině mohl znamenat nejen dům jako takový, ale také souhrnné označení pro rozsáhlejší komplex budov v podobě hradu či hrádek.⁴⁶ Tento užitý termín tak pravděpodobně nemůže odkazovat na případnou méně obvyklou držbu tvrzí v rukou měšťanů. Konkrétnějšímu vymezení stavby jako tvrze by odpovídal ve středověké němčině výraz „*feste*“ či „*veste*“. Ovšem taktéž je zřejmé, že většina venkovských nemovitostí, které měšťané drželi (ať už se jedná o statky, mlýny, apod.) podobu tvrze neměla.

⁴³ Mezník, J.: Karel IV., patriciát a cechy. In *Československý časopis historický*, roč. 63, 1965, s. 212-214.

⁴⁴ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae - sv. I*, Praha 1886, s. 142-144 (český překlad je původem z 15. st. z Knihy Novoměstské č. 331 str. 11 z Archivu hl. m. Prahy).

⁴⁵ *ibid.*, s. 144.

⁴⁶ Bok, V.: *Slovník středověké němčiny pro historiky*, České Budějovice 1995, s. 76.

Jak již řečeno, již dlouho před vydáním privilegia Karla IV., vlastnili měšťané na venkově rozsáhlé majetky. Krom vesnic (ať celých nebo jejich částí), tvrzí, dvorů, vinic, mlýnů a rozličných platů se ve dvou případech jednalo dokonce o městečka – Čelákovice a Chlumín.⁴⁷

Průběh prodej a nákupu domů a nemovitostí (jak ve městě, tak na venkově) nám podává V. Tomek. Dohody o prodeji mezi prodávající a kupující stranou se děly před svědky (tzv. *litkupní lidé* neboli *leukaftleut*). Od prvního prohlášení o koupi až po nabytí plnoprávného vlastnictví musel uběhnout více než jeden rok, teprve po splnění náležitých úkonů mohl získat kupující na nemovitost list s městskou pečeti podle znění městské knihy.⁴⁸

J. Mezník učinil zajímavou introspekci na strukturu rozmnožování majetků měšťana, tak jak se proměňovala v čase. Lze vidět tři odlišná období. V počátcích nabývání bohatství a prosazování se jednotlivých osob (případně rodin) do popředí jejich majetky postupně kvantitativně rostly, přičemž jejich druh se neměnil (měšťan přikupoval městský nemovitý majetek, rozšiřoval vinice, apod.). Posléze se k těmto nemovitým i movitým majetkům přidávaly renty a až nakonec měšťan expandoval na venkov.⁴⁹

Někteří měšťané na vlastněných venkovských dvorech nehosподаřili ve vlastní režii (podobně jako to činila taktéž ve velké míře zejména vyšehradská kapitula při správě svého majetku), ale pouze vybírali od poddaných jen rentu v penězích a malé dávky v naturáliích. Týká se to po určitou dobu například zaniklé vsi Dvorce, Hodkovic, Braníka či Zlatník.⁵⁰ Dle své sídelní a hospodářské funkce lze rozdělit dvory na ty, ve kterých vlastníci sídlí přímo v areálu dvora, čímž se prakticky (co se hospodářské funkce a často taktéž reálného bohatství týče) nijak neliší od bohatého sedláka (rozdíl je pouze v míře osobní svobody a vázanosti v sociální struktuře středověké společnosti) nebo v místě existuje tvrz, ke které dvůr patří a tvoří její hospodářské zázemí. Jinou kategorií dvorů jsou dvory sloužící vlastníkově, který na nich nebydlí, jako správní a hospodářská jednotka. Jedná se o běžné poplužní dvory spravované vlastníkem na dálku prostřednictvím svého zástupce či šafáře.⁵¹ U pražských měšťanů je zřejmé, že musel převažovat tento typ hospodaření či jen pouhé vybírání dávek, neboť svou podstatou a životním stylem náleželi městskému prostředí. V takovém případě patrně nelze očekávat výrazné investice do stavební podoby těchto dvorů. Měšťané rovněž venkovskou zemědělskou činnost patrně přímo využívali i pro výživu své rodiny a okolí.

⁴⁷ Kol. aut.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – díl VII. (Praha a okolí)*, Praha 1988, s. 11.

⁴⁸ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 323.

⁴⁹ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 28.

⁵⁰ Graus, F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 161.

⁵¹ Chotěbor, P. – Smetánka, Z.: Panské dvory na české středověké vesnici. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 48.

Z Mezníkových rozborů vyplývá, že v jím sledovaném období bylo na venkově v držení měšťanů nejvíce majetků v době kolem či nedlouho po polovině 14. století. Postupem doby až do husitství počty venkovských majetků klesaly, což bylo způsobeno z velké části přechodem vlastníků do řad nižší šlechty.⁵² Zakupování pražských měšťanů na venkově po polovině 14. století do doby husitství v našem prostředí nemá srovnání vzhledem k rozsahu, ale rovněž i pozici Prahy v českém státě. Podobné znaky a průběh vykazuje snad pouze Kutná Hora.⁵³

Rovněž držba hradů v rukou měšťanů se objevuje v hojné míře až od poloviny 14. století a zejména u patriciátu pražského a kutnohorského. V předchozí době se jednalo jen o krátkodobé držby měšťanů (většinou cizího původu), kteří těžili z mincovní reformy Václava II. a z kutnohorské důlní činnosti.⁵⁴ Většina majetků náležela měšťanům Starého Města pražského. Novoměstští měšťané se jako držitelé venkovských statků výjimečně objevují sice již od nedlouho po polovině 14. století a později, až do doby vypuknutí husitských válek, jejich poměr mírně stoupá, ale stále je jich velmi málo. Po husitských válkách opět objem majetků na venkově v držení měšťanů vzrostl téměř na úroveň stavu z poloviny 14. století, ovšem existoval zde podstatný rozdíl. Téměř polovinu těchto majetků drželi ve svých rukou tři měšťané: Jan z Kunvaldu (patřilo mu minimálně 19 vsí), jeho bratr Pešl (držel minimálně 3 vsi) a Vaněk Duršmíd (náleželo mu 5 vsí). Další měšťané nevlastnili více než dva majetky, což ukazuje na značnou rozdrobenost ostatního venkovského zboží.⁵⁵ V každém případě blízkost Prahy vůči drtivě většině měšťanských majetků či zboží rodů původně z města pocházejících ukazuje na úzké sepětí těchto oblastí v době, kdy měšťané majetky nabývali.

Jak již v úvodu řečeno, sleduji v této práci stavební činnost i „měšťanů“, kteří již do feudální sféry přešli, případně syny měšťanů, kteří již s městem právní kontakty nemají a jsou počítány k venkovské šlechtě. Vzhledem k tomu, že měšťané sídla na venkově často budovala s cílem je využít pro trvalejší pobyt a většinou i patrně s plánem město opustit, pojednávám tudíž v některých případech i o majetcích, které Mezník již k majetkům měšťanů neřadí.

⁵² Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 18 a další související pasáže této knihy včetně přiložených map.

⁵³ Čechura, J.: Městská šlechta – součást pražského patriciátu? In *Documenta Pragensia*, IX/I, 1991, s. 65.

⁵⁴ Musílek, M.: Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století. In *Dvory a rezidence ve středověku II.*, Praha 2008, s. 490-493.

⁵⁵ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 39.

4. OBECNÉ OTÁZKY VENKOVSKÉHO PROSTŘEDÍ VE SPOJITOSTI SE STAVEBNÍMI POČINY

Při rozborech a odborném architektonickém posuzování venkovských stavebních památek (tedy téměř výhradně kostelů a tvrzí) je často patrný vliv stavebních hutí, které se původně vytvořily za účelem vybudování nějakého rozsáhlého (jak materiálně, tak časově) projektu (stavba katedrály, kláštera, hradu), na drobnější stavby nalézající se v relativní blízkosti původních objektů, pro které byla ta která huť ustavena. Dle stavební techniky a zejména výtvarné podoby se skutečně ukazují společné stavební okruhy a patrně i drobná šlechta (případně měšťanstvo) si jednotlivé řemeslníky najímala pro své statky, čímž nepřímo tento vliv šířila.⁵⁶ Ke stavbě venkovského opevněného areálu tvrze bylo zapotřebí rozličných osob s různými znalostmi. Od iniciátora, jenž stavbu zadal a financoval, přes stavitele, který řídil postup přípravných a stavebních prací, dále pak přes různé specializované řemeslníky až po ostatní dělníky, kteří prováděli například výkopové práce základů a sklepů budov, nosili materiál, apod. Stavěno bývalo dřevěné lešení, po kterém bývají dodnes ve zdivu patrné otvory pro jeho ukotvení. Pro zvedání kamene si dělníci pomáhali různými zvedacími systémy a podpůrnými prostředky. Pochopitelně si nesmíme představovat množství pracovníků podílejících se na rozsáhlých stavbách hradů nebo katedrál, stavba tvrzí a venkovských kostelů vyžadovala mnohem skromnější počet lidí v závislosti na rozlehlosti stavby a aspiracích majitele. Tvrze se většinou stavěli z lomového kamene (nejčastěji lomová opuka či pískovec, ale i jiné kamenné materiály jako např. čedič), jako pojivo užíváno vápenné malty. Opracování kamene do kvádrů najdeme velmi málo a značí spíše nákladnější stavbu (př. obytný palác ve Vyšehořovicích, vstupní věž v Tuchorazi, arkýřová kaple v Roztokách). Kvádry se jinak užívaly ve větší míře snad jen jako armování nároží. Cihel bylo na gotických tvrzích užíváno prakticky jen při stavbě určitých architektonických prvků jako je např. klenba.⁵⁷

4.1 Tvrze

Kamenné středověké tvrze mají své předchůdce v dřevěných opevněných stavbách sloužících k podobnému účelu a majících podobné funkce jako v pozdější době tvrze

⁵⁶ Boháč, Z.: K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích. In *Historická geografie* 1973, roč. 10, s. 160.

⁵⁷ Chotěbor, P.: Stavební technika. In Kol. aut.: *Encyklopedie českých tvrzí – 1. díl*, Praha 1998, s. XXXIV – XXXVI.

budované alespoň částečně z kamene. Kamenné tvrze se u nás objevují ve 13. století. A. Hejna jejich původ částečně spatřoval v saských kruhových či oválných hrádcích a v západoevropském prostředí se vyskytujících ohrazených areálech s centrální věžovou stavbou.⁵⁸ Domácí tvrze však jistě vyrůstaly taktéž ze svých starších dřevěných předchůdců, ať už tyto původní stavby stály samostatně opevněny nebo v podobě dvorců případně tzv. románské kurie (dvorec s vlastnickým tribunovým kostelem ve svém areálu).

Za příklad kruhového typu tvrze s obvodovou zástavbou kolem vnitřní strany hradby se často z 13. století uvádějí Martinice a Chodov (pro poznání obou objektů měl klíčový význam důkladný archeologický výzkum).⁵⁹ Ale škála typů staveb tvrzí byla různorodá.

Věžovitou stavbu opevněnou umělým příkopem - jeden z nejstarších typů tvrze, který se u nás hojně vyskytuje – lze vidět např. v Kralovicích, Hradeníně, Malešově.

Pokud se podíváme na podobu věžovité tvrze, lze obecně říci, že ve spodních částech (sklepy, přízemí) se nacházely skladovací prostory, kde se uchovávaly potraviny či různé nářadí, v patrech pak prostory obytné (světnice, komnata).⁶⁰

Objekt obytné věže (i když s jinými parametry) se nachází často i na hradech (pokud budeme brát v úvahu věže s hranatým půdorysem, objevuje se poprvé na hradech patřících panovníkovi ve 13. století),⁶¹ avšak při posuzování těchto objektů a vzhledem je připomínajících obytných věží tvrzí vyvstává mnoho otázek, neboť mají jiné dispozice, zasazení k ostatním okolním objektům a vznikly v jiných podmínkách.

Tvrze se v Čechách stavěly prakticky již od sklonku románského období, přes jejich „zlatou éru“ v gotice, až po renesanci, kdy svou funkci nadobro ztrácely. Do dnešních dob se z nich dochovalo jen málo.

Právě úplné zničení značné části tvrzí (není výjimkou již ve středověku) a dochování reliktní většinou jen jedné či výjimečně dvou budov (často se jedná o nejpevnější budovu – část věže, obytný palác, apod.) není jednoduché stanovit podobu takové tvrze. Archeologický výzkum sice může pomoci s půdorysem a při troše štěstí, kdy terény nebyly zničeny recentními zásahy (například odtěženy jako v případě tvrze v Nehvizdkách), lze získat představu o počtu budov, avšak nadzemní podobu, počet pater, architektonický vzhled apod. lze jen velmi obtížně rekonstruovat a pouze na základě analogií, což s sebou nese mnoho

⁵⁸ Hejna A.: *České tvrze*, Praha 1961, s. 11, 15, 21.

⁵⁹ Reichertová, K.: Archeologický výzkum středověké tvrze v Martinicích u Votic. In *Sborník vlastivědných prací z Poblánicka*, 1967, roč. 8, s. 39-73; Huml, V.: *Chodovská tvrz v proměnách staletí: Archeologický výzkum zámku v Praze 4 Chodově*, Praha 1978; Hejna A.: Výzkum středověkých šlechtických sídel ve středních Čechách. In *Jenštejn 1977*, Brandýs nad Labem 1977, s. 162.

⁶⁰ Hejna A.: *České tvrze*, Praha 1961, s. 35.

⁶¹ Durdík T.: K chronologii obytných věží českého středověkého hradu. In *Archaeologica historica*, roč. 2, 1977, s. 221.

nesnází a možností k omylu. Jak naznačuje P. Chotěbor, je nezbytné užívat variantní řešení, jelikož téměř každou poničenou lokalitu lze rekonstruovat ve více variantách.⁶²

Tvrze chátraly a zanikaly z mnoha důvodů. Mohly být zničeny během vojenských konfliktů, při požáru či nezájmem ze strany majitele. Při dlouhodobém opomíjení objektu ze strany vlastníka (ať z důvodu ztráty sídelní funkce, nevýhodnosti umístění za změněných podmínek či díky neochotě investovat do oprav prostředky, které majitel hodlal využít v pro něho patrně smysluplnějších podnicích) docházelo k jeho zchátrání do podoby, kdy by již bylo značně nákladné navrátit tvrzi užitnou funkci, což stav ještě zhoršovalo. Někdy došlo k přestavbě na zámek či sýpku, ale většina tvrzí se ponechala svému osudu a zchátrala nadobro.

I když se gotické tvrze stavěly v zásadě z kamene, chovaly v sobě značnou část dřevěné složky – někdy i obezděnou srubovou konstrukci místnosti či celé hrázděné patro, rovněž krovy a často i střešní krytina byla z dřevěného (či alespoň hořlavého) materiálu. Dále se zde nacházely i další drobnější dřevěné součásti stavby.

Problémem při studiu je fakt, že se nám nedochovalo žádné původní hrázděné patro, ani zastřešení,⁶³ reliktní srubových místností je taktéž velmi málo. Ovšem dřevěné části stavby můžeme občas pozorovat v řídkých ikonografických pramenech.⁶⁴

Určit dobu vzniku dle dispozice tvrze je prozatím v drtivé většině případů nemožné. Dva nejčastější a v zjednodušené formě pojímané typy – tvrz s budovou stojící nezávisle na ohrazení areálu (ať věžovou nebo palácovou) a tvrz s obvodovou zástavbou, se vyskytují prakticky po celý středověk,⁶⁵ a je sice možné vyčlenit období, kdy statisticky (samosebou po přihlédnutí k míře dochování staveb) ta která forma převažovala, ovšem jako jisté vodítko toto užít nelze.

Výraznější dobovou oblibu lze snad pozorovat u tvrzí s obvodovou zástavbou s okrouhlým půdorysem, jenž se vyskytovaly (ovšem spolu s jinými typy) téměř výlučně od nejstaršího období existence českých tvrzí až do první poloviny 14. století.⁶⁶

Tvrz nesloužila však jen jako opravdové sídlo majitele. Pokud ji vlastnil např. církevní majitel, šlechtic držící vícero tvrzí zároveň či měšťan bydlící převážně ve městě, apod., pak na tvrzi přebýval patrně jen výjimečně a zdejší správu (hospodářskou i vrchnostenskou)

⁶² Chotěbor, P.: K problematice kresebných rekonstrukcí stavební podoby středověkých staveb. In *Archaeologica historica*, roč. 12, 1987, s. 321.

⁶³ Chotěbor, P.: Tvrze v ikonografických pramenech. In *Archaeologica historica*, roč. 17, 1992, s. 177.

⁶⁴ *ibid.*, s. 177-179.

⁶⁵ Chotěbor, P.: K situaci a stavení podobě vesnických feudálních sídel. In *Archaeologica historica*, roč. 7, 1982, s. 357.

⁶⁶ Chotěbor, P.: Nejstarší období výstavby českých tvrzí. In *Archaeologica historica*, roč. 14, 1989, s. 259.

zajišťoval správce či purkrabí. Někdy tvrze byly již s představou tohoto uspořádání budovány a již při stavbě se tak předpokládalo jen příležitostné užívání přímo osobou majitele.⁶⁷

Ve stavební podobě se v některých případech může skrytě odrážet její funkce a úmysl iniciátora, který dal popud ke stavbě s určitou předem danou vizí a představou o jejím budoucím využívání. Patrné to je zejména na tvrzích vybudovaných církevním vlastníkem. V případě, že tvrz vznikla z popudu např. určitého kláštera, který ji v tom kterém regionu nechal postavit jako středobod své místní správy a sídlo správce, pak často převažuje hospodářská funkce nad funkcí reprezentační. Ta se naopak uplatnila v případech, kdy tvrz měla sloužit jako místo pro občasný pobyt výše postavených osob a místo oddychu, kdy se muselo při stavbě počítat s určitými nároky na komfort. Jako příklad se nabízí arcibiskupská tvrz v Příbrami.⁶⁸

U tvrzí stavěných církevní institucí lze obecně pozorovat vyšší honosnější kvalitu provedení, ovšem co se týče rozmanitosti dispozice, nelze prozatím činit jisté závěry. Velký podíl církevních tvrzí však připadá na stavby s obvodovou zástavbou a paláci, jejichž doložené či doložitelné rozměry patří mezi ty větší.⁶⁹

Jedna z nejvýstavnějších tvrzí, u našich tvrzí výjimečná svou architekturou, se nalézá v Litovicích. Pražský biskup Jan IV. z Dražic ji nechal postavit svými francouzskými staviteli podobně jako hrad Dražice. Architektonické detaily jsou na obou stavbách velice podobné.⁷⁰ Na podobě ostatních tvrzí z této doby se však dle všeho tyto vlivy výrazněji neprojeví.

Jak již řečeno, pro tvrz je charakteristické zasazení do vesnického prostředí, z čehož vyplývá pro tento objekt nutná vazba na zemědělské okolí vsi a na obyvatele (poddané).⁷¹ Lze předpokládat, že majitelé tvrzí u vsi měli v porovnání s ostatními obyvateli rozlehlé polnosti nutné k základnímu zajištění své obživy i lidí, kteří pro ně vykonávali různé činnosti. V případě, že majitel na tvrzi trvale nesídlil, fungoval pak zdejší správce jako organizátor činností spojených s obhospodařováním polností a vybíráním poddanských dávek (ať už v jakékoli podobě).

U tvrzí tak lze předpokládat i bezprostřední hospodářské zázemí, dosud málo probádané. Často vedle tvrzí či ve spojitosti s nimi se ve vsích nacházejí skutečné poplužní hospodářské

⁶⁷ Chotěbor, P.: Pokus o srovnání tvrzí laické a církevní vrchnosti. In *Archaeologica historica*, roč. 21, 1996, s. 307.

⁶⁸ Kašička, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 58.

⁶⁹ Chotěbor, P.: Pokus o srovnání tvrzí laické a církevní vrchnosti. In *Archaeologica historica*, roč. 21, 1996, s. 313.

⁷⁰ Chotěbor, P.: Nejstarší období výstavby českých tvrzí. In *Archaeologica historica*, roč. 14, 1989, s. 259; Durdík, T. – Chotěbor, P.: Projevy přímého působení francouzské stavební huti v české architektuře feudálních sídel 14. století. In *Archaeologica historica*, roč. 18, 1993, s. 234-236.

⁷¹ Kašička, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 57.

dvory. Stejně často se samostatné dvory nacházejí i ve vsích, kde tvrze nejsou a nebyly. Při zabývání se touto problematikou, hlavně co se týče starších dob, je někdy velmi obtížné při nedostatku a nepřesnosti písemných pramenů vysledovat existenci dvora či tvrze. Příkladem může být popis dvora z Hodkoviček, který se v nebyvalé úplnosti dochoval v nájemní smlouvě z r. 1417 sepsané členy vyšehradské kapituly, kteří jejím jménem tento dvůr pronajali. Existoval zde náležitě zdí ohrazený dvůr („*curia bene muro circumdata*“) s kamennou věží uprostřed („*turris lapidea in medio curie sita*“), v níž se nacházela jizba s dřevěnou podlahou. Při vstupu do dvora u vrat stál kamenný dům šafáře („*domus coloni prope portam maiorem lapidea*“), dále se v areálu nacházelo patero rovněž z kamene vystavěných stájí (dvě velké, tři malé) pro hospodářská zvířata. Hovoří se ještě o dvou opět z kamene zbudovaných sýpkách.⁷² Za jistý popis dvora, i když spíše jeho vybavení lze považovat zmínku k dvoru pražských měšťanů v Petrovicích z roku 1415, který byl nedlouho předtím vypálen. Krom přináležejících pustých rybníků a vinice, zvířectva a obilnin jsou uváděny rovněž dva pluhý a dvě brány. Dvůr působí velmi chudě, je však třeba vzít v potaz nedávné postižení areálu a schematicnost popisu.⁷³ Rekonstrukce dvorů v alespoň přibližné původní podobě je tak ještě daleko obtížnější než u tvrzí – většina starých hospodářských dvorů má svůj původ v době baroka a předchozí stav je obtížné rekonstruovat, umístění starších areálů lze jen nepřesně tušit v místech, kde se s dvory setkáváme v novověku, ovšem ve velké části případů nelze prozatím získat hmatatelné důkazy – jedná se tudíž o pouhý předpoklad, jenž se může se skutečností lehko minout.

Pokud se tedy ve vsi nacházela současně tvrz i dvůr lze z několika ukázkových případů ve středních Čech odvodit základní prostorové vazby. Buď byly dvůr i tvrz situovány za sebou a dvůr tak tvořil jakési „předpolí“ tvrze (př. Lobkovice, Zbraslavice, Průhonice, Kralovice, zaniklá středověká ves Lažany, zaniklá středověká ves Ostrov u Jedomělic, atd.) nebo stály izolovaně bez zjevné přímé vazby (př. Vrchotovy Janovice, Klučov, Popovice, Hradenín a další) či případně méně častý případ, kdy dvůr a tvrz tvořily jednotný areál včetně společného ohrazení (např. patrně Hodkovičky, Hrušov, Lošany).⁷⁴

⁷² Graus, F.: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 67; Chotěbor, P. – Smetánka, Z.: Panské dvory na české středověké vesnici. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 53.

⁷³ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 121.

⁷⁴ Kašička, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 58; Chotěbor, P. – Smetánka, Z.: Panské dvory na české středověké vesnici. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 51.

5. NEJVÝZNAMNĚJŠÍ VENKOVSKÁ SÍDLA OSOB S MĚŠŤANSKÝMI KOŘENY

Ze studovaných lokalit jsem vybral tři, o kterých se po zhodnocení všech dostupných pramenů domnívám, že náleží mezi nejvýznačnější stavební počiny. Na tyto tři příklady nahlížím podrobnější optikou a zjišťuji, že jsou pro další studium v mnohém zajímavé. Jedná se o Okoř, Roztoky a Škvorec. Osoba stavitele Okoře je zajímavá nejen svým význačným postavením ve městě, ale taktéž u krále a jeho dvora a přístupem k nejlepším řemeslníkům a stavitelům dvorských hutí. Stavitelé Roztok upoutají svým původem z nižší württemberské šlechty, opravdu obdivuhodnou kariérou, během níž se z nich stali jedni z nejbohatších pražských měšťanů, ale také patrnou touhou po venkovském prostředí, které znali z domovského Mühlhausenu. Neméně zajímavé se jeví další osudy členů rodu v 15. století spojené již zejména s venkovským prostředím.⁷⁵ Při pohledu na přestavbu Škvorce se nabízí spojení s prostředím nejvyšší církevní hierarchie vzhledem k osobě Olbrama ze Škvorce. Sice je možné, že přestavbu realizoval již jeho otec, ovšem možnost přestavby hradu za Olbrama či jeho bratrů je rovněž otevřená pro další pečlivé studium.

4.1 Okoř

První zmínka o Okoři se vztahuje k 20. letům 13. stol., kdy ves měla náležet benediktinám u kláštera sv. Jiří na Pražském hradě.⁷⁶ Ves v následujících desetiletích přešla do světských rukou, i když určité vlastnické vazby v blízkém okolí si zde klášter patrně uchoval, o čemž svědčí zmínka z poloviny 15. stol., kdy Jiří z Poděbrad zapsal Vaňkovi Mandelíkovi z Chrastu mlynáře z mlýna nalézajícího se pod Okořem, přičemž tento mlynář náležel svatojiřským jeptiškám.⁷⁷

Z 80. let 13. stol. se dochovala zmínka o jistém Janovi z Okoře, pražském měšťanu, který se dostal patrně do obchodního sporu o sukno s jiným pražským měšťanem.⁷⁸ Označení „z Okoře“ může naznačovat, že alespoň v určitou dobu na Okoři mohl sídlit. Otázka podoby onoho sídla je však zatím těžko řešitelná. Každopádně již ve 13. století zde na skalní

⁷⁵ Z časových důvodů a vzhledem ke komplikovanosti rodinných vztahů a vazeb není v této práci osud rodu v 15. století zveřejněn.

⁷⁶ Friedrich, G. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – díl II.*, Praha 1912, s. 421, č. 378.

⁷⁷ Sedláček, A. (ed.): *Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480*, Praha 1914, s. 253, č. 1784.

⁷⁸ Friedrich, G. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – díl II.*, Praha 1912, s. 555, č. 1288.

vyvýšenině v blízkosti Zákolanského potoka snad stál skutečný hrad.⁷⁹ Ten posléze s největší pravděpodobností přestavěl pražský měšťan František Rokycanský v době kolem poloviny 14. století, přičemž je třeba mít na paměti daleko menší rozlohu a zástavbu jeho areálu než je tomu dnes a která byl dílem až pozdějších četných přestaveb. Roku 1356 vzal odpouštění od města, čímž přestal být členem měšťanské obce.⁸⁰ V této době své sídlo na Okoři buď již budoval nebo to měl přinejmenším v úmyslu. Později je zván „panem Františkem Rokycanským řečeným z Okoře“ (1361), „rytířem Františkem z Okoře řečeným Rokycanský“ (1362), „Františkem rytířem Rokycanským z Okoře“ (1364), „panem Františkem z Okoře rytířem“ (1370), „slovutným panem Františkem z Okoře rytířem“ (1371), „panem Františkem z Okoře“ (1372), „rytířem Františkem z Okoře“ (1372), „slovutným panem Františkem z Okoře“ (1373), „Františkem z Okoře“ (1375), „panem Františkem z Okoře“ (1378).⁸¹ Je tedy patrné, že František Rokycanský byl od počátku 70. let 14. stol. v záznamech postihujících výkon jeho patronátních práv označován již pouze jako František z Okoře.

Areál hradu zbudovaného v polovině 14. století, se sestával z mohutné několikapatrové věže, dvou hradních paláců a vstupní brány. Donedávna se jednoznačně soudilo, že několikaposchodová věž do svého přízemí pojala i starší z 13. století pocházející sakrální stavbu, jenž se tak stala hradní kaplí,⁸² ovšem poslední dobou se objevují i názory, že tomu tak být nemuselo a že celý komplex věže pochází až z doby budování hradu Františkem Rokycanským.⁸³

V doby, kdy zde František Rokycanský působil, se dochovalo několik zajímavých stavebních prvků. V jižním zdi jižního paláce se nachází výklenek, jehož oblouk byl zdoben kružbou, ze které se dochovaly pouze relikt. Účel výklenku není zcela jasný. Podobné niky se však nacházejí i v domech pražských měšťanů (v domě, jenž je dnes součástí Staroměstské radnice či Rotlevův dům v Karolinu). Okořský výklenek je dle tvaru datován do poloviny 14. stol.⁸⁴

⁷⁹ Durdík, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 395.

⁸⁰ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 457.

⁸¹ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 146, 178; Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část II.*, Praha 1874, s. 48; Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha II.*, Praha 1868, s. 26, 61, 75, 79, 87; Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – knihy III-IV.*, Praha 1879, s. 44, 94; Prakticky ve všech těchto případech se jednalo o vykonávání patronátních práv, které František Rokycanský držel k oltáři Panny Marie v kostele při klášteře sv. Ducha (rovněž nazýván Milosrdenství Božího) na Starém Městě pražském a které zdědil po Mikuláši Rokycanském, jenž svou poslední vůlí tento klášter ve druhé čtvrtině 14. st. nechal založit.

⁸² Reichertová, K.: *Hrad Okoř*, Praha 1948, s. 27, 28.

⁸³ Např. Jana Kypty, archeologa NPÚ, ú.o.p. středních Čech v Praze (teorie o druhotném osazení oken kaple); Na obdobné případy upozorňuje i J. Klápště. viz Klápště, J.: *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 126-127.

⁸⁴ Reichertová, K.: *Hrad Okoř*, Praha 1948, s. 22.

Okoř ve stavbách pražských měšťanů velmi vyniká a v podstatě nemá srovnání. František Rokycanský vystavěl hrad, který ve své době patřil mezi nejvýstavnější.⁸⁵

František Rokycanský pocházel ze staroměstského rodu, který se přistěhoval do Prahy patrně koncem 13. století, jak již jméno napovídá z Rokycan. Jeho dědem byl bohatý pražský finančník, který půjčoval často i králi Janu Lucemburskému. Františkův strýc Mikuláš pak nechal ve své poslední vůli založit klášter sv. Ducha řádu benediktinek na Starém Městě, na což vyčlenil značné finanční prostředky a ves Libodřice (víška východně od Kouřimi). Dohledem nad vykonáním závěti byl Mikulášem pověřen olomoucký biskup Jan (Volek). Na rozvoji kláštera se posléze významně podíleli další členové rodu Rokycanských. František sám zasedal roku 1353 ve staroměstské radě, zároveň vlastnil dům na Staroměstském náměstí při vchodu do Dlouhé třídy, jenž ve 14. století nazýval U slona a který dnes již neexistuje, neboť byl stržen během pražské asanace. Jako majitel tohoto domu je zmiňován roku 1357, o dva roky později (1359) ho prodal. Vlastnil rovněž již v předešlém textu zmiňované tři domy v Ševcovské ulici naproti domu Heinlina Negela. Již roku 1356 byly všechny jeho městské majetky za určitou sumu peněz osvobozeny od všech berní. František se jistě již v této době plně zabýval plány na přesídlení na venkov. V roce 1362 je však zmiňován jako staroměstský rychtář. Během vlády Karla IV. se v rychtářském úřadu vystříдалo jen šest osob, přičemž všechny tyto osoby úřad zastávaly několik let po sobě, pouze František Rokycanský je jmenován jen v jednom roce,⁸⁶ což může značit nespokojenost ze strany panovníka nebo nevělu Františka zabývat se rychtářskou činností a snahu zaměřit se více na své venkovské majetky.

5.2 Roztoky

Bližší stavební středověká podoba objektu dnešního roztockého zámku se začala odkrývat po roce 1957, kdy byl objekt určen za sídlo nově zřízeného okresního vlastivědného muzea. Během rekonstrukce objektu došlo k podstatným objevům a odkrytí dosud skrytých stavebních prvků, k čemuž i významně přispěl současný archeologický výzkum.⁸⁷

⁸⁵ Durdík, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 398.

⁸⁶ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl I.*, Praha 1855, s. 301, 302; Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 281, 357, 452-454; Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl I.*, Praha 1865, s. 22; Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl III., IV., V.*, Praha 1872, s. 244.

⁸⁷ Kubec F.: K stavebním dějinám zámku v Roztokách. In *Ochrana památek*, 1960, s. 115.

Existenci Roztok zaznamenávají písemné zmínky od 1. poloviny 13. stol.⁸⁸ Přičemž určité problémy při zacházení s nejstaršími zmínkami působí fakt, že nejde o jedinou obec tohoto názvu v Čechách. Sídlní oblast, ve které Roztoky leží, patří k jednomu z nejstarších míst u nás, kde je doloženo slovanské osídlení (a to velmi rozsáhlé osídlení), o čemž vypovídají archeologické objevy z posledních let.

V první polovině 14. stol. zde existovaly dva zajímavé objekty. Stál zde dům břevnovského opata, který nechal postavit opat Bavor z Nečtin koncem 13. st.⁸⁹ Tento dům stál nedaleko tvrze za Únětickým potokem. Doklady pro fungování současné tvrze patřící dle všeho světskému majiteli přinesl právě archeologický výzkum zahájený koncem 50. let na nádvoří dnešního zámku. Jednalo se o vodní věžovou tvrz vystavěnou v blízkosti Únětického potoka a Vltavy patrně v době někdy kolem přelomu 13. a 14. století.⁹⁰ Zdejší majetky tedy byly rozděleny mezi dva vlastníky – břevnovský klášter a majitele z řad šlechty a pražských měšťanů, kteří se zde střídali.

V letech 1358 – 1374 držel tvrz v Roztokách původně pražský měšťan Šimon Bohuslavův z význačného rodu Olbramoviců. Ten již roku 1357 vzal odpuštění od města.⁹¹ O rok později podával spolu se svým bratrem Pešlem nového faráře do Tuklat. Tehdy je již zmiňován jako „*strenuus miles*“ Šimon z Roztok.⁹² Lze tedy předpokládat, že Roztoky, své nové sídlo, získal již před opuštěním města roku 1357. Ve druhé polovině 70. let 14. století přešla tvrz po smrti Šimona Bohuslavova na mühlhausenský rod. V. V. Tomek dovozuje, že se tak stalo patrně prostřednictvím vdovy Markéty (dcera Johla Steklice) podruhé snad vdané za Eberharda z Mühlhausenu,⁹³ ovšem záležitost přechodu vlastnictví není jednoznačná, zejména není doloženo, že by vdova po Šimonu Bohuslavovi byla právě Eberhardovou manželkou. Nedlouho po nabytí Roztok Eberhard zemřel. Dle jednoho z nápisů na mühlhausenském oltáři se tak stalo roku 1380⁹⁴ a o rok později byla již po smrti i jeho manželka, majetky tak přešly zcela na Eberhardova bratra Reinharda. Roku 1387 Reinhard dokončil scelování zdejších pozemků tím, že odkoupil od opata Diviše opatskou část Roztok včetně zadluženého dvora.⁹⁵ O rok později je jeho pečeť přivěšena jako přísežného městské rady na listu jistého

⁸⁸ Erben, K. J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl I.*, Praha 1855, s. 378, č. 803.

⁸⁹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl II.*, Praha 1882, s. 1203, č. 2752.

⁹⁰ Hrabánek V. – Herda M.: *Roztoky u Prahy: historie a stavební vývoj zámku*, Roztoky 2004, s. 2; více o zámku v Roztokách viz: Kubec F.: K stavebním dějinám zámku v Roztokách. In *Ochrana památek*, 1960, s. 155-131

⁹¹ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 429.

⁹² Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 76, 77.

⁹³ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 429.

⁹⁴ viz nápis na mühlhausenském oltáři, který uveřejnil a popsal A. Matějček (Matějček, A.: *Česká malba gotická*, Praha 1938, s. 80).

⁹⁵ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl VIII.*, Praha 1935, s. 303.

majetkového dědického vyrovnání.⁹⁶ Ještě však roku 1416 břevnovský klášter učinil smlouvu o jisté zdejší louce,⁹⁷ z čehož vyplývá, že zdejší oblast neopustil zcela.

O kompletní přestavbu areálu se s největší pravděpodobností postaral právě rod z Mühlhausenu, který bývá v literatuře již od dob Tomka označován rovněž jako z Remeše. Domnívám se však, že toto označení je chybné, pokud by se jím mínila francouzská Remeš. K omylu došlo patrně chybnou interpretací přídomku Reinharda z Mühlhausenu, který je v některých pramenech jmenován i jako „*de Rems*“ případně „*de Remis*“.⁹⁸ Domnívám se však, že se nejedná o francouzskou Remeš, ale o oblast severně od Stuttgartu, kde leží na řece Neckaru obec Mühlhausen, která dnes splynula se Stuttgartem.⁹⁹ Dosud totiž bývá zdejší okres nazýván po dvou zde protékajících říčkách Rems a Murr jako „*Rems-Murr Kreis*“. Přibližně 80 km dlouhá říčka Rems se navíc vlévá do Neckaru necelých 5 km severně od Mühlhausenu.

Reinhard a Eberhard z Mühlhausenu, kteří se během vlády Karla IV. přestěhovali do Prahy, pocházeli původně z nižší šlechty z této oblasti kolem Stuttgartu. Zmíněné bratry do Čech patrně přivedla služba pro württemberská hrabata, která ve Stuttgartu měla jedno ze svých sídel. Eberhard z Mühlhausenu požíval patrně velké důvěry císaře a jeho okolí. Roku 1373 ho můžeme vidět v roli vyslance do Norimberka, kde měl za úkol vyzvednout od zdejších měšťanů vysoké částky, které Karlu IV. dlužila švábská města (Ulm 18000 zlatých apod.).¹⁰⁰ Na zajištění záležitosti měli rovněž podíl královský mincmistr Jan Rotlev, známý svým spojením s důlní činností zejména v Kutné Hoře a Jílovém nebo Boreš z Rýzmburka. V této době je již Eberhard jmenován jako pražský měšťan. Po Eberhardově smrti převzal dědictví rodu jeho bratr Reinhard, což se týká zejména Roztok. Těžko určit, jak rozsáhlé majetky zde oba bratři vlastnili, postup jaký je nabyli a kolik každý jednotlivě vlastnil a jak velkým dílem přispíval k rodovému majetku. Ať tak či onak v polovině 80. let se Reinhard ukazuje jako majitel 15 domů a pozemků pod nimi v Betlémské ulici, z čehož pobíral plat, rovněž měl příjem z domů ležících v Panské ulici na Novém Městě.¹⁰¹ Další četné údaje o vlastnictví domů tímto rodem pocházejí z prvních dvou desetiletí 15. století, v tomto případě se však již nejednalo o Reinharda z Mühlhausenu stavitele Roztok, ale o jeho stejnojmenného syna. V. V. Tomek patrně tušil spletnost rodových vztahů, a tak se konkrétním spojením

⁹⁶ Eršil, J. – Pražák, J. (ed.): *Archiv pražské metropolitní kapituly I*, Praha 1956, s. 146, č. 522.

⁹⁷ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 196.

⁹⁸ Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl III., IV., V.*, Praha 1872, s. 170; Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl I.*, Praha 1865, s. 22.

⁹⁹ *Städteatlas Stuttgart. Mittlerer Neckar*, Hamburg 1993, s. 22, 30.

¹⁰⁰ Böhmer, J. F. (ed.): *Regesta Imperii – díl VIII (Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV.)*, Innsbruck 1877, č. 574, 575, 578.

¹⁰¹ Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl II.*, Praha 1870, s. 332, 190, 192.

příbuznosti osob s přídomkem „z Mühlhausenu“ vyhýbá. V. Hrabánek, M. Herda a starší autoři se domnívají, že stavitel tvrze Reinhard z Mühlhausenu zažil konfiskaci majetků s nástupem husitských válek a dokonce i jejich navrácení po utichnutí doby válečných zmatků s tím, že zemřel bez potomků po polovině 15. století. Již samotný věk, který by se musel blížít stovce, je značně nepravděpodobný. Zmínění autoři nepracovali s pramenem, který vydal B. Mendl v příloze ke své práci o hospodářských dějinách středověké Prahy. Jedná se o velmi cenný zápis staroměstské soudní knihy zápisné rkp. č. 997 týkající se vypořádání dědictví po Reinhardu z Mühlhausenu z roku 1403,¹⁰² ze kterého vysvítá hned několik podstatných skutečností.

Za prvé se jasně ukazuje, že Reinhard z Mühlhausenu, stavitel tvrze v Roztokách a bratr již dvě desetiletí mrtvého Eberharda z Mühlhausenu, zemřel patrně před rokem 1403. Pro toto svědčí nepřímě i jiný zápis z téhož roku, ve kterém Reinhard z Mühlhausenu postupuje jistý dům naproti domu Hensla Litoměřického a platy na sousedních domech na Starém Městě svému příbuznému Pertoldovi z Mühlhausenu. Ovšem Reinhard je zde identifikován jako „*Reinhardus de Mulhawsen senior filius olim Reinhardi de Mulhawsen*“, ¹⁰³ jedná se tedy již o syna Reinharda stavitele, který patrně po otcově smrti upravoval majetkové poměry.

Za druhé zápis v staroměstské soudní knize ukazuje, že Reinhard otec měl kromě nejstaršího stejnojmenného syna Reinharda ještě dva další mladší syny, kteří ovšem v době jeho smrti dosud nedosáhli plnoletosti a dvě dcery – Aničku a Kateřinu, jejichž věk není znám, ale které patrně již dospělé byly. Jména nezletilých synů nejsou z textu patrná. Upoutá české jméno „*Aniczka*“, což by mohlo ukazovat na úzké sžití rodu z Mühlhausenu s českým prostředím, jak to naznačují další níže uvedené skutečnosti (architektonické odkazy na stavbách a uměleckých dílech realizovaných Reinhardem a níže v textu rozebíraných). Rovněž by to mohlo podpořit teorii V. Růžka o českém původu Reinhardovy manželky, kterou dle erbu v mühlhausenské kapli sv. Víta vidí jako členku rodu Klementerů (opět viz níže). Manželka Reinharda sama v závěti uvedena nebyla, tudíž je možné, že již byla po smrti.

A konečně třetí a pro samotnou stavbu roztocké tvrze nejdůležitější zmínka zní následovně: „*Vor hundert sex. gr. sal er einem capplan aldo czu Rostock bestellen, als das sein vater gemeinet hat...*“, Reinhard má tedy využít 100 kop gr. na ustavení kaplana v Roztokách, tak jak to zamýšlel jeho otec. Kaple v tvrzi tudíž již toho roku musela stát, a tak lze dobu stavby nové roztocké tvrze datovat před rok 1403.

¹⁰² Mendl, B.: Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 275, 276.

¹⁰³ Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl III., IV., V.*, Praha 1872, s. 197.

Reinhard z Mühlhausenu ve svém dědictví rozdělil mezi svých pět dětí a mezi vykonavatele své poslední vůle jmění čítající více než 4000 kop gr., z tohoto zůstala vyjmuta navíc práva k Tehovu, která měla zůstat prozatím nedělená ve společném vlastnictví a držba Roztok, které v hodnotě 1230 kop gr. obdržel nejstarší syn Reinhard. Dcery Anička a Kateřina každá dostaly hotové peníze 400 a 300 kop gr., 100 kop gr. náleželo vykonavatelům závěti, další peníze byly určeny na splátky drobnějších dluhů apod. Všichni synové ze zbylé částky, tj. 3100 kop gr. byly poděleni stejným podílem, který u každého jednotlivého činil 1033 kop gr. a 20 gr. Reinhard měl zajistit vydání podílu svým bratrům, až dosáhnou plnoletosti. Toto jsou v zásadě hlavní majetkoprávní body závěti, která obsahuje ještě další dílčí ustanovení, jenž ovšem není zde třeba dále rozvádět.

Tvrz Reinhard mladší pak držel až do husitských válek, kdy mu byla na jejich počátku zkonfiskována.¹⁰⁴

Přestože tvrz vyrostla na místě starší tvrže lze vzhledem k okolnostem považovat stavbu rodu z Mühlhausenu jako v podstatě novostavbu budovanou se zřejmým předem přijatým plánem a konkrétním cílem. Je sice možné, že věž starší tvrže, jejíž základy odhalil již zmiňovaný archeologický výzkum, zde snad mohla v počátcích přestavby stát, ale pravděpodobně do jejího dokončení byla stržena a utvořila místo pro nádvoří tvrže, pro což svědčí i zničení původní studně během přestavby.¹⁰⁵ Mühlhausenští pocházející z nižší württemberské šlechty měli k životu na venkově blízko již svým původem. I po přijetí měšťanského práva v Praze a činnosti v tomto městě jim mohlo připadat blízké nechat si postavit tvrz na venkově a určitou část svého života zde trávit. Rozsah a reprezentativnost přestavby roztocké tvrže to jen podporuje.

V prvním patře roztocké tvrže nechali její majitelé vybudovat kapli, která byla zasvěcena sv. Joštovi. Krom částečně zachovalých maleb na stěnách a klenbě, kterým dominují postavy čtyř evangelistů, se zde dochoval i architektonický prvek odkazující na iniciátora výzdoby. Je jím erb na svorníku klenebních žeber.¹⁰⁶

Určité podobnosti v uměleckých prvcích a stylu výmalby jsou spatřovány jak na malbách kaple sv. Jošta, tak na malbách v kostele sv. Klimenta (např. vyvedení postav evangelistů, ve shodném užití šablonového dekoru a dále), které jsou datovány přibližně k 80. letům 14.

¹⁰⁴ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 673.

¹⁰⁵ Kubec, F.: K stavebním dějinám zámku v Roztokách. In *Ochrana památek*, 1960, s. 119, 120.

¹⁰⁶ Všecková, Z.: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách (Průzkumy památek 1999 - příloha)*, Praha 1999, s. 153, 154.

století.¹⁰⁷ Sice nelze prokázat, že by malby v kostele zadal někdo z mühlhausenského rodu, neboť neexistuje žádný písemný pramen, který by vazbu na tento sakrální objekt, není vyloučeno, že Reinhard mohl sehrát určitou, byť třeba nepřímou, roli spojenou s výzdobou kostela ležícího roztockém regionu – mohl buď získat autora maleb pro svou roztockou kapli nebo naopak.

Přestavba tvrze v Roztokách ovšem nebyl jediný stavební počín Reinharda z Mühlhausenu. Rovněž ve své „domovské“ obci Mühlhausenu nad Neckarem nechal vystavět roku 1380 kostel sv. Víta, o čemž svědčí nápis na portálu tohoto kostela: „*Do man zahlt vot gottes geburt MCCCLXXX jar an dem mendag von sant urbans dag ward dis capell angehebt von dem erbn renhart von mülhusen burger zuo prag*“.¹⁰⁸ Reinhard do interiéru kostela nechal umístit i další odkazy na svou osobu a své postavení. Na architektonickém baldachýnu se zde vyskytuje erb Reinhardova rodu (obdobně byl jeho erb vyveden na svorníky roztocké kaple sv. Jošta), zde ovšem nestojí osamoceně, ale ve vazbě se znakem, který dle Z. Všečekové a V. Růžka lze interpretovat jako znak Klementerů. Díky tomu usuzuje na příbuzenské spříznění těchto rodů – Reinhardovou manželkou snad mohla být dcera některého Klementera.¹⁰⁹ Pro tento kostel nechal Reinhard cíleně vytvořit oltář, který se dochoval do dnešních dob. Oltáři je vzhledem k jeho provedení přisuzován český původ. Uprostřed oltáře je vyobrazen sv. Václav, nalevo sv. Vít a napravo sv. Zikmund. Sv. Václav drží v pravé ruce korouhev s českou orlicí, v levé pak štít s orlicí říšskou. U nohou sv. Víta je umístěn znak donátora, u nohou sv. Zikmunda pak na helmě s korunou sedí ledňáček držící ve svém zobáku rybku. Klečící donátor Reinhard z Mühlhausenu (nad postavou napsáno: „*reinhart*“) je vidět na vnější straně křídla oltáře pod vyobrazením Krista trpítele. V rámu lemujícího christologické a další výjevy je vyobrazeno několik erbů. Uprostřed jak nahoře, tak i dole znaky donátorů, po jejich stranách se nacházejí čeští lvi, dále pak erby Württemberka a Prahy. Další znaky (rodů či oblastí) jsou namalovány pouze jednou. Reinhard z Mühlhausenu je na tomto oltáři zobrazen ještě na jiném místě, a to spolu se svým bratrem Eberhardem při výjevu Ukřižování Krista, přičemž Eberhard je oblečen v rubáši mrtvých a nad ním je umístěn nápis: „*Do man czalt von cristz geburt tusend dry hundert und achzyg iar*

¹⁰⁷ Všečeková, Z.: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci. In *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*, Roztoky 1998, s. 17-29.

¹⁰⁸ Matějček, A.: *Česká malba gotická*, Praha 1938, s. 80 (Matějček však přebírá znění nápisu od Heideloffa /Heideloff, C.: *Die Kunst des Mittelalters in Schwaben*, Stuttgart 1855, s. 36/ následovně: „*Do man zalt von gottes geburt mcccclxxx jar an dem mendag von sant urbans dag wart dis capell angehabt von dem erbn renhart von mülhusen burg zu prag*“ – v textu zmíněný přepis je dle fotografie, ovšem drobné odchylky v jednotlivých literách pro tento účel nejsou podstatné, proto v následujících přepisech uvádím pouze Matějčkem převzaté varianty).

¹⁰⁹ Všečeková, Z.: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci. In *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*, Roztoky 1998, s. 30.

an dem fritag vor sant gyldn tag starb Eberhart von Mülhusen burger czu Prag Reinhartz Bruder stifters disser kapell. Bittend got vor in.“ Další důležitý nápis se nachází nad Reinhardem: „Do man czalt von cristi geburt mcccclxxxv [1385] iar am sant wenceszlaus tag wart disse tafel volbracht von dem Eirbn Reinhart von Mülhusen burger zu Prag stifter diss. kappel und aller ander ir zu gehörd. Bittent got daz er im gnedig sey amen.“¹¹⁰ Zdá se tedy, že řemeslníci dokončili oltář roku 1385, kdy se patrně dostal i do kostela.

Ač je mülhlhausenská sakrální stavba zasvěcená sv. Vítu někdy označována jako kostel, jednalo se původně ve skutečnosti o kapli. Krom tohoto objektu zde existoval ještě farní kostel sv. Walpurgy. V 90. letech se o kapli staral Reinhard, o čemž svědčí jednak záznam z roku 1393, kdy panoš Hans von Kaltental, sezením v Aldingenu, měl s Reinhardem určité obchodní jednání týkající se zajištění kaple v Mülhlhausenu, jednak zmínka o Reinhardovi při úpravě vztahu rodu zakladatelů ke mülhlhausenské kapli z r. 1396, kdy hrabě Eberhard III. z Württembergu ustanovil, že pražský měšťan Reinhard z Mülhlhausenu a jeho potomci mohou kapli, pokud chtějí, propůjčovat, avšak ne prodávat a zpeněžovat.¹¹¹

Samotný objekt kaple sv. Víta v Mülhlhausenu se tedy jeví jako nesmírně cenná památka pro české dějiny. Nachází se v něm hned několik odkazů na osobu svého stavitele, jeho postavení a vztah jak k dvoru českého a římského krále Václava IV., tak k městu Praze i k místě svého původu. Na Václava IV. odkazuje vyobrazení jeho osobního symbolu ledňáčka na koruně při nohách sv. Zikmunda na mülhlhausenském oltáři. Jedná se o motiv, který se v Čechách vyskytuje na různých stavbách spojených s panovnickou mocí ať už přímou či zprostředkovanou (dva ledňáčci držící věneček vyobrazení nad vstupním portálem do kaple ve Staroměstské radnici, ledňáček na Staroměstské mostecké věži, motiv ledňáčka při architektonickém erbovním vlysu na hradě Točnick obdobném jaký se nachází rovněž na Staroměstské mostecké věži). Jedná se o stavby, které jsou časově vzniku mülhlhausenského oltáře velmi blízké. Zajímavé se jistě jeví i vyobrazení světců a zasvěcení ať již mülhlhausenského kostela, tak i kaple v Roztokách. V kostele sv. Víta v Mülhlhausenu se objevují odkazy na sv. Víta, sv. Václava a sv. Zikmunda, tedy na patrony české země, jejichž kult byl v této době u nás již dobře rozvinut, mimo jiné i díky Karlu IV., který získal ostatky sv. Zikmunda a rovněž hlavu sv. Víta, kterou nechal uložit v chrámu sv. Víta. Taktéž v zasvěcení roztocké kaple můžeme hledat vliv lucemburské doby. Kult sv. Jošta se

¹¹⁰ Nápis a další popis viz Matějček, A.: *Česká malba gotická*, Praha 1938, s. 80.

¹¹¹ Internetová verze *Württembergische Regesten*. [cit. 16. dubna 2009] <<https://www2.landesarchiv-bw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=3703&sprungId=152505&syssuche=m%FChlhausen&logik=&nolights=&letztLimit=suchen>> a <<https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=3703&sprungId=160062&syssuche=Reinhard+v.v.+M%FChlhausen&logik=&nolights=&letztLimit=suchen>>.

v Čechách výrazněji objevil opět s lucemburskou dynastií. V dřívějších dobách je znám zvláště z Francie a Německa. I v lucemburské dynastii se tato jména objevují u jejích členů – Václav IV., Zikmund Lucemburský, moravský markrabě Jošt. Zdá se, že při výběru patrocinií velkou roli hrála právě vázanost bratrů z Mühlhausenu na dvůr a lucemburskou dynastii, určitou roli jistě sehrál i původ bratrů z Mühlhausenu.

5.3 Škvorec

Prvním známým držitelem Škvorce byl Domaslav. Jednalo se o osobu, která zastávala významné funkce českého království. V roce 1279 je jmenován Domaslav, číšník paní královny, ze Škvorce.¹¹² Z 60. let tohoto století existují rovněž mnohé zprávy o královnině číšníku Domaslavovi, ovšem ani v jednom případě není uváděn s přízviskem ze Škvorce.¹¹³ Tato osoba zastupovala dle Kroniky Františka Pražského i jiné významné úřady v zemi. Roku 1270 se nacházel mezi deseti purkrabími, kteří se měli starat o fungování Pražského hradu. U jako jediného ze jmenovaných purkrabích je uvedena i další jeho pozice (podkomoří).¹¹⁴ Snad tato skutečnost a nejstarší doklady zjištěné na hradě ve Škvorci by mohly napovídat, že stavebníkem původního hradu byl Domaslav někdy v 70. letech 13. stol.¹¹⁵ V současnosti probíhající archeologický výzkum podává další důležité informace mj. i o podobě Domaslavova hradu. Jako jedno z nejdůležitějších zjištění se prozatím jeví odkrytí základů bergfritové věže datované do 13. stol.¹¹⁶

Přinejmenším od poloviny 80. let 14. století vlastnili Škvorec členové původně pražského měšťanského rodu Olbramoviců.¹¹⁷ V této době je uváděn Olbram Menhard ze Škvorce v záznamu, ve kterém se převádí plat pro kapli Všech svatých v Olbramově domě v Praze a tamější zbožné ženy ze vsi Zeleneč na ves Přišimasy.¹¹⁸ Po smrti Olbrama Menharda zdědili škvorecký hrad jeho synové Olbram, Pavel a Václav. Spolu pak roku 1392 dosadili nového faráře ke kostelu v nedalekých Horkách.¹¹⁹ Nejvýznamnější z nich Olbram ve své úspěšné

¹¹² Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl II.*, Praha 1882, s. 507, č. 1180.

¹¹³ *ibid.*, s. 147, č. 377 („Domazlaus pincerna“), s. 168, č. 432 („Domezlaus pincerna“), s. 235, č. 606 („Domaslaus, pincerna regine“), s. 248, č. 635 („Domazlaus pincerna“), s. 249, č. 635 („Domazlaus pincerna“).

¹¹⁴ Kronika Františka Pražského. In Emler, J. (ed.): *Prameny dějin českých – díl IV.*, Praha 1884, s. 352.

¹¹⁵ Kroupa, P.: Ke stavebnímu vývoji hradu a zámku ve Škvorci. In *Castellologica Bohemica 6/II*, 1998, s. 281, 284, 285.

¹¹⁶ Ústní sdělení Jaroslava Špačka, ředitele Městského muzea v Čelákovících a vedoucího archeologického výzkumu škvoreckého hradu (březen 2009).

¹¹⁷ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 423.

¹¹⁸ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha II.*, Praha 1878, s. 219, 220, č. 374.

¹¹⁹ Tíngl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha V.*, Praha 1865, s. 117.

církevní a politické kariéře dosáhl v roce 1396 na post pražského arcibiskupa. Po jeho smrti roku 1402 si pak zdejší majetek rozdělili druzí dva bratři mezi sebou.¹²⁰

Dle architektonických prvků, ikonografických a písemných pramenů se zdá téměř jisté, že hrad byl kolem roku 1400 přestavován. Iniciátorem úprav a rozšíření hradu byl velmi pravděpodobně právě pražský arcibiskup Olbram ze Škvorce či jeho otec. Méně pravděpodobná se jeví varianta, že jím byl někdo jiný z rodu Olbramoviců. V gotické době se hrad sestával pravděpodobně ze vstupní brány s padacím mostem přes hradní příkop a dále dvou paláců. Ovšem vzhledem ke špatnému dochování původního zdiva, které se ve větší míře dnes nachází pouze ve vstupní věži, nelze říci, která část byla stavěna Domaslavem a která přistavována Olbramem ze Škvorce či jeho příbuznými.¹²¹ Nedlouho po předpokládané přestavbě hradu je nepřímo zmiňována hradní kaple. Roku 1404 si totiž „*capellanus castri Sqworcz*“ Václav vypůjčil penitenciář a statuta Arnošta z Pardubic, který se zavázal vrátit.¹²² Je otázkou, zda by tato kaple nemohla být vybudována právě z popudu pražského arcibiskupa Olbrama. Mohla však být mnohem starší z doby Domaslava ze Škvorce, jehož stavba šlechtického hradu ve 2. pol. 13. st. byla v okolí Prahy nezvyklá a jistě význačná.

Olbram ze Škvorce pocházel původně z měšťanského rodu Olbramoviců. Po otcovské linii byl spojen s měšťanským prostředím, po linii matky Kateřiny z Jenštejna pak i s církevním prostředím, neboť Kateřina byla sestrou pražského arcibiskupa a Olbramova předchůdce na tomto stolci Jana z Jenštejna. Tento Olbramův vzdělaný strýc se zkušenostmi studií v Itálii a Francii se rovněž podílel na přestavbě hradu Jenštejn s dominantní okrouhlou věží (což ovšem nebyl jeho jediný stavební podnik).¹²³

Pokud se opět obrátíme k osobě Olbrama ze Škvorce a k jeho stavebním počínům, tak třeba konstatovat, že nelze vyslovit přímou spojitost jeho osoby se stavbou ve Škvorci, která mohla být realizována některým jiným členem rodiny, buď již jeho otcem nebo bratry. Leccos by mohlo napovědět společné vlastnictví Olbrama a jeho dvou bratří, kteří mohli po svém otci zdědit přestavěný areál výstavného hradu. Pokud se však na stavbě škvoreckého hradu podílel Olbram, pak tak činil zcela jistě za svou osobu, co by bylo odlišné od jeho jiných případných stavebních počínů v roli arcibiskupa a v zájmu tohoto úřadu. Je otázkou, zda se takto jako arcibiskup nepodílel na dokončení přestavby kostela sv. Apolináře v Horšovském Týně, tedy v městě, které odjakživa náleželo biskupskému a posléze arcibiskupskému stolci. Přestavba

¹²⁰ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 225.

¹²¹ Kroupa, P.: Ke stavebnímu vývoji hradu a zámku ve Škvorci. In *Castellologica Bohemica 6/II*, Praha 1998, s. 284, 285.

¹²² Tadra, F. (ed.): *Soudní akta konsistoře pražské – část IV.*, Praha 1898, s. 318, č. 50.

¹²³ Více o Janu z Jenštejna viz Ježek, J.: *Jan z Jenšteina*, Praha 1900; Weltsch, R. E.: *Archbishop John of Jenstein*, Hague 1968; Říhová, M.: Jan z Jenštejna, Montpellier a lékaři. In *Querite primum regnum Dei*, Brno 2006, s. 429-440.

zdejšího kostela probíhala po dlouhou dobu v druhé polovině 14. století a i kdyby probíhala současně s působením Olbrama ze Škvorce v úřadu arcibiskupa, s největší pravděpodobností by na její podobu osobní vliv neměl, neboť zajištění stavby probíhalo v rámci běžné správy arcibiskupských statků. Přesto je zajímavý fakt, že se v presbytáři tohoto kostela nacházejí erby Jana z Jenštejna a právě Olbrama ze Škvorce.

5.4 Kaple při výše uvedených objektech

Jedním ze zajímavých prvků, které se objevily v těchto výše zmíněných stavbách, je existence domácí kaple, kterou si nechal vystavět buď přímo onen pražský majitel nebo v objektu byla již z dřívějších dob.

Feudálové na vesnicích navštěvovali bohoslužby v místním kostele, ovšem pro feudály žijící na hradech bylo náročnější a méně pohodlné takové bohoslužby se zúčastnit, neboť se museli z vysoko a náročném terénu položených a často i odlehlejších hradů dostávat do kostelů ve vsích, které vlastnili, tudíž si často nechávali na hradech pro své pohodlí a prestiž zbudovávat kaple. Sice kaple neměla všechna práva jako farní kostel, ovšem pro bohoslužebný úkon bohatě postačila.¹²⁴

Ze mnou sledovaných objektů se kaple nacházely ve třech. Prozatím se hovořilo o starším původu kaple na hradě Okoři, ovšem objevují se i hlasy, že ji nechal vystavět až František Rokycanský. Význam její počítané starší zdejší existence by byl umocněn okolností nepříliš častého výskytu kaplí na šlechtických hradech 13. století¹²⁵ (v té době se většinou nalézaly zejména na královských hradech). Dále byla kaple vystavěna na hradě ve Škvorci, což lze ovšem vzhledem k vlivu spolumajitele z církevních okruhů Olbrama ze Škvorce jednoduše pochopit. V této době navíc ve Škvorci kostel patrně nestál, a tak mohla být kaple na hradě velmi potřebnou záležitostí. Třetí kaplí spojenou s pražskými měšťany a jejich stavební činností na venkovských statcích se kaple v Roztokách. Zde se opět jistě mimo prestižních a v tomto případě i funkčních okolností projevila absence místního kostela. V případě neexistence kaple v Roztokách, využívali by místní držitelé pravděpodobně kostel sv. Klimenta v místech, kde se nacházel Levý Hradec.

¹²⁴ Durdík, T. – Bolina, P.: Kaple vrcholně středověkých hradů. In *Castellologica bohemia* 2, Praha 1991, s. 9.

¹²⁵ ibid.

6. POČÁTKY STAVEB SÍDEL MĚŠŤANŮ NA VENKOVĚ SPOJENÉ S LOKACÍ

Měšťané se při kolonizaci a zakládání sídel uplatnili jak v roli lokátora, tak ale i v roli iniciátora lokace. V tomto druhém příkladě nám může velmi posloužit doklad vysazení Horních Počernic Sypotem Benešovským nedlouho po počátku 14. století.¹²⁶ Zdejší středověké osídlení je však patrně starší než z počátku 14. století. Nedaleko Horních Počernic se nacházejí dnešní Počernice Dolní, které svůj původ mají dle všeho již minimálně ve 12. století. Dodnes se v areálu původní vsi Dolní Počernice částečně dochovalo románské zdivo v místním jednolodním kostelíku s pravoúhlým závěrem presbytáře. Možná i starší bude západně od Horních Počernic sousedící ves Chvaly. Seibot Benešovský tedy patrně emfyteuticky vysadil ves v místě staršího osídlení.

Mezi prvními písemnými doklady o emfyteutizaci v oblasti pražského zemědělského zázemí (od 2. desetiletí 14. st.) a předpokládaným zánikem raně středověkých sídlišť, jak upozorňuje J. Klápště, existuje jistý časový odstup. Jak dále upozorňuje, je třeba diskutovat vztah vrcholně středověké sídelní přestavby a procesem emfyteutizace.¹²⁷

Z 1. poloviny 14. století existuje jen velmi málo dokladů odkazujících na stavbu venkovského sídla některého pražského měšťana. Nesporný důkaz nemáme ani v jednom případě. Přesto však lze pozorovat v ojedinělých případech majetkovou držbu tvrze trvající po dlouhou dobu často v řádu i několika desetiletí.

Z tohoto pohledu se nejzajímavější jeví případ Počernic (dnešní Horní Počernice) a jejich držba rodem Benešovských.

6.1 Horní Počernice

V případě Počernic máme jeden z mála případů, kdy o původu tvrze na první pohled nemusí být větší spory. Z roku 1322 se dochoval záznam, v němž významní pražští měšťané dosvědčují, že jejich spoluměšťan „Sypot, řečený z Benešova“ lokoval ves Počernice po německém právu (tj. emfyteuticky). V této souvislosti jsou zmiňovány i sousední Čertousy.¹²⁸

¹²⁶ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 308, 309, č. 756.

¹²⁷ Klápště, J.: Archeologie a zázemí středověké Prahy. In *Archaeologica Pragensia*, roč. 5, č. 2, 1984, s. 292.

¹²⁸ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 308, 309, č. 756.

Na počátku 30. let jsou v jednom dokumentu zmiňovány jak Počernice náležející rodu Benešovských, tak i Počernice patřící k majetku rodu Pušů. V obou případech se jedná o roční plat zbožným ženám konventu sv. Vavřince z místních dvorů,¹²⁹ které tehdy spravovali potomci a dědici obou v té době již nežijících výrazných postav těchto rodů počátku 14. století. A v obou případech jsou uváděny výslovně pouze dvory jako stěžejní majetky v těchto vsích. Původ listiny nás sice nabádá k opatrnosti, ovšem další dochované prameny jí dodávají na důvěryhodnosti. Obě vsi mají naprosto stejné označení, žádným bližším určením se neodlišují, a záznam tak evokuje myšlenku vzájemné úzké vazby a propojenosti obou nedalekých oblastí. Sousední poloha těchto vsí v oblasti se však nezdá tolik výrazná – výhradnímu sousedství brání sféra vlivu možná však trochu stranou ležících Chval, ale zejména vesnice Svěpravice. Plat konventu byl v případě dvora v Počernicích drženého Benešovskými přibližně třikrát menší než v případě dvora Pušovy rodiny.

Počernice v držení Benešovských vydržely až do doby, kdy byly odkoupeny od pražského měšťana Henslina Benešovského, syna Sypota Benešovského, Arnoštem z Pardubic za 800 kop pražských grošů pro účely pražské univerzity patrně někdy po 1. březnu 1358.¹³⁰ Co je důležité, při prodeji byla zmíněna mezi majetky i místní tvrz. Je tedy zjevné, že ji musel s největší pravděpodobností postavit některý z Benešoviců, buď již Sypot nebo jeho synové, kteří majetky přezvali již patrně koncem 20. let., kdy je o Sypotu hovořeno jako o již zemřelém.¹³¹ V této listině, ve které se jedná o jisté platy zapsané na počernických majetcích se sice o tvrzi nehovoří, ovšem to neznamená, že zde již tehdy nemusela stát. Případně je možné, že stavbu započal Sypot a jeho synové ji dokončili.

Jak jsou písemné prameny dobrotivé k určení jejího stavitele z řad pražského měšťanstva, o to horší je to s rekonstrukcí podoby dnes zmizelé stavby tvrže. Dochoval se ještě jeden poměrně starý „popis“ dotýkající se zdejší tvrže. V roce 1401 prodal Ludolf Meistermann svůj zdejší dvůr za 76 kop gr. pr. Při prodeji je tento dvůr (stále univerzitní majetek fungující pod zákupním právem) zmiňován „*cum turri et edificiis*“.¹³² Zmínka o věži by snad mohla náležet právě budově opevněného sídla, které v této době svůj původní účel již neplnilo a asi bylo využíváno spíše pro hospodářské účely. F. Kašička s B. Nechvátalem se domnívají, že

¹²⁹ Tadra, F. (ed.): *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, s. 499-501, č. 165.

¹³⁰ Zilyská, B.: Příběh z Horních Počernic. In *Od knížat ke králům*, Praha 2007, s. 364; Tadra, F. (ed.): *Cancellaria Arnesti*, Vídeň 1880, s. 515-517; Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 424.

¹³¹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 598, 599, č. 1529.

¹³² Zilyská, B.: Příběh z Horních Počernic. In *Od knížat ke králům*, Praha 2007, s. 365.

tvrz stála na vyvýšené poloze v místech tzv. Zámečku.¹³³ Určitější údaje však o této stavbě bohužel nemáme.

Seibot Benešovský se účastnil ještě za Václava II. koncem 13. století jako radní jednání ohledně zřízení radního domu, kde by mohli konšelé projednávat obecní záležitosti.¹³⁴ Povolení pro získání vlastního radního domu a opuštění tak starší praxe, kdy se konšelé scházeli na rychtě, v kostele sv. Mikuláše či případně v domě některého z nich, v této době ještě nezískali, přesto lze vidět rostoucí sebevědomí nejvyšší měšťanské vrstvy. Sybot jak již výše naznačeno měl dva syny, Frenclina a Henslina. Henslin dvakrát (1352 a 1360) zastával konšelský úřad. I jiní členové rodu měli podíl na městské správě. V prvních generacích se však nezdá, že by rod Benešovských měl velká pozemková vlastnictví na venkově. Ze Seibotova potomstva se hojnějším venkovským statkům a právům k majetkům na venkově dostalo až vnukům (pravděpodobným) Frenclina – bratrům Hanzovi a Mikulášovi. V aktivitě ve správě města se jako velmi aktivní jeví opět Hanza (působil jako rychtář, později jako konšel).¹³⁵ A pokud bychom se vážně zabývali Tomkovu interpretací jména „Jessco Busschower“ objevující se mezi členy Bratrstva s obručí, jenž založilo uprostřed náměstí Nového Města pražského kapli Božího těla v místech, kam každoročně mířili davy, aby spatřily ostatky svatých,¹³⁶ jako Ješka Beneschawera (tj. Jana /Hanzu/ Benešovského), mohli bychom ho přiřadit k zakládajícím členům tohoto uskupení. Toto Tomkovo vidění se zdá ovšem značně sporné a spíše méně pravděpodobné.

Podobný příklad vsi lokované německým právem máme z obdobné doby i ze Zlatníky. Situace ovšem není totožná.

6.2 Zlatníky

V souvislosti se zdejší vsí máme rané zmínky o pražských měšťanem již z přelomu 13. a 14. století. Jedná se zároveň o první známé majitele vsi či její části. Záznam ve formulářové sbírce (vydané a známé jako *Summa Gerhardi*) sice budí různé pochybnosti, ovšem vzhledem k další zmínce o několik let mladší, snad lze zde obsažené údaje považovat za věrohodné. Buď roku 1300 nebo nedlouho po tomto datu Konrád Velflův se svým bratrem Dětrichem

¹³³ Kašíčka, F. – Nechvátal, B.: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In *Staletá Praha XX*, s. 131.

¹³⁴ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae - sv. I*, Praha 1886, s. 16, č. 7.

¹³⁵ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 457, 458.

¹³⁶ Čech, Z. J. K.: Bratrstvo obruče. In *Heraldická ročenka*, 1982, s. 16, 17.

(oba pražští měšťané) daroval určitý roční plat ze vsi Zlatník ke kapli sv. Trojice při kostelu sv. Valentina na Starém Městě pražském, jejíž byl sám zakladatelem.¹³⁷

Roku 1314 se zde pak připomíná tvrz. Ves byla někdy v této době vysazena purkrechtním právem, což provedl patrně Oto, jenž se zde taktéž stal rychtářem. Dětrich mu nyní postoupil za určitý obnos tvrz, ovšem s podmínkou, že kdykoli on, jeho žena či potomci do Zlatník přijedou budou moci na tvrzi na vlastní náklad přebývat.¹³⁸ Ustanovení a ujednání ve smlouvě se týkala nejen samotných Zlatník, ale taktéž sousední vsi Hodkovice a vsi „Birnik“. Nás však zajímá zlatnická tvrz.

Opět jen velmi nejasně lze uvažovat o roli Velflových synů při stavbě tvrze, která ovšem na druhé straně bezpochyby mohla být i staršího data (ostatně i jako v jiných podobných případech zde uváděných). Handicapem při bádání je pozdější zničení objektu.

Pokud by se kdy v budoucnu podařilo prokázat spojitost s rodem Velfloviců a stavbou zdejší tvrze, bylo by zajímavé uvažovat o důvodech takovéto stavby. Zdá se, že Velflovicové své štěstí na venkově v podobě trvalého života nehledali a tvrz za rezidenční nepovažovali. Buď by se tedy museli od počátku případné stavby jejich názory změnit nebo by ji museli stavět již s cílem jejího poskytnutí pro účely rychtáře.

Pokud by tento Dětrich Velflův byl oním Dětrichem Velflovým, synem „zakladatele“ rodu Velfloviců, pak by se jednalo o osobu, která zasedala dvakrát rovněž v městské radě. Tato osoba zemřela pravděpodobně někdy brzy po poskytnutí Zlatník rychtáři Otovi roku 1314, neboť je sice ještě jmenována téhož roku coby přímý účastník vyjednávání o obecní půjčce Janu Lucemburskému, ale později již o něm není nic známo. Měl syny Velfla a Jindřicha, oba rovněž činné v městské správě. Tomek však mezi jeho bratry Konráda nejmenuje.¹³⁹

Rod Velfloviců (jinak „Od Věže“ dle podoby jejich nejvýstavnějšího pražského domu) patřil mezi opravdu ty nejvýznamnější a nejvlivnější rody a ještě budeme mít tu čest setkat se s jeho dalšími příslušníky. Někteří jeho členové se dostali opravdu vysoko. Například František, syn Jakuba Velflova, půjčovali králi velké částky a za to mu Jan Lucemburský zastavoval různé své zboží a úřady (na krátký čas František zastával i úřad podkomořího, rovněž získal do zástavy hrad Přimdu se statky k němu náležícími).¹⁴⁰

¹³⁷ Tadra, F. (ed.): *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, s. 568-569, č. 220.

¹³⁸ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 76-78, č. 176.

¹³⁹ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl I.*, Praha 1855, s. 292.

¹⁴⁰ *ibid.*, s. 294.

7. DALŠÍ MOŽNÉ STAVBY SÍDEL DO POLOVINY 14. STOL.

7.1 Dolní Břežany

Co se první poloviny 14. století a Břežan týče, máme nemnohé ovšem velmi důležité zprávy. Roku 1332 prodali dědicové Eklina Goldnera břežanské majetky Menhardu Olbramovu.¹⁴¹ Ve zdejší oblasti to nebyla jediná držba Olbramoviců. V polovině 50. let se ukazují ve vlastnictví tří v podstatě sousedních vsí – krom Břežan ještě Zvole a Ohrobec.¹⁴² Olbramovici úroky z nich prodali zprostředkovaně litomyšlskému biskupství, které je posléze směnilo se zbraslavským klášterem, čímž si chtěl klášter zajistit snazší přístup ke svým držávám, jenž se často nacházely ve značné vzdálenosti od něho. Roku 1361 tyto vsi ovšem bez Břežan emfyteuticky prodává pražský měšťan Hensl Menhartův bratrům Mikulášovi a Heinlinovi z nedalekých Zlatníků.¹⁴³ Z relativně podrobného popisu a dalších indicíí snad vyplývá, že ve Zvoli v této době později doložená tvrz pravděpodobně ještě nestála. Téhož roku Karel IV. potvrdil obdarování zbraslavského kláštera Václavem II. a Janem Lucemburským a některé majetkové změny posledních let, díky nimž se do majetku kláštera dostaly vsi Zvole a Břežany.¹⁴⁴ Zvole v majetku kláštera je jmenována rovněž již roku 1358 při probíhající směně rozsáhlých majetků mezi litomyšlským biskupem a zbraslavským klášterem.¹⁴⁵ Vyskytuje se zde tedy určitý rozpor s majetkovými právy ke Zvoli či k jejím případným částem. Zdá se, že litomyšlské biskupství či zbraslavský klášter zde měly pouze určité platy, alespoň v těchto letech. V každém případě je evidentní tendence Olbramoviců či lépe řečeno Hensla Menhartova zbavit se zdejších majetků, k čemuž postupně v době kolem přelomu 50. a 60. let také skutečně došlo. Nejasná je ovšem situace Břežan. Zde je tvrz zmíněna roku 1364, kdy ji spolu s poplužním dvorem a sousední vsí Lhotou prodává novoměstský rychtář Olbram Velfův zbraslavskému klášteru za 1800 kop gr.¹⁴⁶ Vzhledem k tomu, že ze záznamu z poloviny 50. let plyne pouze pronájem vsi klášteru, je pravděpodobné, i pokud nájem byl trvalejšího charakteru, že ves a zde již existující tvrz zůstaly nadále v majetku rodu pražských měšťanů, i když přešly z Hensla Menhartova na

¹⁴¹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 739, č. 1900.

¹⁴² Tadra, F. (ed.): *Listy zbraslavského kláštera*, Praha 1903, s. 87-90, č. 138.

¹⁴³ *ibid.*, s. 114-117, č. 161.

¹⁴⁴ *ibid.*, s. 123, 124, č. 165.

¹⁴⁵ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha I.*, Praha 1975, s. 10, 11, č. 17.

¹⁴⁶ Tadra, F. (ed.): *Listy zbraslavského kláštera*, Praha 1903, s. 131, 132, č. 172.

svého synovce novoměstského rychtáře¹⁴⁷ a teprve jeho prostřednictvím se dostaly do trvalého vlastnictví zbraslavského kláštera. Vysoká částka snad může napovídat o dobrém stavu a hodnotné podobě tvrze, která mohla být postavena docela nedávno, ovšem bylo by třeba blíže znát rozsah zdejších pozemků a příslušenství, které cena zahrnuje. Svědkem transferu byl Olbramovec Pešl Bohuslavův.

O několik let později se opět objevuje zmínka o pražských měšťanech ve zdejším prostředí. Je zároveň dokladem, že Goldnerové z tohoto území snad neodešli zcela (či se sem možná vrátili). Roku 1377 se totiž ukazuje povinnost platit desátek ze dvora, úrody a polností, které Goldner má od zbraslavského kláštera při zlatnické farnosti.¹⁴⁸ V tomto záznamu je navíc zdejší panské sídlo jmenováno jako hrad (nyní již v majetku zbraslavského kláštera), v němž se nachází kaple, ve které může farář ze Zlatníka konat bohoslužebné úkony.

Tvrz byla později přestavěna do podoby renesančního zámku, který zde stojí dodnes.

Opět lze tedy jen velmi opatrně mít na paměti, že možnými staviteli mohli být právě Olbramovicové případně o něco dříve Goldnerové.

Menhard Olbramův byl nejstarším synem onoho Olbrama, který se angažoval ve finančních záležitostech a půjčkách Václavu II. a jenž se rovněž s ním dostal do sporů, které vyústily ve vraždu podkomořího Zdislava z Třebouně a následný krátkodobý Olbramův útěk z Prahy. Menhard po svém otci zdědil mj. i podací právo ke kostelu sv. Mikuláše na Starém Městě. Okolo roku 1329 zde dosadil za faráře svého vlastního bratra.¹⁴⁹

7.2 Koloděje

O tvrzi v Kolodějích je zmínka již k roku 1346. V této době ji dle dědického vyrovnání získali po svém zemřelém otci Meinlinovi (Menhard) Rokycanském jeho synové Václav a Meinlin.¹⁵⁰ V roce 1352 zde již nějaká vlastnická práva měl František Rokycanský, neboť toho roku prodal určitý plat na hradě Kolodějích Mikuláši Sleichenkaufovi.¹⁵¹ Zde je opevněné sídlo v Kolodějích zmíněno jako „*castrum*“, tedy hrad, což zde ostatně není naposled. O rok později se nachází zdejší majetek v držení Pena Rokycanského.¹⁵² Někdy pravděpodobně za držby Rokycanských, prodali majitelé část lesa a dřevo v něm se

¹⁴⁷ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 449.

¹⁴⁸ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha II.*, Praha 1878, s. 138, č. 254.

¹⁴⁹ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl I.*, Praha 1855, s. 299.

¹⁵⁰ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl IV.*, Praha 1892, s. 667, 668, č. 1679.

¹⁵¹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přechech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 419.

¹⁵² Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 423.

nacházející, který se nalézal nedaleko od hradu Koloděje. V této souvislosti je hrad opět výslovně zmiňován. Uváděná cena ve formuláři je 116 kop gr. Dovoleno je dále užívat pro přístup a případný odvoz dřeva cest k němu vedoucích. Z textu dále vyplývá, že se zde v té době nacházela příkopem oddělená část lesa zvaná Obora, v níž se nacházely rozličné ovocné stromy.¹⁵³

Roku 1356 zde působil pražský měšťan Mikuláš s přízviskem Rytíř.¹⁵⁴ Pro svou výhodnou polohu Koloděj zboží koncem padesátých let zakoupil Karel IV. pro svého bratra Jana Jindřicha, kterému měl být k užitku při jeho cestách do Prahy.¹⁵⁵ F. Kašička a B. Nechvátal se domnívají, že někdy v této době byl objekt, který označují jako tvrz, přestavěn do podoby hrádku s vysokou válcovou věží chráněný rybníkem a umělým příkopem.¹⁵⁶

Za stavitele tvrze či za iniciátora přestavby tvrze v hrad je lákavé vidět některého člena rodu Rokycanských, zarazí zejména označení *castrum*, ale pádnější důkazy opět chybějí. Koncem 14. století na zdejším hradě pak přímo sídlil Martin Rotlev.¹⁵⁷

Případná přestavba na hrad či hrádek mohla být realizována pravděpodobně díky své mírně výhodné poloze na vyvýšenině při přechodu přes Rokytku. Taktéž poloha sice v blízkosti vsi, ale již patrně mimo její areál je typičtější spíše pro hrady.

Meinlin (Menhard) Rokycanský nebo jeho synové mohli svou pravděpodobnou stavební činností na kolodějském zboží inspirovat dalšího svého příbuzného Františka Rokycanského z Okoře, který možná již v této době, ale určitě koncem 50. let budoval svůj hrad Okoř.

Meinlin Rokycanský rovněž přispěl k založení kláštera sv. Ducha svým bratrem Mikulášem tím, že svou poslední vůlí odkázal 50 kop gr. ročního platu na blíže nespecifikovaný pobožný účel, který později specifikovali jeho dědicové za spoluúčasti Jana Volka a plat odkázali klášteru sv. Ducha.¹⁵⁸

¹⁵³ Tadra, F. (ed.): *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, s. 512, č. 178.

¹⁵⁴ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 70.

¹⁵⁵ Kašička, F. – Nechvátal, B.: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In *Staletá Praha XX*, s. 135.

¹⁵⁶ *ibid.*, s. 135.

¹⁵⁷ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha IV.*, Praha 1883, s. 386, č. 539.

¹⁵⁸ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 453.

8. „ZLATÁ“ DOBA STAVEB SÍDEL „MĚŠŤANŮ“ NA VENKOVĚ

Skutečný rozmach stavební činnosti, ať se již týká staveb či radikálních přestaveb sídel či případně výstavby nebo stavební úpravy kostelů, lze pozorovat od poloviny 14. století až do doby, kdy naši zem postihly husitské války, které slibný vývoj zcela přerušily.

8.1 Běchovice

Ves Běchovice byla vsí, kde se tradičně vystřídalo v držení místních dvorů mnoho pražských měšťanů. Z našeho pohledu je nejdůležitější dvůr, v jehož souvislosti se činí roku 1427 zmínka o tvrzi a dvoru, které vlastnili dědici Johánka Ortlova (znovuprovdaná vdova Markéta a další).¹⁵⁹ Zdá se, že je to jediná zmínka, ovšem O. Novosadová sděluje, že zdejší tvrz je uváděna již pro dobu před rokem 1413 v knihách Nového Města,¹⁶⁰ což by ukazovalo na nejednoznačné označování staveb, které existovaly při dvorech, jenž nemusely mít všechny kvality tvrze, ale které určitou sídelní funkci zastávaly a byly označeny soudobými prameny jako tvrz.

V roce 1422 se vdova po Johánkovi Markéta taktéž zmiňuje o „zboží“ v Běchovicích, které by v případě její smrti mělo připadnout jejímu novému manželovi.¹⁶¹ Již však v roce 1417 došlo radou Starého Města pražského budoucího k potvrzení rozdělení majetků po Ortlovi tak, aby syn Margarety Jan získal dům U bílého zvonu a taktéž „dvůr neboli dědictví“ v Běchovicích.¹⁶²

Z předchozího je patrné, že alespoň část Běchovic, na které se připomíná tvrz, vlastnil před svou smrtí (popraven r. 1413¹⁶³) Johánek Ortlův, řečený Domčík. Předchozí vlastníky sledovaného zboží lze jen stěží rekonstruovat. Je možné, že jimi byli Salamander Galm (zmiňován ve zdejším kontextu roku 1362)¹⁶⁴ či stříbrník Ula, který zde roku 1356 koupil půl

¹⁵⁹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 684.

¹⁶⁰ *SHP Praha 9 – Běchovice, čp. I – hospodářský dvůr*, vypracováno r. 1990, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě (na s. 13 v kapitole Dějiny objektu vypracované O. Novosadovou).

¹⁶¹ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 178, 179.

¹⁶² Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 11.

¹⁶³ Mezník, J.: *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 131.

¹⁶⁴ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 11.

dvora (patrně se jedná o majetek, který pak držel právě Salamander Galm)¹⁶⁵. Je tudíž možné, že ještě větší rozdrobení zdejšího majetku nastalo po roce 1356, kdy stříbrník Ula získal půl zdejšího dvora. Tento majetek, zdá se, pak přešel do rukou dalších vlastníků až ho získal Johánek Ortlův. Pro Salamandra Galma jakožto majitele totožného pozemku, který později získal Johánek Ortlův může svědčit i následující.

Z Běchovic se nám dochoval poměrně přesný popis umístění polností, které Jindřich Seidlinův směnil s litožnickým farářem. Jednalo se o pole přináležející k Seidlinovu běchovickému dvoru. Tato pole se nacházela ještě před mostem ve směru ku Praze (patrně most vedoucí přes některý z místních potoků míjejících Běchovice při jejich jihozápadním okraji). Z jedné strany sousedila s pozemky Lva krejčího a Johlina Rotleva a rovněž s nějakými jinými loukami Jindřicha Seidlova, a dále se dotýkala veřejné cesty vedoucí z Kutné Hory do Prahy. Od těchto míst se pak pole táhlo až k hranicím polností vsi Počernice (jistě Dolních Počernic).¹⁶⁶ Seidlinovy pozemky, stejně jako pozemky Lva krejčího a Johlina Rotleva se tedy nacházely v západní části vsi, kdežto tvrz stála pravděpodobně na zcela opačném místě vsi Běchovice – na jejím východním okraji. Toto zjištění sice nevylučuje, že zde jmenovaní neměli pozemky ještě v jiných místech či že dvůr kohokoli z nich nestál na místě, kde se později objevuje tvrz, ovšem může být jistým vodítkem k ostatním indiciím, které odkazují na jiné majitele pozemků, na nichž je tvrz zmiňována.

Jindřich Seidlinův se pak o několik let později zbavil i svého zdejšího svobodného dvora, který se tak dostal do majetků kláštera sv. Kateřiny na Novém Městě pražském.¹⁶⁷

Johánek Ortlův pravděpodobně mohl být osobou, která se zasloužila o vznik zdejší tvrze, o jejíž podobě zholá nic nevíme a zároveň je i otázkou, zda se vůbec jednalo o tvrz v pravém slova smyslu. Při zabrání pražskou obcí na počátku husitských válek se jmenuje jako předmět záboru *curia alodialis*.¹⁶⁸

Na význam Johánka Ortlova pro zdejší lokalitu též může upozornit v pozdějších dobách časté odkazování na jeho vlastnické vztahy k běchovickému zboží, i když jeho původní majetky již několikrát změnily svého majitele. Tak se děje roku 1434, kdy se urovnával jistý spor mezi Michalem zlatníkem ze Starého Města pražského a Ofkou, vdovou po Janovi Holém. Michal zlatník měl dle rozhodnutí právoplatně zapsáno „na dvoře v Běchovicích

¹⁶⁵ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 11.

¹⁶⁶ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha I.*, Praha 1873, s. 98, č. 204.

¹⁶⁷ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha II.*, Praha 1878, s. 168, 169, č. 303.

¹⁶⁸ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L – Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 676.

druhdy Jana od Bílého zvonu“ určitý obnos. Ten byla Ofka nucena Michalovi vyplatit.¹⁶⁹ Podobný případ je z roku 1437, kdy Jan řečený Surový z Kralovic koupil dvůr kláštera sv. Kateřiny s polnostmi ve vsi Běchovicích vedle dvora „druhdy Domšíkova řečeného“.¹⁷⁰

8.2 Brázdim

Někdy kolem přelomu 13. a 14. stol. uskupení pražských měšťanů (rychtář František, Albert Menhardův, Petr od Kamene, Jan od Havla, Mikuláš Gaunel a mincmistr Volflin) zastavilo Brázdim, Štířín, Cholutice, Jeneč a Úvaly „ctěným pánům Eberlinu, Konrádovi a Jindřichovi, bratrům řečeným od Kamene a Janovi, synu Volflina, pražským měšťanům“.¹⁷¹ Z tohoto záznamu nelze vyvodit, komu přesně Brázdim patřil, je jen patrné, že byl v rukou pražských měšťanů. Při zmínce z počátku 90. let 13. století se sice ještě v souvislosti s měšťanskou držbou neuvádí, ovšem jedná se o dosti nejasný doklad.¹⁷² Dle ne zcela ukotvené držby počátkem 14. století, se zdá, že první pražští majitelé ves získali někdy v této době snad rovněž jako jistou náhradu a nedrželi ji patrně příliš dlouho.

Po polovině 14. stol. je už zpráv o zdejších majitelích nepoměrně více, to však neznamená, že by tím situace, komplikovaná navíc existencí krom samotného Brázdimě ještě i sousedního Brázdimce (tedy Malého Brázdimě), byla usnadněna. Majitelé se zde střídali a i současně vlastnili různé části vsi. Rod, který se v pramenech nejčastěji objevuje a u něhož lze vysledovat kontinuitu působení v této oblasti, je rod Benešoviců. V padesátých letech 14. stol. zřejmě Benešovicové vlastnili majetky v Malém Brázdimě. Toto dědictví prodal roku 1362 Mikuláš, syn Mikuláše Benešovice Matějovi, řečenému Turnovský.¹⁷³ V šedesátých či sedmdesátých letech držel již v Brázdimě Jakub Benešovic (syn výše zmíněného Mikuláše, syna Mikuláše Benešovice) přinejmenším dva poplužní dvory s polemi. Toto jeho dědictví je totiž zmíněno v roce 1381, kdy už bylo po nějakou dobu v držení Jana a Welky z Brázdim, kteří jej toho roku prodávali. A co je zajímavé, prodávali je částečně zpět rodu Benešoviců – a to opět pražskému měšťanovi Jakubu Benešovicovi, zároveň ale také Zbyňkovi z Prahy za 300 kop pražských grošů.¹⁷⁴ Záležitost se řešila ještě následujícího roku.

¹⁶⁹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 11.

¹⁷⁰ *ibid.*, s. 12.

¹⁷¹ Loserth, J. (ed.): *Das St. Pauler Formular*, Praha 1896, s. 37, 38, č. 19.

¹⁷² Novák, J. B.: *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, Praha 1903, s. 119, č. 149.

¹⁷³ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 44.

¹⁷⁴ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 468.

První zmínka o tvrzi pochází z roku 1388. Tehdy pražský měšťan Mikuláš Vavřincův prodal „*hereditatem suam Brazdim municionem cum curia arature et 3 agriculturis et villam integram cum curiis rusticalibus et censu ad hoc spectanti cum agris, pratis, piscinis, montibus, vallibus et omni libertate ad ea pertinente...*“ pražskému měšťanovi Františku Kamaréři a jeho dědicům za 400 kop pražských grošů.¹⁷⁵ Zdálo by se tedy, že v této době byla tvrz, dvůr i celá ves v držení jedné osoby, což si ovšem protiřečí při posouzení předchozích i pozdějších zpráv o zdejších majetcích Benešoviců. K nim je dále třeba připočíst i následující přídomky, které se v pozdějších letech objevují: „*honestus vir Jacobco Benessower de Brazdim, olim civis Maj. civ. Prag.*“ (1395)¹⁷⁶, „*famosi Jacobconis de Brazdim olim ciuis maioris ciuit. Prag.*“ (1395)¹⁷⁷, „*honesti Jacobconis Benessower de Brazdym*“ (1395)¹⁷⁸, „*Jacobconis dicti Benessow in Brazdym*“ (1396)¹⁷⁹. Patrně se jedná o téhož Jakuba Benešovice, který roku 1381 zpět odkoupil brázdimské majetky. Jak naznačují některé záznamy, měl patrně příbuzného (snad syna) stejného křestního jména, jenž byl klerikem a který dokonce snad i působil pod jeho patronátem při oltáři Panny Marie v kostele sv. Jana Křtitele Na zábradlí („*Jacobum Jacobconis de Brazdim*“¹⁸⁰, „*Jacobi clerici ibidem de Brazdym*“¹⁸¹). Jakoubek Benešovic postupně své aktivity směřoval do města Slaný. Z roku 1396 se dochovala jeho snaha získat zde masné a chlebné krámy od měšťana Menšího Města pražského Frány Hauera.¹⁸² Během doby se sem patrně i sám přestěhoval, což naznačuje jak půhon z roku 1399, kdy je označován jako „*Jacobum de Brazdim et de Slaneho*“,¹⁸³ tak i fakt, že zde již patrně v této době držel rychtu. Roku 1401 se slánský rychtář Jakub řečený Benešovský hlásí o svá práva ke zboží v Malém Brázdimě, které v předchozí době držel Ješek z Brázdimce a které toho času mělo připadnout na krále.¹⁸⁴

Roku 1403 na zdejší tvrzi sídlil rytíř Buzek z Křížence, který toho roku zapsal roční plat na tomto majetku boleslavské kapitule.¹⁸⁵

¹⁷⁵ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 517, 518.

¹⁷⁶ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha IV.*, Praha 1883, s. 424, č. 588.

¹⁷⁷ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha V.*, Praha 1865, s. 236.

¹⁷⁸ *ibid.*, s. 238.

¹⁷⁹ *ibid.*, s. 260.

¹⁸⁰ *ibid.*, s. 236.

¹⁸¹ *ibid.*, s. 238.

¹⁸² Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae – sv. II*, Praha 1895, s. 875-876, č. 683.

¹⁸³ Friedrich, G. (ed.): *Desky dvorské Království českého – díl VII. (1. kniha půhonná z let 1383 – 1407)*, Praha 1929, s. 116, 117, č. 315.

¹⁸⁴ Friedrich, G. (ed.): *Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395 – 1410*. In *Archiv český XXXV.*, Praha 1935, s. 107.

¹⁸⁵ Tadra, F. (ed.): *Soudní akta konsistoře pražské – část IV.*, Praha 1898, s. 231, 232, č. 168.

V následujících letech složitost zdejších majetkových vztahů nemizí, zdá se však, že rod Kamarců zdejší majetky, ať už byl jejich pohyb jakýkoli, opět v době počínajících husitských válek vlastní – tehdy jim byl majetek zkonfiskován pražskými husity.¹⁸⁶

Ve zdejších vlastnických vztazích panuje mnoho nejasností či dokonce protichůdných zpráv týkajících se šlechtického sídla, což nutí k zamyšlení nad možnou existencí dvou tvrzí či nad nesrovnalostmi s přesným označováním Malého Brázdimu a Brázdimu.

Dle popisů tvrze z let 1630 a 1729 a na základě dochovaných pozůstatků lze dle J. Úlovce usoudit, že původní tvrz byla postavena na výrazné návršní poloze po polovině 14. stol. s pravidelnou dvoupalácovou dispozicí a vstupní věží. Možná již v prvotní době či o něco později byla přistavěna druhá věž na opačné straně nádvoří. Patra budov byla ve straně nádvoří propojena pavlačí. Většina budov byla však později zničena, a tak se dodnes dochovaly pouze relikty severní budovy tvrze ve zdivu dnešního čp. 7 a část hradební zdi. Opevnění podporoval vodní příkop.¹⁸⁷

8.3 Ctěnice

I v tomto případě máme nedostatek písemných pramenů, které by alespoň nějakou měrou postihovaly majetkové poměry předcházející stavbě tvrze. Sice určité zmínky ze 13. století existují¹⁸⁸, ale jsou diskutabilní, nehledě na to, že sledované období předchází více než o sto let a tudíž jejich použitelnost je velmi malá.

Ze zápisu o prodeji tvrze z roku 1372, kdy ji pražský měšťan Henslin Cajzlmajstr od Gery, vdovy po zemřelém jiném pražském měšťanu Velflinu Galmovi, vyplývá nepochybná skutečnost existence tvrze nedlouho po polovině 14. století.¹⁸⁹

Z doby po pozdně gotické přestavbě (kladena do 2. poloviny 15. st.) se z dob působení rodu Hrzánů z Harrachova popis havarijního stavu budov tvrze vypracovaný roku 1565.¹⁹⁰ Z něho vyplývá mimo jiné, že patro budov bylo ze strany dvorku doplněno dřevěnými pavlačemi, na které se patrně vcházelo přímo ze dvora.

Tvrz, která je dnes fragmentárně zachována ve zdivu současného ctěnického zámku, byla vystavěna na výběžku skalnaté terasy nad údolím malého potůčku (přítok Vinořského potoka). Chráněna byla příkopem, patrně vodním, který napájel blízký potok. Nacházejí se

¹⁸⁶ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 37.

¹⁸⁷ Úlovec, J.: Dějiny a stavební podoba bývalé tvrze v Brázdimi. In *Středočeský sborník historický*, roč. 20, 1994, s. 13, 14.

¹⁸⁸ Erben, K. J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl I.*, Praha 1855, s. 409, č. 868.

¹⁸⁹ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 257.

¹⁹⁰ Anderle, J. – Ebel, M. – Chotěbor, P.: Ctěnice. In *Castellologica Bohemica* 8, Praha 2002, s. 264.

zde rozsáhlé, ovšem obtížně datovatelné sklepní prostory, na některých místech doplněné o do boků vycházející lochy. Dle stavebně historického průzkumu se ukazuje, že nepravidelnou pětibokou dispozici měla tvrz již ve své starší fázi. Nejasnosti panují ohledně vstupní věže, jejíž předsunutí se klade až do souvislosti s pozdně gotickou přestavbou.¹⁹¹

Petr Chotěbor upozorňuje na značnou složitost dispozice tvrže, která se v základě sestávala z mohutné vstupní věže (přirovnávána k bráně tvrže v Tuchorazi) a obytného paláce stojící na opačné straně tvrže. Nejstarší fázi stavby klade do 3. čtvrtiny 14. století.¹⁹² Pražskému měšťanu stavbu rovněž přiřkl F. Kašička s B. Nechvátalem.¹⁹³ Autoři článku v *Castellologica Bohemica* (Anderle, Ebel a opět Chotěbor) jsou již opatrnější a zvažují i možnost existence tvrže neznámé podoby ve Ctěnicích již ve 2. polovině 13. stol.¹⁹⁴

Bez archeologického a dalšího stavebně historického výzkumu se poznání v tomto případě patrně dále nepohne a v této práci je se jmenovanou tvrzí třeba počítat zcela okrajově a pouze hypoteticky.

8.4 Čertousy

Čertousy nebo alespoň jejich část měla v první polovině 14. století společný osud jako nedaleká ves Počernice. Již roku 1322 jsou spolu jmenovány jako majetek Sypota Benešovského.¹⁹⁵ Ze záznamu nevyplývá, že by Sypot vlastnil Čertousy celé, i když to není nemožné, zdá se přeci jen, že těžiště jeho zdejšího působení bylo v Horních Počernicích. Napovídá tomu údaj z roku 1329, kdy pražský měšťan Albert z Kutné Hory, prodává pod plat část vsi a své třílánové dědictví v Čertousech radonickému rychtáři Jindřichovi. Albert při této transakci prodal i určité polnosti v Horních Počernicích.¹⁹⁶ Rozhodující majetky zde nakonec patrně získal rod Benešoviců, který roku 1358 prodává jisté příjmy ze zdejšího majetku Arnoštu z Pardubic snažícímu se získat prostředky ve prospěch pražské univerzity (ostatně jako v případě sousedních Počernic).¹⁹⁷ Je možné, že univerzita měla zájem zdejší majetky rozšířit, k čemuž nakonec mohlo i skutečně dojít.

¹⁹¹ Anderle, J. – Ebel, M. – Chotěbor, P.: Ctěnice. In: *Castellologica Bohemica* 8, Praha 2002, s. 268, 273.

¹⁹² Chotěbor, P.: K problematice velkých a dispozičně složitějších českých tvrzí. In: *Zprávy památkové péče*, roč. 56, 1996, č. 1-2, s. 39.

¹⁹³ Kašička, F. – Nechvátal, B.: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In: *Staletá Praha XX*, s. 119, 124.

¹⁹⁴ Anderle, J. – Ebel, M. – Chotěbor, P.: Ctěnice. In: *Castellologica Bohemica* 8, Praha 2002, s. 272.

¹⁹⁵ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 308, 309, č. 756.

¹⁹⁶ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In: *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 125.

¹⁹⁷ Zilyská, B.: Příběh z Horních Počernic. In: *Od knížat ke králům*, Praha 2007, s. 364; viz též Tadra, F. (ed.): *Cancellaria Arnesti*, Vídeň 1880, s. 515-517.

Roku 1376 došlo k sporům mezi univerzitou a měšťanem Václavem Naglem o část vsi.¹⁹⁸ V posledních letech 14. století se zde objevuje jiný pražský měšťan Alexander Wassermann.¹⁹⁹ Nejen on však zde v této době měl majetky. Pomineme-li pražskou univerzitu objevuje se v pramenech ještě alodiální dvůr, který roku 1399 Kateřina, vdova po „*Jyenconis de Trcuss*“ postoupila svému synovi Václavovi.²⁰⁰ Určité zmínky jsou i o dalších osobách patrně též z měšťanského prostředí, jejichž majetkové vztahy k zdejší oblasti nejsou však plně jasné. Tvrz je poprvé a naposledy zmíněna v souvislosti s majetkem Alexandra Wassermanna, který ji a své zdejší zboží na samém konci 14. stol. postoupil jako zástavu za svůj dluh sladovnickovi Ješku Brabcovi (zmínka k roku 1400).²⁰¹ Zajímavý se taktéž jeví údaj z roku 1407, ve kterém se jmenuje „*Alexander de Trczus residens in Gencz*“,²⁰² jenž by snad mohl být Alexandrem Wassermanem, který by tak po prodeji Čertous přesídlil do Jenče.

F. Kašička a B. Nechvátal se domnívají, že zdejší tvrz vznikla nedlouho před koncem 14. století a během století následujícího zpusťla (patrně v důsledku zmatků husitské doby) a zanikla nadobro. Ani dnes není zcela rozřešena otázka její polohy.²⁰³

Byť alespoň teoreticky nastínit možnost, že by případným stavitelem mohl být Alexander Wassermann se zdá vzhledem k pramenům velmi opovážlivé, i když ne nemožné.

8.5 Chvaly

Pražští měšťané se v držení Chval objevují již po polovině 14. století. Tehdy roku 1359 Heinlin Negel koupil ves Chvaly od Václava Bořity (jeho otec Bořita zde dříve též zmiňován).²⁰⁴ V následujících letech však prameny o vlastnících spíše mlčí a je těžké někoho konkrétního určit.

Jako výrazná osobnost se objevuje až v době počátku 15. stol. kramář Kříž spolu se členy svého rodu. Kříž kramář je znám taktéž jako spoluzakladatel betlémské kaple, na níž poskytl nejen své pozemky pro stavbu budovy kaple vedle kostela sv. Filipa a Jakuba, ale taktéž dal k dispozici svůj přilehlý objekt myšlený budoucně pro ubytování kazatelů a podílel se na

¹⁹⁸ Zilynská, B.: Příběh z Horních Počernic. In *Od knížat ke králům*, Praha 2007, s. 365; Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 302.

¹⁹⁹ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 302.

²⁰⁰ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 139.

²⁰¹ *ibid.*

²⁰² *ibid.*

²⁰³ Kašička, F. – Nechvátal, B.: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In *Stoletá Praha XX*, s. 125.

²⁰⁴ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 318.

jistých úpravách, které se k uspořádání a fungování kaple týkaly – zejména kázání v českém jazyce, později zde i nadal oltář.²⁰⁵ Křížovy pozemky ležely svou polohou v zajímavé části města. Nacházely se v těsné blízkosti někdejšího Jeruzaléma, tedy útulku pro pražské nevěstky, který založil a o který se staral Jan Milíč z Kroměříže.

Pozice rodu Křížů byla v tomto regionu silná, kromě působnosti na chvalské tvrzi drželi dlouhodobě i roční plat 20 kop gr. č. v Dolních Počernicích na majetcích Johánka z Cách a z Počernic, které jsou doloženy již v polovině 90. let 14. století. Tento plat (mimo ještě jiného platu 50 kop gr.) připomíná o mnoho let později (1422) Křížův syn Vacek.²⁰⁶

Roku 1407 probíhala určitá jednání o majetku rodu ve Chvalech, při kterých Anežka své věno po Petrovi Křížovi ve Chvalech určila při splnění určitých podmínek svému strýci Mikulášovi.²⁰⁷ Ve dvacátých letech držel Chvaly jakožto dědictví po svém otci Křížovi kramáři jeho syn Vacek. Nějakou dobu po jeho smrti nastal koncem 20. let spor o dědictví. Na jedné straně stála vdova po Vackovi Křížovic Anna s dcerou a její nový manžel, dále dcera Petra Kříže Kateřina (Dubcová), na druhé straně pak Janek Rokycanský s manželkou Aničkou a Vaněk (syn Vacka Křížovic). Ustanovení dospěla k složitému majetkoprávnímu vyrovnání, které není třeba podrobně rozebírat. Důležité je, že výslovně zmíněnou tvrz získali i se vším příslušenstvím Janek Rokycanský a jeho manželka Anička.²⁰⁸

Tvrz byla později několikrát přestavovaná, zejména nákladně během renesance. A tak se do dnešní doby z původní tvrze opět mnoho nedochovalo. Z nadpovrchových reliktiů lze dnes snad hovořit o vztahu části zdiva mladší kaple sv. Anny s gotickou věží opevněného sídla (za oltářem je v úrovni patra zazděné okénko připomínající střílnu), dále se v areálu nacházejí zasypané sklepy. Prostor sídla leží na ostrohu tvořeném z pískovcové skály. Lze se domnívat, že na nejvíce přístupných místech ho od okolí pravděpodobně oddělovaly uměle vyhloubené příkopy. O sousedním hospodářském dvoru se soudí, že se nachází na místě původního poplužního dvora.²⁰⁹

V případě stavitele lze snad uvažovat o rodině Kříže kramáře.

²⁰⁵ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha IV.*, Praha 1883, s. 366-368, č. 511, č. 512 a s. 430, 431, č. 595.

²⁰⁶ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 125, 126.

²⁰⁷ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 318, 319.

²⁰⁸ *ibid.*, s. 319, 320.

²⁰⁹ Kašička, F.: Tvrz a zámek Chvaly ve stavebně historických proměnách. In *Dějiny staveb 2001*, s. 91, 93.

8.6 Jiřice

Obecně se má se za to, že jsou Jiřice poprvé zmíněny v souvislosti se založením staroboleslavské kapituly po roce 1046. Listina je sice pozdějším falzem, ale obsahová věrohodnost jí je přisuzována. Zmínka se týká jistého poddaného z Jiřic, kterého Břetislav I. věnoval kapitule.²¹⁰

To však představuje z tohoto i pozdějšího období zcela výjimečný písemný doklad existence jmenované vsi. Samo ztotožnění názvu uvedeného v této listině – „Syritih“ – je diskutabilní a je možné, že se jedná o zcela jinou ves. Navíc třeba mít na paměti, že vsí tohoto jména lze v Čechách (i v relativní blízkosti Staré Boleslavi) najít více.

Písemné doklady, které již lze s jistotou vztáhnout na sledované Jiřice, se začínají vyskytovat až od přelomu 14. a 15. století. Z roku 1403 pochází zpráva, ve které se zároveň zmiňuje i místní tvrz v držení Hanze Rosta z Jiřic,²¹¹ další záznamy o tvrzi pocházejí z roku 1405, kdy nadace pro oltář sv. Erasma, Václava a Prokopa v pražském kostele v podobě ročního platu 20 kop pražských grošů byla kryta na tvrzi a dalším majetku v Jiřicích.²¹² V tomto zápise je osobou, která nadání provádí, jmenován František Rokycanský, což svádí k otázkám po možné rozdrobenosti zdejší držby a nejasnostem kolem držby tvrze samé. Tyto pochybnosti, myslím, přesvědčivě vyvrátili J. Úlovec a M. Rykl, kteří odkazují na jiný záznam postihující tuto událost - na záznam v Libri erectionum. Zde se doslovně píše, že nadání sice provedl staroměstský pražský měšťan František Rokycanský, avšak „z majetku Hanzy Rosta rozumí se ve vsi Jiřice.“²¹³ Navíc se v tomto záznamu Hanza Rost označuje jako pražský měšťan „*residens in Zyrzycz*“. Určitá vazba Františka Rokycanského na Rostovy zdejší majetky jistě existovala, avšak zdá se, že nepochybným majitelem tvrze byl právě Hanza Rost.

Na tvrzišti ležícím v severovýchodním rohu dvora nedaleko Labe se dnes nachází z původních staveb jen relikt věžové brány vstupu do tvrze s hrotitým obloukem v okosené vpadlině po padacím mostu. Dnešní klenba není původní, však na základě chybějících otvorů po trámech, se lze domnívat, že prostor přízemí byl i původně zaklenut. První patro bylo z velké většiny zbouráno, ale na základě zbytků dolních částí špalet ve všech čtyřech stěnách si lze určitou představu utvořit. Jistý vztah k původní tvrzi se též přikládá sklepení, které se

²¹⁰ Friedrich, G. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – díl I.*, Praha 1907, s. 360, č. 382.

²¹¹ Vavřínek, V. (ed.): *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. – díl II.*, Praha 1968, s. 34, č. 92.

²¹² Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 19.

²¹³ Úlovec, J. – Rykl, M.: Tvrz v Jiřicích, okres Praha – východ. In *Castellologica bohemia 4*, Praha 1994, s. 185; Pelikán, J. (ed.): *Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, Praha 2002 (z pozůstalosti vydala H. Pátková), s. 59-63, č. 18.

dnes nachází pod domy čp. 26 a 27, zde se ovšem naráží na současné zaklenutí prostoru, které je tvořeno valenou klenbou s pětibokou lunetou.²¹⁴ Významným vodítkem pro rekonstrukci původní podoby je dochovaný plán dvora a tvrze z roku 1728 chovaný v Archivu Pražského hradu.²¹⁵ Z plánu je patrný polygonální charakter obvodové zástavby.

Vztáhnout osobu stavitele místní tvrze k Hanzovi Rostovi a tedy její výstavbu položit do doby konce 14. stol. se sice očividně nabízí, je to ale z velké většiny dáno absencí pramenů z této a starší doby, které by vnesly více světla na zdejší majetkové poměry. V této práci proto se ztotožněním Hanse Rosta jako stavitele tvrze musíme zacházet velmi opatrně a pouze v hypotetické rovině.

Brát v úvahu je též třeba polygonálnost celého areálu. Úlovec s Ryklem uvádějí dobu výskytu polygonálních kruhových či oválných tvrzí s obvodovou zástavbou u nás od 13. do poloviny 14. stol. a upozorňují na nesourodost a nejednotnost vstupní věže s polygonálním organizmem. Zdá se tedy, že Hansa Rost mohl spíše původní tvrz stavebně upravit právě o vstupní bránu a jistě i další objekty.²¹⁶

8.7 Květnice

Květnice leží v lokalitě, která se ve druhé polovině 14. stol. stala doménou potomků pražského měšťanského rodu Olbramoviců. Ti ve zdejším okolí vlastnili ještě několik dalších vsí. Květnici vlastnili jistě již na přelomu padesátých a šedesátých let 14. století. Svědčí o tom jak prodej určitých platů ze Sibřiny, Květnice a vsi označované jako Wirgendtuffel (patrně Lhota) Václavem Fancovým (syn Fance Albrertova) svému strýčenci Pešlovi Bohuslavovi roku 1358, tak i postoupení těchto vsí této osobě o čtyři roky později patrně jako předmět dědictví.²¹⁷ Již tedy v padesátých letech člen rodu Olbramoviců Václav Fancův Květnici držel. O Václavově otci Fancovi Albertovi dokonce máme prokázány majetkové vazby na sousední Sibřinu a pole v jejím okolí již z roku 1349,²¹⁸ kdy se Fance Albertův sváčil se zderazským klášterem o obdělávaná i neobdělávaná pole, louky, pastviny a jejich hranice ležící mezi vesnicemi Sibřina a Újezd a zvláště o pozemky, které se rozkládají směrem

²¹⁴ Úlovec, J. – Rykl, M.: Tvrz v Jiřicích, okres Praha – východ. In *Castellologica bohemia* 4, Praha 1994, s. 195.

²¹⁵ *ibid.*, s. 194.

²¹⁶ *ibid.*, s. 195.

²¹⁷ Teige, J. (ed.): *Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl I.*, Praha 1910, s. 286; Teige, J. (ed.): *Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž.* In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 208; Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 445, 446.

²¹⁸ Teige, J. (ed.): *Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž.* In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 208.

k pozemkům vesnic Hol, Slavětice a Šestajovice, a na kterých Fanca a jeho lidé z vesnice Sibřina měli právo moci svobodně pást svůj dobytek.

Po smrti Pešla Bohuslavova převzal roku 1386 dědictví jeho syn Johánek, který se jako první z Olbramoviců psal s přídomkem „z Květnice“. V. V. Tomek uvádí zmínky o něm do rozmezí let 1386 – 1391.²¹⁹ Po něm pak minimálně do roku 1408 zde působil Petr, řečený Bohuslav, patrně příbuzný Pešla (Petra) Bohuslavova a Johánka z Květnice. Toho roku Petr řečený Bohuslav z Květnice spolu s dalšími příbuznými dosadil oltářníka k oltáři sv. Prokopa v kostele sv. Mikuláše na Drůbežím trhu na Starém Městě pražském.²²⁰ První zmínka dokládající existenci tvrze se pak váže k roku 1418, to už ale ves vlastnil Prokůpek Trčka z Kralovic, který se v husitských válkách postavil na stranu katolíků a toto zaplatil svým vlastním životem nedlouho po dobytí Květnice husitským vojskem roku 1425.²²¹

Areál se nalézá na mírné vyvýšenině přibližně trojúhelníkového půdorysu, ze které při okrajích místy vystupuje skála. Již patrně ve středověku byla z několika stran chráněna rybníky. Na nejslabším místě opevnění při severovýchodní straně existovaly dva příkopy a umělý val. Hradek byl jako ve většině ostatních případů během dob velmi poničen. V tomto případě zejména tím, že v jeho areálu došlo k vystavění několika nových domů, z nichž některé dodnes chovají především zbytky původní obytné stavby, která byla pravděpodobně trojprostorová (užší střední místnost a dvě postranní větší) částečně podsklepená. Tato budova zde ovšem nebyla jedinou budovou.²²²

Za stavitele je opět se značnou opatrností možno označit Johánka z Květnice či některého člena jeho rodu v době spíše pozdní druhé poloviny či samého konce 14. století.²²³

8.8 Pakoměřice

První zmínka o majiteli alespoň části Pakoměřic (tehdy Pakomilic) pochází z roku 1357. Tehdy prodal své zdejší dědictví Menhard Wigolars Bernardovi, který byl synem Seidlina z Písku, Václavovi Fancovi a jeho dalším společníkům.²²⁴ O dva roky později byla ves již

²¹⁹ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 447.

²²⁰ Tadra, F. (ed.): *Soudní akta konsistoře pražské – část VI.*, Praha 1900, s. 327, č. 538; Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 227.

²²¹ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 227.

²²² Pešta, J.: Středověké feudální sídlo v Květnici. In *Castellologica bohemica* 3, Praha 1993, s. 243.

²²³ *ibid.*, s. 241.

²²⁴ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 117.

v rukou Pešla Bohuslavova, který ji odkoupil s dvorem, se třemi poplužními a kostelním podacím právě od Václava Fancova a od Pešla Nymburského.²²⁵

Bernard Seidlův již výše zmíněný ve zdejších vlastnických poměrech se zde opět objevuje roku 1380, kdy na zdejší ves převedl ze vsi Kněževes, kterou prodal, plat 8 kop gr., kterým byl dle otcovi závěti povinován oltáři v kostele sv. Michala na Starém Městě.²²⁶ Jeho syn Jan pak po jeho smrti drží kostelní podací (a pravděpodobně i další vlastnická zdejší práva). Při dosazování nového faráře ho nacházíme roku 1394.²²⁷ Jan Seidlův byl taktéž první osobou, která se psala s přídomkem „z Pakoměřic“. Dělo se tak počátkem 15. století, kdy roku 1403 spolu s dalšími poručníky Mikuláše, syna Johánka z Cách jmenoval kněze do Čelákovic, rovněž je zván s přídomkem z Pakoměřic o rok později a v následujících letech, roku 1406 navíc jako slovatný vladyka.²²⁸

Za husitských válek se objevují zmínky týkající se rodu Čěčků z Pakoměřic. Za nich se rovněž k roku 1432 zmiňuje zdejší tvrz jako místo zajetí bývalého písaře desk zemských Matěje ze Chřenov a jeho rodiny.²²⁹ O tvrzi se opět hovoří roku 1440, kdy ji s dvorem a dalším příslušenstvím stejně tak jako s dvěma dalšími vesnicemi a svým zbožím „famosus“ Jindřich řečený Čěček z Pakoměřic postupuje svému blízkému příteli pražskému měšťanu Maternovi z Dlouhé ulice, protože „zamýšlí cizí kraje navštívit“.²³⁰

Při otázce stavitele tvrze se nabízí rod Seidlů nejen vzhledem k dlouhodobé držbě a zájmu o zdejší prostředí, ale též dle predikátu „z Pakoměřic“ a tendenci přejít ke šlechtě.

Podoba tvrze je však velmi nejasná. Z jejího popisu z první poloviny 17. století se toho mnoho nedozvíme. Tvrz roku 1636 již byla značně zchátralá a neobyvatelná. Místnosti sice nebyly pobořené, ale nechovaly v sobě již kamna, takže neobyvatelné. V přízemí se nacházelo několik suchých sklepů a taktéž čtyři v podzemí.²³¹ Jejich příslušnost k vývojové etapě stavby určit nelze. Tvrz s věžovitým palácem byla opevněna nejen příkopem, ale na severovýchodní nejhůře chráněné patrně přístupové straně rovněž před hradbu vysunutou věží a parkánem širokým přibližně 6 m. Důležité pro určení podoby tvrze, je zmínka o parkánu a věži při dělbě majetku mezi bratry z Rozhovic ve druhé polovině 15. stol.²³² Zajímavá se rovněž jeví

²²⁵ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 117.

²²⁶ Eršil, J. – Pražák, J. (ed.): *Archiv pražské metropolitní kapituly I*, Praha 1956, s. 132, č. 472.

²²⁷ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha V.*, Praha 1865, s. 186.

²²⁸ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha VI.*, Praha 1883, s. 99, 116, 184.

²²⁹ Porák, J. – Kašpar, J. (ed.): *Ze starých letopisů českých*, Praha 1980, s. 114.

²³⁰ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 117.

²³¹ Urban, J.: Zámeček, v němž se zastavil čas. In *Zprávy památkové péče*, roč. 56, 1996, č. 9-10, s. 290.

²³² *SHP Pakoměřice – zámek čp. 1*, vypracováno r. 1990, uloženo v Archivu NPÚ ú. o. p. středních Čech v Praze (na s. 38 v kapitole Stavební historie od tom pojednávají P. Vlček a J. Urban); Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 495, 496.

bezprostřední blízkost kostela, u něhož se uvádí gotické stáří. Prokázání úzké vazby těchto dvou objektů by mohlo případně posunout stáří tvrze a promluvit do určení jejího stavitele.

8.9 Dubeček

Měšťané se v případě Dubečku objevují již od prvních písemných zmínek týkajících se zdejších majitelů. Dva zdejší dvory vlastnil do roku 1357 Velflovic jménem Fridlin Janův.²³³ Fridlin Janův rovněž nadal pro spásu duše své, svých rodičů a přátel určitým platem a svým kaplanem oltář sv. Vavřince ve zdejším kostele sv. Petra.²³⁴

Zdá se, že nedlouho po této době se majetků chopil Johlin Steklic. Po jeho smrti pak vdova Kateřina a dcera Markéta.²³⁵ Poté zde působil Jan Mulner (někdy nazýván Jan Dubeček z Dubečka), po jeho smrti někdy před rokem 1400 majetky spravovali poručníci jeho dětí.²³⁶ Janovým příbuzným byl Mikuláš řečený Heklík ze Záp,²³⁷ tedy rovněž osoba mající s působností a životem na venkově zkušenosti. Okolo roku 1411 se do čela rodiny dostal Mulnerův syn Jan, který zde vydržel přes zvraty husitských válek až do třicátých let 14. století.²³⁸

Určité platy zde na poplužním dvoru a kmetcích dvorech měl taktéž Jan Dubec ze sousedního Dubče. Roku 1404 daroval 1 kopu ročního platu ke kostelu Panny Marie před Týnem na Starém Městě.²³⁹

Povrchová část tvrze je dnes již zničená, avšak ještě v 19. století zde určité relikt existovaly. Navíc se dochovala mapa okolí Prahy z roku 1782, dle které a dle pozorování terénních nerovností mohl J. Jindřich konstatovat, že tvrziště obepínané kruhovým valem mělo v průměru kolem 50 metrů s centrální budovou půdorysu čtverce s hranami 10 x 10 m. Příkop kolem věžové stavby mohl být patrně napuštěn vodou.²⁴⁰

Pokud přijmeme Jindřichovo datování stavby po polovině 14. století, pak jako stavitel připadají v úvahu buď Fridlin Janův či Johlin Steklic. Jiní autoři stavbu kladou do

²³³ Kol. aut.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – díl VII (Praha a okolí)*, Praha 1988, s. 29.

²³⁴ Podlaha, A. (ed.): *Libri erectionum – kniha VI.*, Praha 1927, s. 102, č. 56.

²³⁵ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 206.

²³⁶ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha VI.*, Praha 1883, s. 27.

²³⁷ Pelikán, J. (ed.): *Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, Praha 2002 (z pozůstalosti vydala H. Pátková), s. 180-183, č. 70.

²³⁸ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 206.

²³⁹ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 7.

²⁴⁰ Jindřich, J.: Tvrz v Dubečku. In *Hláška*, 1997, roč. 8, č. 3, s. 36-38.

předhusitské doby²⁴¹, tudíž by byla dílem buď Jana Mulnera (Jana Dubečka z Dubečka) nebo jeho syna Jana.

S kostelem v Dubečku je spojena i votivní dřevěná malovaná deska, jejíž vznik je kladen do doby konce 14. století,²⁴² a která bývá někdy považována za část oltáře, ovšem žádná spojitost s pražskými měšťany není patrná.

²⁴¹ Kašička, F. – Nechvátal, B.: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In *Staletá Praha XX*, s. 130.

²⁴² Matějček, A.: *Česká malba gotická*, Praha 1938, s. 101.

9. PŘESTAVBY AREÁLŮ S PATRNÝM POSUNEM UMÍSTĚNÍ NOVÉ TVRZE

Ve dvou případech lze u tvrzí spojených s činností osob pocházejících z pražských měšťanských rodů hovořit o celkové přestavbě, při které zároveň došlo k přesunutí nové tvrže na odlišné místo oproti tvrzi původní, i když v její bezprostřední blízkosti.

9.1 Dubeč

Z první poloviny 14. století nemáme mnoho záznamů vypovídajících o Dubči. Z roku 1313 pochází údaj z transakce, při které si „ctěný pan“ Mertlin, syn Martina Chebského, pronajal nějaké pozemky patřící kostelu vyšehradské kapituly v blízkém Hájků za plat, který měl být odváděn z jeho dvora v Dubči.²⁴³ Zmiňován je pouze dvůr, nikoli tvrz, což může značit, že zde v této době skutečná tvrz patrně ještě nestála.

V roce 1343 se objevuje mezi svědky stvrzení pronájmu jistého pražského domu staroměstskou radou „Meinlin, řečený Dubeč“.²⁴⁴ V letech 1344 a 1349 pak v donacích pražského kostela sv. Havla opět vystupuje tento Velflovic pod jménem Meinlin Dubeč.²⁴⁵ Poslední zprávou zmiňující Meinlina Dubče je jeho účast coby svědka při prodeji masného krámu v Praze roku 1367.²⁴⁶

Někdy po tomto datu Meinlin Dubeč zemřel a majetky tak zdědil jeho syn Jan (Johánek) Dubeč, jenž se poprvé zmiňuje roku 1385.²⁴⁷ Jak uvádí Jiří Úlovec, dochovalo se po této osobě značné množství písemných zpráv čítajících několik desítek zmínek.²⁴⁸

Zdá se tedy být možné, ba velice pravděpodobné, že zdejší původní tvrz nechal vystavět Velflovic Meinlin, jenž se později dle ní i psal někdy před polovinou 14. století. Stála v poplužním dvoře v části jeho jižního průčelí. Z této tvrže se dodnes nedochovala prakticky žádná nadzemní konstrukce. Ze zdiva lze spatřit pouze dvouprostorové sklepení s gotickou

²⁴³ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 61, č. 146.

²⁴⁴ Tadra, F. (ed.): *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1904, s. 163, 164, č. 200.

²⁴⁵ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha I.*, Praha 1975, s. 75, 76, č. 155 a Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha II.*, Praha 1878, s. 134-136, č. 250.

²⁴⁶ Schubert, A. (ed.): *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens*, Innsbruck 1901, s. 110, č. 866.

²⁴⁷ *ibid.*, s. 195, č. 1464.

²⁴⁸ Úlovec, J.: Historie a stavební podoba tvrzí v Dubči (Praha 10). In *Pražský sborník historický*, roč. 29, 1996, s. 153.

valenou klenbou nacházející se pod mladší sýpkou.²⁴⁹ Vztáhnout na tuto tvrz přízvisko „Od Věže“ (listina z roku 1411)²⁵⁰, jak se rovněž někdy psal Jan (Johánek) z Dubče, čímž by se pak mohla podoba tvrze ukazovat jako věžová tvrz, dost dobře není možné, jelikož Johánek pochází právě z pražského rodu Velflovičů, kteří se rovněž psali „Od Věže“, a tak toto přízvisko bude patrně spíše reminiscencí na původ této osoby.

Meinl Dubeč byl synem Jana Velflovce. Založil oltář sv. Kateřiny a Doroty v kostele sv. Havla (k tomuto kostelu drželi Velflovicové i podací právo). Meinlův syn Jan (Johánek) se zasloužil za koncentraci venkovských statků do prostoru Dubče a jím přikoupených nedalekých Průhonic. Některých jiných majetků, které leželi od tohoto „centra“ dále (např. zděděný Chlumín) se zbavil. Roku 1407 zdědil podací právo k týnskému kostelu.²⁵¹

Rod Dubečských z Dubče, nyní již náležící k nižší šlechtě, úspěšně a cíleně rozšiřoval své majetky a sílil v této oblasti po následujících více než sto let. Již Meinlinův syn Jan (Johánek) Dubeč ještě nedlouho před koncem 14. století získal, jak již naznačeno na přechodnou dobu, nějaké majetky na Chlumíně²⁵², roku 1404 pak koupil od měšťana Frány Hawera z Prahy a Průhonic tvrz, poplužní dvůr, poddanské dvory s platy, poli, loukami, potoky, lesy, rybníky, vrchy a dolinami, všechno další příslušenství a taktéž patronátní právo k místnímu kostelu.²⁵³ Z téhož roku dále pochází doklad, z něhož je patrné vlastnictví poplužního dvora a dalších majetků v Dubečku.²⁵⁴ Další majetek, který patrně Jan (Johánek) Dubeč získal a po kterém se též psal, byl Jeneč. Roku 1408 je jmenován jako „Jan řečený Dubeč z Jenče“.²⁵⁵ Jan (Johánek) Dubeč byl tedy velmi aktivní co se týče šíření rodového majetku, i když v následujících letech se držba měnila (některé majetky držené rodem měly jen epizodní trvání), ve vlastnictví Dubečských z Dubče základ rodového jmění Dubeč a taktéž blízké Průhonice zůstaly až do počátku 16. st., kdy se roku 1502 Dubeč stala za schválení panovníka Vladislava Jagellonského městečkem.²⁵⁶ Po roce 1508 pak rodový majetek přešel na Zápské ze Záp, o čemž nás zpravuje podrobný popis v závěti Jana Dubeckého na Průhonicích.²⁵⁷ Ukazuje se, jak rozsáhlý majetek dokázal původně pražský rod cílevědomě během 15. století nabýt.

²⁴⁹ Úlovec, J.: Historie a stavební podoba tvrzí v Dubči (Praha 10). In *Pražský sborník historický*, roč. 29, 1996, s. 164, 165.

²⁵⁰ Tadra, F. (ed.): *Listy kláštera zbraslavského*, Praha 1904, s. 219, 220, č. 259.

²⁵¹ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 162, 439.

²⁵² Eršil, J. – Pražák, J. (ed.): *Archiv pražské metropolitní kapituly – díl I.*, Praha 1956, s. 181, č. 647.

²⁵³ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 9.

²⁵⁴ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 7.

²⁵⁵ Friedrich, G. (ed.): *Desky dvorské Království českého – díl VII. (1. kniha půhonná z let 1383 – 1407)*, Praha 1929, s. 70, č. 188.

²⁵⁶ Palacký, F. (ed.): Výpisy z českých register královských r. 1498 do 1502. In *Archiv český VI*, Praha 1872, s. 590.

²⁵⁷ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 146-149.

Počátkem 16. století tak Jan Dubecký držel ve svých rukou tvrz v Dubči, pustou tvrz Litožnici, poplatný dvůr v Měcholupech, celé vsi Pnětluky a Krchleby, zámek v Průhonicích, tvrz a poplatný dvůr v Holí, poplatný dvůr v Újezdci, poplatný dvůr v Čestlicích, kmecí dvůr v Jerčanech, tři kmecí dvory v Čertousích, poplatný dvůr ve Vinoři, k tomu navíc ještě patronátní práva, různé platy a drobnější majetky v mnohých jiných vesnicích. Cílevědomá činnost v oblasti Dubče, Průhonic a okolí, kdy si tento rod udržel zdejší majetky celistvé po celé století, je mezi ostatními rody vzešlými původně z měšťanského pražského prostředí v mnohém výjimečná.

Stará dubečská tvrz brzy zchátrala ať už přirozenou cestou či v důsledku nějaké vojenské akce. Uvažovat lze dále o nedostatečné reprezentativnosti původní tvrže, která staviteli (patrně Jan (Johánek) Dubeč či jeho potomci v 1. polovině 15. st.) již nepostačovala. Novou tvrz iniciátor její stavby umístil do bezprostřední blízkosti tvrže staré, ovšem tentokrát již mimo vlastní prostor poplužního dvora. Co se nadzemního zdiva týče, ani v tomto případě se nám toho do dnešních dnů mnoho původního nedochovalo. Jedná se pouze o relikty dvou nároží obytného paláce dnes v troskách vystupující ze země. Avšak i tato nároží přestože chovají velmi staré gotické prvky byla stižena pozdějšími silnými zásahy. Patrně jsou dále částečné zbytky opevnění v podobě části vodního příkopu. Tvrziště na první pohled vyniká svou pravidelností – má přibližně čtvercový půdorys o stranách asi 30 x 30 m.²⁵⁸ Bádání postihující stavební podobu obou dubečských tvrží dnes může dále výrazně posunout pravděpodobně již jen archeologický výzkum.

9.2 Ostrov

Ve druhé polovině 14. stol. se taktéž v Ostrově objevují jména osob spojených s pražským měšťanským prostředím. Prvním známým pražským měšťanem, který zde měl majetky, byl Johlin Steklic a jeho rodina. Je to patrné z jeho odkazu pražskému kostelu z roku 1369, který tímto získal roční plat ze Steklicových vsí Ostrova a Zápy.²⁵⁹ V následujících desetiletích máme jen neurčité zprávy o dvou osobách s majetkovým vztahem k Ostrovu, bohužel ani v jednom případě nelze určit původ těchto lidí. Jedná se o jistého Závise a Václava (Vaňka)

²⁵⁸ Úlovec, J.: Historie a stavební podoba tvrží v Dubči (Praha 10). In *Pražský sborník historický*, 1996, roč. 29, s. 165.

²⁵⁹ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha I.*, Praha 1873, s. 72, č. 149.

z Ostrova.²⁶⁰ V obou případech je docela dobře možné, že se nejednalo o osoby, které by měly nějakou spojitost s vlastnictvím místního panského sídla.

Přímá zmínka o tvrzi se váže k roku 1398. Toho roku Kristýna, vdova po Ulovi Payerovi, odkázala pro kostel sv. Mikuláše na Starém Městě pražském a jistý jeho oltář z tvrze v Ostrově blízko Záp tří kopy ročního platu.²⁶¹

Z této tvrze se však opět do dnešních dnů prakticky nic nedochovalo. S její existencí snad lze ztotožnit jen dochované sklepení a nepatrné reliкty. Základní budovu je možné opatrně rekonstruovat patrně jako obdélný palác o rozměrech přibližně 9 x 15 m s poměrně silnou obvodovou zdí, která by nasvědčovala existenci dvou zděných pater. O existenci a podobě ostatních budov nelze nic říci.²⁶²

Uvažovat o stavebníku starší ostrovske tvrze lze též pouze hypoteticky. V úvahu by přicházel Ula Payer, případně (ovšem daleko méně pravděpodobně) Johlin Steklic.

V Ostrově však nebyla ve středověku postavena pouze jedna tvrz. Severně od starší tvrze se nacházejí relativně značné pozůstatky zdejší druhé tvrze z 15. století. Jedná se o palác s reliкty oválné věže. Šířka paláce dosahovala přibližně 10 m, délka pravděpodobně přes 17 m. Jednalo se o patrovou budovu, na což odkazují pozůstatky dvou oken a konzoly po prevetu v patře. Patro budovy velmi pravděpodobně neslo při své stěně pavlač. V areálu se nachází věž, jež ovšem byla původně mnohem vyšší (uvažuje se o 12 či 15 metrech). K obraně výrazně dopomáhal okolní podmáčený terén a vodní plocha přiléhající do bezprostřední blízkosti tvrze.²⁶³

Mladší zdejší tvrz byla založena patrně někdy po r. 1400, v době kdy starší tvrz svou obytnou funkci ztratila. Mladší tvrz však starší přímo nenahradila. V případě nové stavby stavebník postupoval tak, že ji umístil přímo do areálu poplužního dvora nalézajícího se severně od původní tvrze. Je třeba dále říci, že obě dochované části mladší tvrze nejsou z jedné stavební fáze, ale že palác pochází již z doby samotného založení, kdežto věž je až pozdější přístavba patrně z doby kolem poloviny 15. st. či z průběhu druhé poloviny onoho století.²⁶⁴

Vlastnická situace zde v 15. století byla následující. V době těsně před a v době husitských válek není příliš osvětlena. Po husitských válkách se jako majitel ukazuje roku 1437 Martin

²⁶⁰ Tadra, F. (ed.): *Soudní akta konsistoře pražské – díl I.*, Praha 1893, s. 161, 162, č. 102 ; Tadra, F. (ed.): *Kniha protokolů auditorů papežských z konce 14. století*. In *Věstník Královské české společnosti nauk*, roč. 1893, Praha 1894, s. 31-41.

²⁶¹ Podlaha, A. (ed.): *Libri erectionum – kniha VI.*, Praha 1927, s. 95, č. 52.

²⁶² Úlovec, J. – Jindřich, J.: *Dějiny a stavební podoba tvrzí v Ostrově u Záp.* In *Castellologica Bohemica* 6/II, Praha 1998, s. 373, 375.

²⁶³ *ibid.*, s. 374, 375

²⁶⁴ *ibid.*, s. 375

z Cách.²⁶⁵ Tento pak se roku 1443 při sporu s bratrem Alšem označuje jako „Martin Fanach z Ostrova“.²⁶⁶ Od r. 1447 je zde pak Sedláčkem jmenován Václav Duršmíd z Vesce.²⁶⁷ V roce 1451 se u jeho jména objevuje predikát „z Ostrova“²⁶⁸ Václav Duršmíd byl o dva roky později pro účetní machinace popraven a jeho majetek se neznámo jak dostal později do rukou Václava Hrzána z Harasova. Zmiňován je k roku 1477.²⁶⁹

Jeví se možné, že Martin z Cách či Václav Duršmíd z Vesce, měli s touto tvrzí po stavební stránce co do činění, ovšem s jistotou to říci nelze.

²⁶⁵ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 172.

²⁶⁶ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 135, 136.

²⁶⁷ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 172.

²⁶⁸ Palacký, F. (ed.): Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471. In *Archiv český III*, Praha 1844, s. 549, č. 583.

²⁶⁹ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 374.

10. TVRZE S HŮŘE IDENTIFIKOVATELNÝM STAVEBNÍM ZÁSAHEM

Následující tvrže náležejí k těm, u nichž je prozatím velmi obtížné konkrétně hovořit o nějaké stavební činnosti, ale u nichž lze předpokládat, že přinejmenším stavební úpravy na nich proběhly. Jedná se o objekty, ze kterých se dodnes prakticky nic nedochovalo a v některých případech se neví ani přesná poloha. K domněnce o stavební aktivitě „pražského měšťana“ vede zejména dlouhodobá držba v rukou těchto osob. Tyto tvrže uvádím spíše vzhledem k jejich vhodnosti pro budoucí studium.

10.1 Dolní Počernice

Dolní Počernice získali pražští měšťané již v 1. pol. 14. století. Jednalo se o rodinu Mikuláše Puše, která je zde uváděna k roku 1330. V té době je potvrzena povinnost dědiců po Mikulášovi, který byl v této době tedy již po smrti, platit ženskému konventu u sv. Vavřince v Praze více než 8 kop gr. ročního platu z počernického dvora a z příslušenství, které k němu náležejí.²⁷⁰ Mikuláš Puš získal Počernice pravděpodobně od Zdislava z Počernic neb z Průhonic, řečeného Koblih, který je zmiňován roku 1323. Jednalo se patrně o osobu úzce s městem svázanou, neboť onoho roku daruje zderazskému klášteru svůj dům, který vlastní na Starém Městě pražském.²⁷¹ Ať už se majetek dostal do rukou Pušů přímo od této osoby či případně prostřednictvím ještě dalšího přeprodeje, je jisté, že od počátku 30. let se zde Pušové pohybují pravděpodobně přinejmenším do počátku let šedesátých. K roku 1361 se dále uvádí majitelkou Dorota, vdova po dalším Pušovi – tentokrát Štěpánu, na což se usuzuje vzhledem k jejímu výkonu podacího práva toho roku.²⁷² V držbě podacího je již roku 1358 taktéž zmiňována již jako pozůstalá po Štěpánu Pušovi.²⁷³

Dále jsou prameny značně skoupé. Až koncem 14. století se zde objevuje rodina, která ve druhé polovině tohoto století postupem doby značně získala na významu. Zde se tak patrně od 80. let setkáváme s Janem z Cách.²⁷⁴ Při vypořádávání pozůstalosti po něm (jmenován jako „Johánek z Počernic řečený z Cách“) se roku 1401 poprvé výslovně uvádí i tvrz

²⁷⁰ Tadra, F. (ed.): *Summa Gerhardi*, Vídeň 1882, s. 499-501, č. 165.

²⁷¹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 364-365, č. 938.

²⁷² Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 425; Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 146.

²⁷³ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 131.

²⁷⁴ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 425.

(„...municionem, curiam arature cum tribus agriculturis, villam intergram, curias rusticales cum censu et jure patronatus ecclesie...“).²⁷⁵ V době své smrti zde však patrně nesídlil, neboť nedlouho před ní je psán v čelákovické městské knize jako: „Jan Ffanak n[u]nc reside[n]ti[s] in Syelakowy[cz]“.²⁷⁶ Čelákovice však musel získat opravdu na sklonku svého života někdy kolem roku 1400.

Je tedy vidět, že v Počernicích tento rod vlastnil prakticky vše, co se dalo a zdejší majetková práva tak nebyla roztroušená. K roku 1396 se váže údaj o zdejším majetku Johánka z Cách, který čítal 1300 kop gr., ovšem již v této době musel platit ze zdejšího majetku 20 kop gr. každý rok Kříži kramáři.²⁷⁷ Je to onen plat, ke kterému se o čtvrtstoletí později hlásil Křížův syn.

Z původního panského sídla se dodnes, jak je tomu i v jiných podobných případech, mnoho nedochovalo. Nejvýraznější relikty se nacházejí ve zdivu východního křídla dnešního zámku. Tento objekt byl mnohokrát přestavován – patrně již v gotice, výrazně též v renezanci a baroku. Tyto fragmenty odkazují patrně na věžový gotický objekt.²⁷⁸ Jedná se o přibližně čtvercovou stavbu, která zde v místech starší (snad dřevěné) tvrze vznikla patrně během 14. století. Obvodové zdivo z původní tvrze se dochovalo v přízemí a v suterénu v šíři od 160 – 180 cm.²⁷⁹

I v tomto případě je značně složité určit stavebníka. Můžeme opět jen uvažovat o rodině Mikuláše Puše. Zdá se pravděpodobné, že i Johánek z Cách do podoby sídla nějakým způsobem mohl promluvit. Důkazy pro to však chybějí a i fakt opuštění tohoto místa kolem přelomu století by mohl hovořit v neprospěch výstavnosti sídla. Ovšem na druhé straně k tomu mohlo dojít kvůli větší koncentraci majetků, které si Jan z Cách v blízkosti Čelákovic budoval a tedy snadnější správy svého tamějšího zboží (krom Čelákovic, ještě Sedlčanky či Kozovazy).²⁸⁰ Rovněž Čelákovice se statutem městečka a snad i reprezentativnější tvrzí, která byla k obytným účelům užívána již za některých členů předchozích majitelů rodu z Okoře²⁸¹ (původně vzešlý z měšťanského rodu Rokycanských), zejména těch, kteří Čelákovice vlastnili

²⁷⁵ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 593.

²⁷⁶ Kopie nejstarší Čelákovické městské knihy založené r. 1366 uložená v Městském muzeu v Čelákovicích, fol. 20a (originál se nachází ve Státním okresním archivu Praha-východ se sídlem v Přemyslení).

²⁷⁷ Mendl, B.: Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932, s. 274.

²⁷⁸ Kašička, F. – Nechvátal, B.: Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In *Staletá Praha*, roč. XX, s. 119.

²⁷⁹ SHP Dolní Počernice – Starý zámek, Nový zámek, býv. hospodářské křídlo, vypracováno r. 1990, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě (na s. 46 v kapitole Stavební historie Starého zámku vypracované F. Kašičkou); Kašička, F. – Nechvátal, B.: Stavební vývoj zámku a farního kostela v Dolních Počernicích. In *Památková péče*, roč. 35, 1975, s. 177.

²⁸⁰ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 593.

²⁸¹ Vlasák, E.: *Polabské město Čelákovice*, Čelákovice 1991, s. 24, 25.

v poslední čtvrtině 14. století, tedy v době bezprostředně předcházející přistěhování Johánka z Cách.

Za povšimnutí stojí v Počernicích i těsně přiléhající původně pozdně románský kostel Nanebevzetí Panny Marie a případně i nedaleký rybník, jehož stáří bude rovněž patrně již středověké.

10.2 Klecany

První zmínka o Klecanech pochází až z roku 1318, a to přesto, že se jedná o oblast s velmi starým středověkým osídlením. Tehdy se připomíná dlužník Mladoň z Klecan, jenž dlužil Domaslavovi ze Drast určitou částku právě ve spojitosti s touto sousední vsí.²⁸²

Klecany se v majetcích pražských měšťanů nacházejí již minimálně koncem 1. třetiny 14. století. Roku 1332 je koupil Bohuslav Olbramův od Ditlina Glasera.²⁸³ Bohuslav Olbramův pak zboží držel po 25 let, až je roku 1357 nechal přepsat na svého syna Šimona.²⁸⁴ Část majetků přesněji řečeno dům se dvorem zde vlastnil rovněž zderazský klášter.²⁸⁵

Bohuslavův syn Šimon se taktéž ukazuje jako držitel zdejšího patronátního práva roku 1367,²⁸⁶ zároveň je toho roku jmenován jako „Šimon, rytíř z Roztok a pán z Klecan“,²⁸⁷ z čehož i na základě dalších indicií lze snad usuzovat, že sídlil v Roztokách a Klecany náležely k jeho majetkům, které spravoval. Roztoky a Klecany pak prakticky po celou druhou polovinu 14. století byly do určité míry majetkově svázány.

Podobně jako Reinhard z Mühlhausenu získal Roztoky, dostaly se do jeho majetku i Klecany, čímž by se nabízela teorie o přechodu majetků z rodu Olbramoviců na Mühlhausenskou prostřednictvím dědictví.²⁸⁸ Pražský měšťan Reinhard z Mühlhausenu podával faráře ke zdejšímu kostelu Nanebevzetí Panny Marie roku 1386²⁸⁹ a o rok dříve je rovněž jmenován jako patron tohoto kostela²⁹⁰, zdálo by se ale, že získal Klecany tímto rodem lze klást na přelom 70. a 80. let do doby, kdy získal Roztoky, ovšem roku 1383 uvádí

²⁸² Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 16, 17, č. 52, 53.

²⁸³ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 754, č. 1939.

²⁸⁴ Teige, J. (ed.): *Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl I.*, Praha 1910, s. 286, č. 32.

²⁸⁵ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech. venkovských z archivu města Prahy, A – K. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 401.

²⁸⁶ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část II.*, Praha 1874, s. 85.

²⁸⁷ *ibid.*, s. 86.

²⁸⁸ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 429.

²⁸⁹ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – knihy III-IV.*, Praha 1879, s. 178.

²⁹⁰ Tadra, F. (ed.): *Soudní akta konsistoře pražské – část II.*, Praha 1893, s. 334, 335.

Sedláček v držení podacího práva Jana z Klecan.²⁹¹ Jan z Klecan se rovněž objevuje roku 1391 mezi společnými držiteli poloviny podacího ke kostelu sv. Mikuláše na Starém Městě ještě spolu s pražským měšťanem Prokopem Bohuslavovým a Janem z Květnice rovněž řečeným Bohuslavovým. Druhou část podacího držel Olbram ze Škvorce se svým bratrem Pavlem.²⁹² Vzhledem k faktu, že podací tohoto kostela náleželo rodu Olbramoviců a že všichni jmenovaní podílníci k tomuto rodu pochopitelně náleželi, lze i v případě Jana z Klecan velmi pravděpodobně hovořit o příslušnosti k tomuto významnému rodu.

Ves Mühlhausenským patrně nepatřila celá. Roku 1383 v Klecanech zemřela Kateřina, vdova po Matouši Kiczingerovi z Prahy, která zde měla vysoký roční plat 40 kop gr.²⁹³

Roku 1407 je jmenována další osoba s přízviskem „z Klecan“ původem pocházející z pražského měšťanstva. Je jím Frána Hawer z Klecan.²⁹⁴

V předhusitské době zboží již vlastnil Mikuláš Jewicer. Při konfiskaci majetků počátkem husitských válek je zde zmiňován pouze dvůr.²⁹⁵ Mikuláš Jewicer sice z Prahy uprchl a majetky mu byly odebrány, ale po jeho smrti jeho syn Jan Klecany a Klecánky po návratu do Prahy roku 1432 získal zpět s tím, že byl povinen zaplatit částku 300 kop, na kterou ovšem neměl hotovost, a tak vsi prodal Janovi z Kunvaldu.²⁹⁶ Roku 1434 ještě Jan Jewicer dosazuje faráře ke zdejšímu kostelu.²⁹⁷

Rovněž zde existuje možnost, že některý z pražských měšťanů zde prováděl stavební úpravy. O stavebních počinech však lze spíše uvažovat v době, kdy nebyly majetkově svázány s Roztoky, kam se patrně upírala hlavní pozornost majitelů.

10.3 Vinoř

Ve spojitosti s Vinoří nacházíme ve 2. polovině 14. století mnoho pražských měšťanských rodů. Roku 1358 Reinbot Goldner podal faráře Jana Jakubova „od Věže“ ke kostelu ve Vinoří.²⁹⁸ Tento farář pocházel taktéž z měšťanského rodu, a to rodu Velfloviců a s Reinbotem byl spřízněn patrně i příbuzensky, neboť jeho bratr měl pravděpodobně za

²⁹¹ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 273 (čerpá z Libri confirmationum, přičemž uvádí poznámku, že údaj byl v tištěném vydání vynechán).

²⁹² Tíngl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha V.*, Praha 1865, s. 118.

²⁹³ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 476.

²⁹⁴ Pelikán, J. (ed.): *Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, Praha 2002. (z pozůstalosti vydala H. Pátková), s. 313-320, č. 122.

²⁹⁵ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 673.

²⁹⁶ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 37.

²⁹⁷ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha VIII-X*, Praha 1889, s. 222.

²⁹⁸ Tíngl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I.*, část I., Praha 1867, s. 70.

manželku právě Reinbotovu dceru.²⁹⁹ Dalšího faráře podával tentýž Reinbot Goldner ovšem již spolu se svým synem Mikulášem o dva roky později.³⁰⁰ I když tyto záznamy nutně nemusejí odkazovat na přímou majetkovou držbu vsi či její části, přesto se jeví zajímavé, že zdejší ves později Velflovicové skutečně vlastnili.

V první polovině 60. let se připomínán Matyáš „od Věže“, který své majetky prodal bratrům Stachům (Heynilovi, Endirlinovi a Mertlinovi). Dále se dochovalo mnoho zmínek o osobách majících různé vazby na zdejší majetky. Ves byla patrně značně majetkově rozdrobena se složitými a dnes již těžko přesně vypočitatelnými vztahy. Vlastnická práva k světským statkům zde drželi rovněž další pražští měšťané. Tvrz je poprvé připomínána roku 1386 v situaci, kdy se z rukou jakéhosi Jana na okamžik dostala do držby věřitele lékárníka Augustina z Prahy, který ji ještě téhož roku prodal pražskému měšťanu Hanzovi, jenž se psal rovněž „od Věže“.³⁰¹ Hanza je roku 1406 jmenován jako „*honestus vir...residens in Winarcz*“.³⁰² Měl čilé styky se svým příbuzným Janem Dubcem z Dubče, který posléze Vinořské majetky patrně převzal. Spolu poháněli Jiřího z Bíliny před soud desk dvorských roku 1405, stejně tak jsou jmenováni i v jiných letech jako osoby úzce spolupracující.³⁰³

Zajímavé je, že ještě roku 1397 je jmenován Stach z Vinoře jako svědek jistého majetkového řízení.³⁰⁴

M. Ebel naznačuje možnou souvislost častého výskytu přízviska „od Věže“ u zdejších majitelů a případné podoby tvrze. Pro toto by mimo jiné mohl svědčit i plán patrně z 18. stol. zdejšího hospodářského dvora, kde byla takováto stavba zachycena.³⁰⁵ Ovšem vysvětlení o podobě zdejší tvrze vzešlé z přízviska „od Věže“ nelze přijmout, neboť se jednalo o osoby pocházející z rodu Velfloviců, kterému toto označení bylo vlastní. Navíc například Hanza je již přímo při koupi Vinoře zván jako „od Věže“. Do dnešních dnů se bohužel žádné zbytky sídla nedochovaly.

Označit stavebníka je v tomto případě zvláště obtížné. Ze jmen majitelů, která se dochovala, lze těžko uvažovat o Matyáši „od Věže“ kvůli jeho těsnějšímu spojení

²⁹⁹ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 438.

³⁰⁰ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 135.

³⁰¹ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 484.

³⁰² Pelikán, J. (ed.): *Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, Praha 2002 (z pozůstalosti vydala H. Pátková), s. 59-63, č. 221-223, č. 89.

³⁰³ Patrně např. z okolností při prodeji louky ležící mezi Vinoří a Jenštejnem r. 1402, ale i z jiných kontaktů z této doby Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 593, 594; Pelikán, J. (ed.): *Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, Praha 2002 (z pozůstalosti vydala H. Pátková), s. 59-63, č. 221-223, č. 89; Friedrich, G. (ed.): *Desky dvorské království českého – díl VII (1. kniha půhonná z let 1383-1407)*, Praha 1929, s. 67 a 70; Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl VII.*, Praha 1927, s. 176.

³⁰⁴ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 571, 572.

³⁰⁵ Ebel, M.: Tvrz ve Vinoři u Prahy. In *Castellologica Bohemica* 5, Praha 1996, s. 181.

s Chlumínem. Přinejmenším stejně pravděpodobná se jeví možnost, že tvrz je staršího data z dob, kdy ještě písemné prameny mlčí.

Ve Vinoři se nachází původně románský kostel Povýšení sv. Kříže z 12. století a odkazuje tak na starou a významnou historii zdejšího osídlení, která je prokázána jinými prameny – zejména archeologickými. Nelze však pozorovat jeho vazby vůči umístění tvrze. Vinoř se objevuje k roku 1088 v souvislosti s držbou vyšehradské kapituly, rovněž tak roku 1130.³⁰⁶ Kdy ji kapitula prodala nevíme.

10.4 Stupice

Někdy kolem přelomu 13. a 14. století zdejší zboží vlastnila patrně po svém zemřelém manželovi, který byl pražským měšťanem, Kateřina Schepplerova se svým synem Mikulášem. V této době Stupice prodala jinému pražskému měšťanovi Matoušovi z Chebu.³⁰⁷ Však důležitější je fakt, že kolem poloviny 14. století Stupice náleželi již do majetků rodu Rokycanských. Meinlin Rokycanský při rozdělování podílů svým synům odkázal ve své poslední vůli vykonané roku 1346 ves Stupice svému synu Janovi.³⁰⁸

Tvrz je zmíněna až roku 1417, kdy ji a k ní náležející poplužní dvůr vlastnil Martin Rotlev z Koloděj a ze Stupic.³⁰⁹ Část ze zdejších majetků a platů pak, jak vidno, Martin Rotlev převedl na svou manželku a syna Václava.³¹⁰ Roku 1431 Stupice držel Vaněk z Kralovic jako poručník sirotků po Rotlevovi, kteří ještě nedosáhli dospělého věku. Vaněk z Kralovic se k poručnictví dostal patrně skrze svou manželku Annu, jenž byla sestrou oněch nedospělých sirotků. Opět je zmiňována tvrz.³¹¹

Dodnes se z tvrze nic výrazného nedochovalo, dokonce ani není přesně známa její poloha. Označit za její stavitele některého pražského měšťana je opět velmi diskutabilní, ne však zcela vyloučené.

³⁰⁶ Friedrich, G. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – díl I.*, Praha 1907, s. 390, č. 387 a s. 113, č. 111.

³⁰⁷ Loserth, J. (ed.): *Das St. Pauler Formular*, Praha 1896, s. 64, č. 62.

³⁰⁸ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl IV.*, Praha 1892, s. 667, 668, č. 1679.

³⁰⁹ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 134.

³¹⁰ *ibid.*, s. 144.

³¹¹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 251, 252.

10.5 Zlatá

Již pravděpodobně od počátku 50. let 14. století náležela ves do majetků bohaté rodiny Rostů.³¹² Jeden ze členů rodu Donat Rost prodal své zdejší veškeré dědictví roku 1360 jinému význačnému rodu – Olbramovicům, konkrétně Velflinovi Menhartovu.³¹³

Roku 1414 Reinhard ze Zlaté určitý majetek prodal Albíkovi doktorovi.³¹⁴ Léta 1417 pak Reinhard mladší ze Zlaté prodal zlatskou tvrz, poplužní dvůr a poddanské dvory s platy a celou ves Třebohostice Janovi Swarczensternovi ze Starého Města pražského a jeho manželce Kateřině za 500 kop grošů.³¹⁵ Swarczenstern pak Zlatou držel až do husitských válek, kdy byl nucen uprchnout. V této době zde je jako konfiskát jmenován dvůr,³¹⁶ což opět ukazuje na terminologickou nejednotnost a upozorňuje na otázku podoby takového objektu, který mohl být na pomezí mezi tvrzí a dvorem, tak jako tomu mohlo být například i v již zmiňovaných Běchovicích. Zlatá je zajímavá lokalita spíše pro budoucí výzkum, neboť tvrz se do dnešních dob nedochovala a ani není známa její poloha.

³¹² Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 423, 424.

³¹³ Teige, J. (ed.): *Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl I.*, Praha 1910, s. 286.

³¹⁴ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 114.

³¹⁵ *ibid.*, s. 135.

³¹⁶ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 675.

11. NĚKTERÉ OBECNÉ JEVY U TVRZÍ „PRAŽSKÝCH MĚŠŤANŮ“

Z přibližně necelé tisícovky známých tvrzí, které se nacházejí či nacházely na území pokrývajícím dnešní Středočeský kraj, se jich do dnešní doby s výraznějšími relikty zdiva dochovalo kolem stovky.³¹⁷ To svědčí jednak o velké hustotě těchto objektů zejména v blízkém okolí Prahy, jednak však o špatných podmínkách jejich dochování. S dochováním středověkých popisů tvrzí z písemných pramenů je to ještě daleko horší. Odvodit přibližnou podobu tvrze dle písemné zmínky lze jen výjimečně. Takový příklad nastal roku 1400 v případě tuklatské tvrze Johánka z Cách, která se nám poměrně dobře dochovala ve své původní podobě dodnes a jejíž věžová podoba již ve středověku upoutala pozorovatele, čímž se její podoba mohla odrazit i v následujícím záznamu v erekcčních knihách: „...*ex opposito turis Johannis de Aquisgrano, temporalis domini eiusdem villae*“.³¹⁸ V jiných případech však musíme čerpat až ze zmínek mnohem pozdějších.

Za výrazně nadprůměrnou hustotou tvrzí, kterou v oblasti východně od Prahy vymezenou řekami Vltava, Labem, Sázava s přibližnou východní hranicí za Českým Brodem, kde se tvrže ve středověku nalézala prakticky v každé druhé vsi (v některých vsích existovali i tvrže dvě), vidí J. Žižka krom množství různých majitelů díky poměrně roztržité držbě taktéž pražské měšťany a jejich stavební činnost zejména během 14. století.³¹⁹

Jím zmiňovaná oblast se rovněž shoduje s oblastí s největším výskytem všech druhů majetků pražských měšťanů (oblast výskytu měšťanských majetků na západ od Vltavy je přeci jen o něco menší jak co se týče vlastní rozlohy, tak i množstvím doložených majetků v jednotlivých obdobích)³²⁰. Rovněž tak se přesně shoduje s oblastí, ve které se nacházejí stavby, o kterých se lze domnívat, že při jejich vzniku stály osoby mající kořeny v pražském měšťanském prostředí.

J. Žižka v tomto regionu určil na více než 150 tvrzí. Z nich za dobře dochované (s alespoň jednou budovou) označil přibližně 20 tvrzí, největší část představuje patrné tvrziště s relikty zdiva, asi kolem 30 tvrzí se prakticky nedochovalo.³²¹

³¹⁷ Kašíčka, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 57.

³¹⁸ Podlaha, A. (ed.): *Libri erectionum – kniha VI.*, Praha 1927, s. 181, č. 97.

³¹⁹ Žižka, J.: Drobné feudální sídlo ve východním okolí Prahy. In *Architektura ČSR*, roč. 37, č. 6-7, 1978, s. 307, 308.

³²⁰ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965.

³²¹ Žižka, J.: Drobné feudální sídlo ve východním okolí Prahy. In *Architektura ČSR*, roč. 37, 1978, č. 6-7, s. 307.

Své funkce, pro které byly tvrze vystavěny, často pozbývaly již ve středověku a docházelo k jejich stavebním úpravám, přestěhování či případně převedení objektu na výlučně hospodářskou funkci. U tvrzí, s jejichž stavební podobou mohli mít pražští měšťané pravděpodobně co do činění, se nacházejí dvě – Ostrov (u Záp) a Dubeč – na kterých došlo již ve středověku k přesunutí sídla prostoru, který se nacházel nedaleko původní stavby. V Ostrově došlo v 1. polovině 15. století k přesunu do areálu dvora, který se nalézal na sever od původní tvrze.³²² To v Dubči došlo pravděpodobně k pohybu přesně opačnému – nová stavba tvrze sídlo vytěsnila mimo poplužní dvůr.³²³ Situaci nelze ovšem vidět jednoznačně, značné problémy působí regresivní metoda určování umístění dvorů. Doložení jejich existence v době fungování starší tvrze není prozatím možné.

K nahrazování starších tvrzí přímo v původním místě či radikální přestavby však činili i jiní měšťané. Měšťanský rod z Mühlhausenu přestavěl (prakticky nově vystavěl) starou roztockou věžovou tvrz do podoby složitějšího areálu.³²⁴ Stará tvrz byla velmi pravděpodobně při této příležitosti srovnána se zemí a uvolnila tak místo k budoucímu „nádvoří“.

V literatuře se často objevuje bohatá dispozice a představa o vysokém komfortu takové stavby jako jeden z argumentů pro určení měšťana jako osoby stavitele tvrze, pokud toto spojení alespoň do nějaké míry umožní písemné prameny.³²⁵ Pražští měšťané, kteří většinou připadají v úvahu, patřili opravdu mezi ve městě ty nejvýše postavené, ovšem takové tvrze si mohlo dovolit postavit i mnoho osob šlechtických, případně z řad církve.

Tvrze pražských měšťanů tedy nevybočují ze zástupu ostatních tvrzí žádným výrazným odlišným prvkem. Jejich stavba probíhala již v období, kdy všechny doložitelné varianty gotických tvrzí již byly rozvinuty a nezdá se, že by zkušenost s městským prostředím nebo městským stavitelstvím mohla nějak výrazně přispět k jejich podobě. Sice různí autoři zabývající se konkrétními stavbami často přisuzují zkoumané tvrzi věžovitý charakter, ovšem většinou to je u objektů, které dnes již neexistují či se z nich dochovalo velmi málo. V případě objektů, které jsou lépe dochovány se ukazuje složitější dispozice. Při nedostatku informací je tudíž často jednoduché určit objekt za věžovitou tvrz, skutečnost však v mnohých případech bude patrně složitější. Ve městě sice existovaly stavby připomínající věže nebo věžovité stavby (jako např. staroměstský dům U zvonu, který dokonce patřil Johánkovi Ortlovi, tedy jednomu z měšťanů, o kterém je možné uvažovat jako o staviteli venkovského sídla

³²² Úlovec, J. – Jindřich, J.: Dějiny a stavební podoba tvrzí v Ostrově u Záp. In *Castellologica Bohemica* 6/II, 1998, s. 375.

³²³ Úlovec, J.: Historie a stavební podoba tvrzí v Dubči (Praha 10). In *Pražský sborník historický*, 1996, roč. 29, s. 165.

³²⁴ Kubec F.: K stavebním dějinám zámku v Roztokách. In *Ochrana památek*, 1960, s. 119, 120.

³²⁵ Anderle, J. – Ebel, M. – Chotěbor, P.: Ctěnice. In *Castellologica Bohemica* 8, Praha 2002, s. 272, 273.

v souvislosti tvrže v Běchovicích), ovšem těžko opět prokazovat konkrétní vazby. Lze ovšem předpokládat, že bohatí měšťané zvyklí na určitý komfort bydlení by těžko ve svém nárocích nějak výrazně slevovali, pokud by neměli důvod (zejména finančního rázu). Do budoucna by jistě stálo za to, zaměřit pozornost na takové staroměstské domy, které se částečně dochovaly v původní podobě jako dům U zvonu nebo původně dvoupatrový dům královského mincmistra Johla Rotleva, který byl postaven ve 2. polovině 14. století relativně nedlouho před tím, než byl roku 1386 odevzdán Karlově koleji a jehož klenuté síně jsou zachovány.

V každém případě lze předpokládat, že měšťané, pokud na venkově skutečně chtěli přebývat po delší období, si zde jistě vystavěli tvrže, které se svou reprezentativností a nákladností ve většině případů vyrovnaly jejich městským domům. Těžko by se tito velmi bohatí měšťané spokojili s méně pohodlným obytným areálem, který například mohl fungovat při dvoře nebo statku jako v případě leckterého chudého zemana.

12. SHRUTÍ ČASOVÉHO VÝVOJE STAVEBNÍ ČINNOSTI „MĚŠŤANŮ“ NA VENKOVĚ

První náznaky ukazující k rozsáhlejší stavební činnosti měšťanů na venkovských statcích lze tedy zatím ojediněle pozorovat již v 1. polovině 14. století. Bližší časové určení není možné, neboť se jedná o opravdu vzácné, jak výše naznačeno, spíše náznaky než-li nesporné doklady. Třeba být nesmírně opatrný a neposuzovat tyto úvahy absolutně, neboť nejsou nezvratné, protože jako argumenty ukazující na stavební činnost jsou z této doby zejména dlouhodobá držba tvrze v rukou rodiny pražského měšťana (přičemž prameny jsou značně torzovité), dále pozdější první zmínka o existenci tvrze (což je samo o sobě jako argument značně pochybné), bohatství rodu, šíře vlastnických vztahů k venkovu a jen výjimečně dochází na argumenty vzešlé ze stavebně historického průzkumu, což je způsobeno mizivým dochováním stavebních částí těch několika málo konkrétních objektů, které jsou s činností měšťanů spojovány. Nepřesností rovněž nahrává absence systematictějších archeologických výzkumů ve sledovaných lokalitách.

Při pohledu na toto období se jako nejpravděpodobnější stavby jeví zejména stavba tvrze v Horních Počernicích a snad i sídelní objekt v Kolodějích. Ostatní v předchozím výčtu zmiňované lokality jako Dolní Břežany, Stupice a Zlatníky jsou rozporuplnější, ovšem určité náznaky i zde existují.

Největší rozmach stavební činnosti, jak se zdá, však nastal až ve druhé polovině 14. století s gradací od poslední čtvrtiny tohoto století až do doby vypuknutí husitských válek. Z této doby pochází drtivá většina náznaků. Jako výrazný argument při zacházení s výstavbou sídel v této době přibývá fakt trvalého odchodu pražských měšťanů z města a vzdání se městských práv.

S nástupem husitství a husitských válek přišla i těžká doba pro stavební počiny. Během válek bylo vzhledem k neustálé nejistotě a nepředvídatelnosti dalšího vývoje nesmyslné a neefektivní pouštět se do nákladných a reprezentativních staveb zejména pak na venkově. Obranné možnosti tvrzí či obytných budov při dvorech byly značně omezené. Obranná funkce opevnění mohla sloužit vůči zlodějům či loupežným bandám, ne však obléhání vojska.

Nadto hned na počátku husitských válek došlo ke konfiskaci značného majetku jak katolických měšťanů, tak také drobných šlechticů. Následujícího roku pak velká část z takto nabytého majetku byla pod cenou rozprodána případně rozdána loajálními osobám. Po husitských válkách získaly pražské obce výsadu, na jejímž základě nemuselo dojít k navrácení konfiskovaných majetků měšťanů a církevních institucí (týkalo se to ovšem jen

majetků, které přímo podléhaly městské pravomoci). Pokud ovšem měšťan držel venkovský deskový statek, toto nařízení se na něj nevztahovalo. Zemský soud, pod který deskové statky spadaly, se řídil zásadou, že pokud statek nebyl nabyt dle práva, je jeho držba neplatná.³²⁶ Ovšem i tak byla situace dosti nepřehledná vzhledem k často několikerým majetkovým přesunům v předchozích téměř 20 letech.

Avšak ani v pohusitské době se nezdá, že by se měšťané hrnuli do stavebních podniků na venkově. Značná část majetků v této době náležela rodině Jana z Kunvaldu a jeho bratra, kteří nabyli zboží díky přízni císaře Zikmunda a ve vázanosti na průběh husitství a na těchto statcích pro ně nemělo smysl stavět sídla. Ostatní měšťané, kteří vlastnili určitá zboží na venkově patrně viděli svou budoucnost spíše v rámci města než aby přesídlovali do jeho venkovského zázemí. Situace byla naprosto odlišná od doby před vypuknutím husitských válek. V pohusitské době ovšem dále ztěžuje situaci fakt, že měšťané případně využívali starší tvrze, které často patrně jen drobně stavebně upravovali. Drobné změny jsou pak dnes při špatném dochování tvrzí prakticky nezjistitelné či spíše časově nezařaditelné a tak nepřiraditelné konkrétní osobě, což je u novostavby o poznání lehčí.

³²⁶ Moravec, M.: Proměny pozemkové držby ve východním zázemí Prahy a oblastech přilehlých v době husitské. In *Studie a zprávy* 1987, s. 36.

13. MOŽNÉ FAKTORY PODPORUJÍCÍ STAVEBNÍ „BOOM“ VE 2. POLOVINĚ 14. STOL.

Zde se pokusím nastínit některé faktory, jenž mohly přispět k velkému stavebnímu „boomu“ venkovských sídel osob pocházejících z pražského měšťanstva právě po polovině 14. století. Větší zájem měšťanů o venkovské prostředí či přímo o přechodný či často trvalý život mimo město mohl být probuzen následujícími podněty.

13.1 Expanze měšťanů do pražského okolí v souvislosti s rozvojem vinařství

V expanzi pražských měšťanů na venkov hraje po polovině 14. století určitou roli i Karlem IV. povzbuzené pěstování vinné révy. V. V. Tomek ukazuje, že na rozsáhlých církevních majetcích zakládali mnohé vinice právě měšťané.³²⁷ Znamé privilegium Karla IV., ve kterém nařizuje vysazovat vinice v okruhu 3 mil kolem Prahy sice pochází z roku 1358,³²⁸ ovšem zmínka o Karlově podpoře vinařství v kronice Beneše Krabice z Weitmile se vztahuje k době ještě o deset let starší (sama kronika pochází z 60. – 70. let).³²⁹ Krom nařízení o zakládání vinic byl též zřízen úřad perkmistra a dohled nad tímto úřadem svěřen konšelům Starého Města pražského. Ti měli, zdá se, alespoň z počátku nad touto osobou značné kontrolní pravomoci a mohli ho každý rok či případně podle okolností a potřeb z jeho pozice sesadit. Rovněž pod staroměstskou soudní pravomoc spadaly všechny viničné pře, ve které se týkaly prohřešků neurozených lidí. Časem však pravomoci měšťanů slábly.³³⁰

V prvních letech existence úřadu se jako perkmistři objevují obzvláště příslušníci starých či vlivných rodů – Ula Rokycanský, Mikuláš Rost, Petr Litoměřický, Augustin lékárník³³¹, později už je původ perkmistrů pestřejší.

³²⁷ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 418.

³²⁸ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae - sv. I*, Praha 1886, s. 113.

³²⁹ Válková-Frýzová, M.: Úřad perkmistra pražských viničných hor. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy – díl VI*, Praha 1930, s. 1; Emler, J. (ed.): *Prameny dějin českých – sv. IV.*, Praha 1884, s. 516

³³⁰ Válková-Frýzová, M.: Úřad perkmistra pražských viničných hor. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy – díl VI*, Praha 1930, s. 22, 23.

³³¹ Viz seznam perkmistrů viničných hor pražských od založení úřadu do r. 1547 nalézající se v příloze následujícího titulu: Válková-Frýzová, M.: Úřad perkmistra pražských viničných hor. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy – díl VI*, Praha 1930, s. 112.

13.2 Intenzivnější sbližování nižší šlechty a měšťanstva

Jedním z nejviditelnějších dokladů snahy měšťanů vyrovnat se svým šlechtickým vzorům je přijímání heraldických symbolů, kterým se příslušná osoba či rod reprezentovaly navenek. U bohatších měšťanů, zejména u tzv. starého patriciátu (tj. předních měšťanských rodů majících své kořeny již ve 13. století) se uplatňovala tendence napodobovat urozené obyvatele Čech, se kterými spolupracovali a obchodovali, nejen v bohatosti svého života, ale taktéž i v symbolické heraldické oblasti již prakticky od 2. poloviny 13. století. Právě pro heraldiku spojenou s těmito rody je příznačná častá nápodoba šlechtických vzorů, rovněž tak je typická velká heraldická nejednotnost v rámci jednoho rodu (což ovšem taktéž do určité míry odpovídá šlechtickým zvyklostem té doby).³³² Měšťanskou heraldiku vůbec můžeme považovat za jednu z prvních oblastí, v nichž je patrné „*aristokratické sebepojetí patriciátu*“. Po polovině 14. století jistě nepřekvapí na znakové galerii v areálu staroměstské radnice výskyt erbů těch měšťanů, kteří se podíleli na pokračování výstavby tohoto objektu v 60. letech, ovšem v této době se objevuje i znak Olbramoviců ve výzdobě císařského audienčního sálu na hradě v Laufu nedaleko Norimberku, který si nechal vybudovat Karel IV.³³³ I nejvýznamnější kutnohorské měšťanské rody jako byli Ruthardové či Pirknerové užívali erbovní prezentace podobně jako šlechtici. Svědčí o tom například erb Ruthardů na svorníku ruthardovské kaple v chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře z poloviny 14. století.³³⁴ Tyto projevy měšťanské prezentace mi byly velmi k užítu v jiné části této práce, a to při identifikaci přestaveb či zásahů do výzdoby některých kostelů či kaplí v pražském okolí.

Nižší šlechta začala častěji pobývat v Praze již v dobách Karla IV. Jeho reformy, zakladatelská působnost a snaha vytvořit z Prahy reprezentativní centrum své říše, to vše povzbuzovalo příležitosti pro všechny složky privilegovaného obyvatelstva. Nižší šlechta rovněž využívala možností, které Praha skýtala jako sídlo panovnického dvora, politické i kulturní centrum. Nižší šlechtici působili ve službách pro vysokou šlechtu, která v Praze držela domy a působila u formujícího se panovnického dvora či v zemských funkcích. Značnou část nižších šlechticů evidujeme při vykonávání titulárních hodností komorníků, číšníků, dveřníků, lovčích, apod. Velké uplatnění nacházeli ve vojenských funkcích pro široké spektrum osob nebo institucí od arcibiskupského dvora po městské rady pražských měst.³³⁵

³³² Hrdlička, J.: *Pražská heraldika*, Praha 1993, s. 151-156.

³³³ Musílek, M.: Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století. In: *Dvory a rezidence ve středověku II.*, Praha 2008, s. 477-479.

³³⁴ *ibid.*, s. 480.

³³⁵ Polívka, M.: K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In: *Documenta Pragensia*, IX/I, 1991, s. 29; k otázkám chudnutí nižších šlechticů více viz Šmahel, F.: *Husitská revoluce – 1. díl*, Praha 1993, s. 273-187.

Za Václava IV. se někteří dostali až do nejvyšších politických pater. Tento často zmiňovaný zvýšený podíl na moci v rukou nižší šlechty a její příliv do Prahy v době vlády Václava IV. mírní studie R. Novotného, který uvádí a dokazuje, že podíl nižších šlechticů nebyl oproti jiným panovnickým dvorům nijak odlišný a upozorňuje spíše na neschopnost Václava IV. při integraci mocenských elit a jeho nekoncepční kroky vládnutí, které vedly k znepřátelení si určité části panstva, jenž nebylo spokojeno se svým postavením, což mělo vést ke vzniku opozice vůči Václavovi, a tím pádem k určitému negativnímu obrazu části šlechty, která byla snáze kritizovatelná. Tento obraz posléze přetrvával až do současnosti.³³⁶ V případě měšťanstva však k takovému průniku nesporně došlo. Vynikají již zmiňované postavy Zikmunda Hulera a Mikuláše Augustinova.

Měšťany k větší toleranci a otevřenějšímu přístupu ke šlechtě (a obecně k privilegovaným obyvatelům města) mohli vést zejména peníze, které tito obyvatelé svou působností a životním stylem do Prahy přinášeli. Tito lidé si vydržovali zdejší domy a služebnictvo, což pochopitelně s sebou neslo velké nároky na spotřebu potravin, na nákup řemeslných výrobků užívaných k denní potřebě, zvyšovali se tržby osobám pracujícím v pohostinství a dalších službách. Z tohoto každopádně profitovali valnou měrou právě měšťané, kterým se zvyšoval obrát a zejména zisk.³³⁷

Ze 2. poloviny 14. století již máme celou řadu dokladů o velkém množství šlechticů vlastnících nemovitosti ve všech pražských městech. Výraznější kumulace bylo možno shledat v blízkosti králových rezidencí na Starém Městě.³³⁸ Výrazným centrem, při kterém lze hledat širokou působnost šlechty, se jistě stal počátkem 80. let založený Královský dvůr, jenž stál přibližně v místech dnešního Obecního domu a tvořil rezidenční komplex, jenž se stal na celé století sídlem panovníka a jeho dvora.

Nižší šlechtici mohli být měšťanům „sympatičtí“ i tím, že co se finanční situace a zdrojů příjmů týče, ani zdaleka se nerovnali v drtivé většině případů nejbohatším pražským měšťanům, kteří právě pronikali na venkov a stavěli zde tvrze. I když zemané pobývajících v Praze získávali většinou finanční prostředky kombinací příjmů ze svých venkovských statků (za čímž si nesmíme představovat nějaké horentní sumy) a příjmů ze služeb, které poskytovali výše postaveným osobám ve městě, mohli si jen málokdy dovolit vlastní dům. Pokud ano, tak nijak výstavný a v neatraktivních lokalitách Starého či Nového Města. Jejich příjmy často nepřevyšovali příjmy majitelů řemeslnických dílen.³³⁹ Výrazně zbohatly patrně pouze osoby

³³⁶ Novotný, R.: Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV. In *Dvory a rezidence ve středověku II.*, Praha 2008, s. 215-229.

³³⁷ Polívka, M.: K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, IX/I, 1991, s. 33.

³³⁸ Nový, R.: Šlechtická rezidence v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, IX/I, 1991, s. 11.

³³⁹ Polívka, M.: K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, IX/I, 1991, s. 31.

sloužící králi, prostřednictvím něhož se na společenském žebříčku dostaly do zcela jiných sfér.

Období největšího rozmachu předpokládané stavební činnosti týkající se venkovských sídel pražských měšťanů se kryje s dobou nejmarkantnějších dokladů sbližování nižší šlechty a měšťanů koncem 14. a počátkem 15. století. V poslední čtvrtině 14. století lze hovořit o velmi intenzivní tendenci přílivu šlechticů do pražských měst, což byl jeden z klíčových prvků v tomto procesu.

Tendence ke sblížení jsou patrné i v právní oblasti, kdy v určitých oblastech dochází k většímu porozumění zemského práva a práva městského. M. Polívka pozoruje takové posuny v různých právních prvcích v širokém spektru od finančně právních otázek přes právo nošení a užívání osobních zbraní ve městě až trestně právní záležitosti.³⁴⁰ V právních otázkách působí zajímavě i celková situace přechodu mezi sférou městského práva a práva zemského v souvislosti s přesunem měšťanů na venkov. Nejenže platí obecná představa o mnohem jednodušším přechodu mezi těmito stavy než tomu bylo později v době končícího středověku, ale je otázkou do jaké míry působili pražští měšťané v obou těchto sférách zároveň v mezidobí, kdy přecházeli na venkov, ale současně měli čilé kontakty a působnost ve městě. V některých případech (a není jich málo) ukazují prameny na působnost feudalizovaného měšťana v určitých městských funkcích, zároveň však v tom čase je označován šlechtickými tituly nebo naopak po určitou dobu lze předpokládat a částečně i sledovat působnost měšťana na venkově poté, co vzal odpuštění od města, ovšem po určité době opět městské právo přijal. Tuto otevřenost lze předpokládat již od počátků a prvních dokladů feudalizace měšťanů, zároveň se jedná o záležitost, která může nasvědčovat určitému sepětí sfér měšťanstva a nižší šlechty. Jejich společný osud lze tak snad spatřovat v jejich postavení vůči vysoké šlechtě.

Koncem 14. století nižší šlechta žijící v Praze dále integruje do městského prostředí tím, že spolupracuje s měšťany v různých korporacích zejména nábožensky a duchovně laděných (bratrstva při určitých kaplích, apod.). V letech bezprostředně předcházejících husitské revoluci se kontakt ještě zvýšil spoluprací a společnými postoji v politických a ideologických otázkách.³⁴¹ Nehledě na fakt, že poté po vypuknutí husitských válek jisté množství nižších šlechticů učilo příležitost a svých v některých případech bohatých vojenských zkušeností uplatnilo pro různé husitské strany (včetně té pražské). To už je ovšem poměrně nestandardní situace, kdy byl plynulý vývoj náhle přerušen.

³⁴⁰ Polívka, M.: K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, IX/I, 1991, s. 34.

³⁴¹ *ibid.*, s. 35; více viz Šmahel, F.: *Husitská revoluce – 1. díl*, Praha 1993, s. 370-413 či Šmahel, F.: *Husitská revoluce – 2. díl*, Praha 1993, s. 198-212.

Iniciativa a snaha o proniknutí do jiného prostředí náležela více měšťanům než šlechtě. Martin Nodl upozorňuje na fakt, že šlechta, která se do českých měst dostávala, zde ve své drtivé většině pouze kupovala nemovité majetky, ovšem nejevila valný zájem přijímat měšťanské právo, aktivně se účastnit městské správy a podílet se na povinnostech s tímto spojených.³⁴² Určitou výjimkou bylo husitské období, kdy se i příslušníci nižší šlechty v některých případech patrně z oportunistických důvodů měšťany stávali (jak vysledoval J. Mezník, byli šlechtického původu např. Aleš z Krajnic, Jan Ratajský, Zikmund z Kotečic, pravděpodobně také Jan z Kněževsi a Mikuláš Kněževský, a další).³⁴³ Lze se domnívat, že krom neklidné husitské doby, kdy nižší šlechtici viděli výrazný užitek a posílení svých zájmů, spojili-li své konání se zájmy silných husitských pražských měst, není snaha šlechty dostat se do městských struktur ve větší míře patrná, což vyplývalo z mentality, významu šlechtictví a jeho společenské prestiže.

13.3 Rentovní „styl“ života

Zajímavé pojetí ve způsobu života a získávání prostředků na živobytí mezi měšťany a šlechtou doložitelné pro období několika předhusitských desetiletí se jeví rentovní způsob podnikání – renty měšťanů na městských domech a feudální renty šlechticů na venkově. Mezi nimi existovali však podstatné rozdíly. Renta z domů se vybírala v penězích, kdežto feudální renty existovaly jak v penězích, tak v úkonech (robota) či naturáliích (část úrody). Počátkem 15. století, jak opět ukazuje J. Mezník na základě údajů získaných z přílohy Mendlovy práce *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, většina rent byla v rukou nejmajetnějších staroměstských měšťanů.³⁴⁴ Z měšťanů s nejvyšším doložitelným ročním výnosem rent vynikají dva: Rudolf z Mülhausenu (65 kop gr.) a Dětřich z Cách (51 kop gr.), dalších přibližně 10 měšťanů získávalo z renty mezi 20 – 30 kopami gr. Z těchto osob mě zajímá zejména Johánek Orlův a Kříž kramář, oba se zároveň počítají mezi přední postavy českého reformního proudu na Starém Městě.³⁴⁵ Mezi dvanácti nejvýznamnějšími příjemci rent se nacházejí jak osoby z rodů, které se podílely na stavební činnosti mimo město (z Mülhausenu, z Cách), rovněž i osoby, které snad mohli přímo určitou stavbu iniciovat (Jan

³⁴² Nodl, M.: Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In *Documenta Pragensia (Pražské městské elity středověku a raného novověku)*, roč. 22, 2004, s. 30.

³⁴³ Mezník, J.: *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965, s. 54.

³⁴⁴ Mezník, J.: Vlastnictví rent na Starém Městě počátkem 15. století. In *Pražský sborník historický*, roč. VII, 1972, s. 54.

³⁴⁵ Viz tabulka v následující práci: Mezník, J.: Vlastnictví rent na Starém Městě počátkem 15. století. In *Pražský sborník historický*, roč. VII, 1972, s. 54.

Ortlův, Kříž Kramář), tak ale i osoby, které se ani neúčastnili politického života ve městě, ani jejich úsilí nesměřovalo v expanzi na venkov (Albert orlojník, Hensl Gundacker).

Během husitského období došlo prakticky ke zrušení téměř všech domovních rent, ať už zabavením rent uprchlým protihusitsky smýšlejícím měšťanům, zvýšeným vlivem méně movitých měšťanů na správu města (zejména po sloučení Starého a Nového Města), všeobecným snížením hodnoty domů a následné malé konkurenceschopnosti domů zatížených rentou či vlivy husitských myšlenek kritizující zejména kněžské renty. V pohusitské době rentovní podnikání ve město již jen dožívalo a nakonec bylo Jiřím z Poděbrad zrušeno. V některých městech však renty upadaly již v předhusitské době – např. Brno, České Budějovice, Olomouc.³⁴⁶

³⁴⁶ Mezník, J.: Vlastnictví rent na Starém Městě počátkem 15. století. In *Pražský sborník historický*, roč. VII, 1972, s. 56-60.

14. ÚZEMNÍ ATRAKTIVITA PRO STAVBU SÍDEL „PRAŽSKÝCH MĚŠŤANŮ“

Zajímavým ukazatelem vážícím se k výstavbě tvrzí měšťanů je prostor, kam své snažení směřovali. Určitou roli zde jistě hrálo celkové rozložení majetkové držby měšťanů na venkově a seskupení majetků určitého rodu v konkrétní oblasti v širším měřítku, jenž značí cílené směřování pronikání rodu do určitých oblastí (např. doména Olbramoviců v okolí Škvorce budovaná ve 2. pol. 14. století,³⁴⁷ Schotterů v blízkosti hradu Tehov,³⁴⁸ apod.). Takováto uskupení majetků v jednom místě ale byla většinou jen přechodná, zejména díky častým prodejům či nakládáním s dědickými podíly tím způsobem, že nebyl sledován případný zájem předchozích vlastníků na vytvoření širší domény a kdy rozhodoval pouze zisk a příhodný prodej či koupě. Výjimečně seskupení majetků lze pozorovat i ve vzdálenějších polohách od Prahy. Mikuláš Rokycanský měl v polovině 14. století určité majetkové vztahy ke vsím nedaleko Kouřimi. Jmenovitě se to týká vsí Dobré Pole ležící západně od Kouřimi a Bošice položené naopak východně, které asi zdědil po svém otci.³⁴⁹ Patrně se však toto dědictví nejevilo v této oblasti perspektivní a neslučovalo se s Mikulášovými plány a představami o rozložení majetku, a tak se vsí pravděpodobně zbavil.

Jak již víme z Mezníkovy práce majetky měšťanů se vykytovaly v oblastech jak východně, tak západně od Prahy, i když v oblastech východně od Vltavy těchto majetků ve všech sledovaných obdobích bylo početně o něco více (nejednalo se ovšem o zdrcující rozdíl).

Lze říci, že sledované tvrze, u nichž lze důvodně předpokládat, že podíl na jejich umístění a podobě měli pražští měšťané, se nacházejí prakticky výlučně v oblasti na východ od Prahy. Pokud ovšem pomineme v mnohém se naprosto vymykající přestavbu hradu Okoře Františkem Rokycanským a na Vltavě ležící přestavěnou tvrz v Roztokách severně od centra českého státu.

Ve východně od Prahy položené oblasti lze pozorovat výraznější koncentraci v pásu táhnoucím se ze západu od Dolních Počernic na východ po Škvorec. Ostatní tvrze jsou rozesety bez výraznějších kumulací v oblasti mezi Vltavou a Labem. Za řekou Labem není doložen žádný případ výstavby, což ovšem není nijak překvapivé vzhledem k již zmiňovanému faktu, že za touto řekou měšťané své zboží drželi jen výjimečně a prakticky pouze v blízkosti tohoto toku. Navíc pro trvalé obývání zálabské tvrze by rovněž z pohledu

³⁴⁷ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 424.

³⁴⁸ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 33, 34.

³⁴⁹ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae – sv. II.*, Praha 1895, s. 488-489, s. 333.

kontaktů s mateřským městem nebylo vhodné takovou tvrz sem umístit. Řeka mohla fungovat i jako jakási pomyslná hranice prostoru (jak faktická, tak psychická), který spadá do pražské sféry.

Pochopitelně před námi vyvstává logická otázka – proč právě tato východní oblast lákala pražské měšťany nejvíce? Důvodem patrně nebude jen situace aktuálního rozložení majetků, které má své hlubší kořeny a z něčeho vychází, ale i jiné podněty, na které narážím v následujících odstavcích.

14.1 Přehled stavu vlastnických poměrů v pražském okolí

V době pravděpodobného nejintenzivnějšího stavitelského boomu pražských měšťanů na venkově, tedy v době kolem přelomu 14. a 15. století lze v nejbližším okolí Prahy pozorovat jako největšího vlastníka církev (její různé instituce). Jim náležela přibližně polovina veškerého pozemkového vlastnictví pokud se týče počtu vsí a různých majetkových práv k nim či ke stavbám, v nich nebo jejich okolí umístěných (nebere se v potaz rozloha jednotlivých majetkových celků). Téměř 30 % náleželo pražským měšťanům, necelých 20 % pak drobným šlechticům. Majetky panské šlechty, panovníka nebo měst lze považovat v nejbližším okolí kolem pražských měst za zanedbatelné. Měšťanské statky se nalézají, jak již víme v celé oblasti poměrně rozdrobené. V majetkovém uspořádání nižší šlechty však lze pozorovat určité oblasti, kde situace dospěla k výraznější převaze majetků náležející této skupině obyvatelstva. Jedná se o Černokostelecko, Říčansko, okolí Jílového a na západě pak Kladensko). Církevní držba vykazuje kumulace pochopitelně zejména kolem klášterů jako Břevnov, Strahov, Zbraslav či Ostrov, které se nacházejí na západ nebo na jih od Starého Města. Tyto kompaktnější církevní državy měly jistě vliv na nemožnost většího průniku pražských měšťanů do západních oblastí od Prahy. Ostatní církevní majetky jsou opět roztroušeny prakticky v celém regionu obklopujícím Prahu.³⁵⁰ Určitou roli v západních oblastech mohly rovněž sehrát manské soustavy hradu Křivoklát a po výstavbě Karlštejna rovněž tohoto hradu. V těchto oblastech rozlehlých a na zvěř bohatých lesů, které se těšily pozornosti panovníků do té míry, že zde nechali vybudovat své državy, které pak prostřednictvím tzv. manství dědičně propůjčovali osobám, často za určitou protislužbu například vojenského charakteru. Tento typ závislosti však nemusel být pro většinu měšťanů atraktivní do té míry, aby zde usilovali o trvalé usazení a stavební podniky, které by měly

³⁵⁰ Nový, R.: Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století. In *Československý časopis historický*, roč. 19, č. 3, 1971, s. 405.

dlouhodobé důsledky pro osobu stavitele a jeho majetky (krom toho se již jednalo o oblasti Praze relativně vzdálenější). Jiná je otázka měšťanů v krátkodobých službách šlechticů, krále či královny, pro něž za výhody vykonávali určité služby, ale nebyli vázáni na konkrétní prostředí. V západní oblasti od Vltavy je takovým příkladem pražský měšťan Balvín, jenž působil ve službách královny, a který roku 1312 lokoval purkrechtním právem vsi Butovice, Jinonice, Velké a Malé Košíře.³⁵¹ Městečko Unhošť, Jeneč a Hostivice již od založení Menšího Města pražského (Malé Strany) jak známo náležely ke zboží této městské obce, což je další okolnost, která snižuje prostor pro aktivity jednotlivých měšťanů.

Jak již řečeno, i přes menší možnost získat nemovitý majetek v západních oblastech od řeky Vltavy, neznamená tento fakt jejich zdejší neexistenci. Rozdíl mezi východními a západními oblastmi, co do počtu majetků pražských měšťanů nebyl propastný. Rozhodně se nejednalo o takový nepoměr, který vylučoval možnosti staveb tvrzí z iniciativy pražského měšťana, pro které bohužel zatím nejsou jasné důkazy. Z míst, které pražští měšťané drželi, lze jako nejnadějnější, co se možné stavební činnosti týče, jmenovat např. Buštěhrad, Středokluky, Tuchoměřice, Třebotov, snad Tachlovice, možná Vrapice. Otázkou je rovněž existence sídla v Černovičkách. Jediná vysledovatelná sídla na levém břehu Vltavy tak zůstávají Okoř a Roztoky.

14.2 Charakter krajiny a komunikace východně od Prahy

Ve své většině se jedná o rovinatou a úrodnou krajinu rozloženou mezi řekami Labe a Vltava. Jen na jihu sledované oblasti lze spatřit její větší zvlnění. Krajina zde ve středověku byla na některých místech pokrytá lesem, jehož pozůstatky jsou někde patrné i dodnes (i když druhově jsou stromy již většinou proměněny a ovlivněny cíleným lesním hospodářstvím od novověku až po dnešní dobu). Větší lesní oblasti se nacházely zejména v místech lesa známého pod jménem Vidrholec, který patrně ještě ve 13. století bránil v cestě směrem dále na východ a musel být obcházen ze severu nebo z jihu. Výrazně zalesněnou krajinu bylo možno nalézt také při jižním okraji mnou sledované oblasti (tzn. na Černokostelecku, Říčansku). Lužní lesy se dále vyskytovaly v blízkosti Labe (ovšem spíše při jeho pravém břehu). Většina vodních toků má jihoseverní směr a vlévá se do Labe, toky v blízkosti Prahy se stáčíjí na západ a vlévají se do Vltavy.

³⁵¹ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, Praha 1890, s. 31, 32, č. 73.

Pražští měšťané svá sídla (myšleno obecně i ta, která vlastnili, ale u kterých zatím nejsou doloženy jimi provedené stavební zásahy) pokládali do tohoto nejúrodnějšího prostoru, s komplikovanějším terénem jejich zájem klesá (určité nepatrné výjimky lze spatřovat v jižních částečně zalesněných a kopcovitějších oblastech). Při východním okraji naznačeného regionu působnosti pražských měšťanů ubývá dokladů o jejich zdejší přítomnosti před říčkou Šemberou protékající na Českobrodsku.

Předpokládá se, že již v raném středověku bylo okolí této říčky bažinaté a její přechod v určitých ročních obdobích nesnadný. Možnost jejího překročení se naskýkala zejména u Klučova a místech pozdějšího města Českého Brodu. Na jih od této lokality pak průchod ve směru od Prahy na východ značně znesnadňovalo množství relativně do terénu ostře zaříznutých potočních údolí táhnoucích se severojižním směrem.³⁵²

Touto oblastí procházelo již ve středověku několik dálkových a množství místních komunikací. Za nejdůležitější lze považovat tzv. trstenickou stezku, jenž spojovala centrum českého státu s Moravou. Nebude na škodu připomeneme-li si podrobněji aspekty jedné z nejdůležitějších dopravních tepen českého středověkého státu v oblasti přiléhající ku Praze. Při shrnutí dosavadních poznatků o této cestě upozorňuje I. Vávra, že se mnozí autoři neshodují v umístění její trasy s tím, že jediné lokality, o nichž není sporu, jsou Český Brod a Vraclav.³⁵³ Nás další průběh cesty nemusí zajímat, oživíme si pouze její rysy v pražské oblasti.

Předkládané varianty mohou být pouze orientační. Intenzita využívání různých tras v různých dobách se patrně měnila dle aktuálních podmínek. Bezpochyby mohlo existovat vedle sebe více variant. Lidé, cestující krajinou se jistě orientovali dle svých zkušeností, doporučení od známých či místních lidí či při opakovanějších cestách postupovali těmi směry, kterými byli zvyklí se pohybovat. Důležitější než-li přesný směr konkrétních stezek je fakt existence husté sítě komunikací s rozličnou důležitostí ve východních oblastech od Prahy.

Hlavní trasa z Prahy pravděpodobně směrem na východ vycházela ve starších dobách patrně z pražského tržiště přes kupeckou osadu na Poříčí. Snad ještě koncem vrcholného středověku se vyhýbala lesu Vidrholci – a to pravděpodobně starší severní cestou či cestou jižní. Severní cesta vedla patrně přes Chvaly, Čertousy směrem na Vyšehořovice, dále pak přes starobylou Vykáň k přechodu přes Šemberu u Českého Brodu.³⁵⁴

O existenci cest mohou hovořit vesnice se starým původem, feudálními sídly a starými kostely, které často leží na potočních brodech. Jejich směry mohou poodhalit vesnické

³⁵² Lorenc, V.: *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 83.

³⁵³ Vávra, I.: Trstenická stezka. In *Historická geografie*, roč. 6, 1971, s. 78.

³⁵⁴ Lorenc, V.: *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 87.

půdorysy. I. Vávra předpokládá trasu jižní cesty následovně – přes Sibřinu s tvrzí, Sluštice s tvrzí a gotickým kostelem sv. Jakuba, Zlatou s tvrzí, Škvorec s hradem, Přišimasy s tvrzí a gotickým kostelem sv. Petra a Pavla na Horkách a dále na Český Brod. Napřímení cesty z Dolních Počernic přes Běchovice přímo na Český Brod přes les Vidrholec a Úvaly se klade do 2. poloviny 13. století na základě nejstarší zmínky o Úvalech ze samého závěru 13. století, kdy se nalézaly v majetku pražských měšťanů, kteří je dali do záruky za dluh jiným pražským měšťanům.³⁵⁵

V. Lorenc se domnívá, že záměrné znovuvysazení města Českého Brodu ve 2. polovině 13. století a tvar jeho náměstí je nepřímým důkazem pro převládnutí jižní trasy přes Škvorec,³⁵⁶ spíše však tato okolnost mohla mít vliv na obecný posun a posílení významu jižnější cesty včetně její napřímení přes Vidrholec a Úvaly.

V. Lorenc dále upozorňuje na možné varianty jižní trasy, přičemž vychází z nejpříhodnějších míst přechodu přes Rokytku, ze stáří osad a staveb v nich se nacházejících a jejich významu. K výše zmíněné variantě, jenž oproti Vávrovi má drobně pozměněnu vyzdvihnutím brodu u Kralovic, čímž mírně posouvá i další pokračování směrem na Prahu do jižnějších oblastí. Druhou větev oproti Vávrovi upravuje severněji od Koloděj, přes Sibřinu a dále Květnici na Škvorec, kde se obě varianty stýkají.³⁵⁷ Škvorec je tedy posuzován jako důležité místo na této stezce. I když mnohé indicie počínaje první doloženou zmínkou o obcích či lépe jejich archeologicky prokázaným stářím, posouzením typu a původu jejího názvu, umístění a existence tvrzí a kostelů v těchto osadách, pozůstatky cest buď pozorovatelné v terénu v podobě hlubokých úvozů nebo vysledované prostřednictvím nejstarších přesnějších map jako map stabilního katastru a ještě staršího I. vojenského mapování, dochované či regresivně zjištěné středověké půdorysy těchto vsí mohou napovědět obecné tendence o tehdejších cestách, ale těžko se zpřesňuje jejich posun a užívání té které varianty v konkrétním období. Důležité je, že tato oblast byla ve vrcholném středověku plně využívána pro přesun lidí a zboží a s nástupem 14. století, tedy dobou, kdy v této oblasti máme opravdu silné zastoupení pražských měšťanů již existovala i její nejpřímější varianta přes Vidrholec.

Tato stezka nebyla důležitá jen jako dopravní stezka na Moravu, ale při známém úzkém kontaktu Prahy a Kutné Hory posléze ve 14. století nabylo na významu taktéž toto díky těžbě stříbra se rychle rozvíjející město. V případě Běchovic je dokonce zmínka o směru na Kutnou

³⁵⁵ Vávra, I.: Trstenická stezka. In *Historická geografie*, roč. 6, 1971, s. 80-82; Loserth, J. (ed.): *Das St. Pauler Formular*, Praha 1896, s. 37, 38, č. 19.

³⁵⁶ Lorenc, V.: *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 88.

³⁵⁷ *ibid.*, s. 87.

Horu výslovně dochována k roku 1374, kdy při přesnějším vymezení polností a luk v této obci je zmíněna jejich poloha vedle „*publicam stratam transeundo de Montibus Cuthnis versus civitatem Prag.*“³⁵⁸ Mohla by být položena i otázka, o roli této cesty do Kutné Hory v rozložení tvrzí pražských měšťanů, které se v nejhustší koncentraci objevují právě při ní. Na mysl je třeba mít nadstandardní vztahy s tímto městem a vzájemné propojení na různých úrovních (ve finanční oblasti spojené s těžbou stříbra, v určitých právních ustanoveních týkajících se měšťanství, v příbuznosti některých rodů, apod.). Říci, zda existence tvrzí ve vlastnictví měšťanů ve vzdálenosti jednoho dne putování od Prahy, mohla hrát při rozhodování o umístění nějakou úlohu, je však obtížné. Jestli ano, jistě to nebyl ten hlavní důvod.

Tato stezka na východ však pochopitelně nebyla jedinou cestou, která ve středověku zde fungovala. Z Prahy vedly obchodní stezky i do ostatních koutů Čech a dále pak za jejich hranice (stezka Srbská, Žitavská, Polská, slavná Zlatá stezka, Norimberská a další).

Hodí se připomenout Klaudyánovu mapu z roku 1518³⁵⁹, která je jednou z nejstarších map zobrazujících směry hlavních cest, města či lesy. Při pohledu na oblast Prahy a okolního regionu, který nás nejvíce zajímá, lze pozorovat i přes velkou schematičnost vyobrazení převahu tras, které byly v závěru středověku využívány pro pohyb obchodníků či jiných lidí cestujících za svými záležitostmi po českých krajích, právě v pravobřežní části pražské oblasti. Na západ od Vltavy se nalézají tři vyznačené trasy – směr na Zbraslav s pokračováním na Žebrák, směr na Buštěhrad s pokračováním na Slaný a směr na Velvary s pokračováním na Budyni. Na východ od Vltavy vidíme směrů pět – na Mělník, Brandýs, Přerov, Český Brod a směr do Posázaví na Vlašim.

14.2.1 Pražské brány a bezprostřední okolí města

Dobrému dopravnímu spojení z východních oblastí bezprostředně přiléhajících Praze napomáhalo i položení největších pražských měst – Starého a Nového Města – na pravém břehu Vltavy, čímž cestující nemusel překonávat řeku. Nebudeme-li počítat přechod přes Kamenný (Karlův) most směrem na Menší Město a Hradčany vystupují po polovině 14. století jako dominanty čtyři brány položené ve východních hradbách Nového Města pražského (pátý vstup do hradeb vedl od jihu přes Vyšehrad).

³⁵⁸ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha I.*, Praha 1873, s. 98, č. 204.

³⁵⁹ Faksimile *Klaudyánovy mapy Čech z r. 1518*, Praha 1950.

Brány odkazují na existenci dopravních cest buď plánovaných a předpokládaných zakladatelem nebo spíše vzešlých z rozložení starších tras. Využití a důležitost té které konkrétní cesty můžeme vysledovat krom ostatních ukazatelů například i podobou a nákladností jednotlivých bran.³⁶⁰

Nejstarší směr na východ (severnější varianta blíže Vltavě) patrně respektovala brána Poříčská vystavěná v novoměstských hradbách již v době, kdy tato trasa sloužila spíše k cestě na Mělník a Starou Boleslav. Sousední Horská brána, jak název napovídá, sloužila cestujícím ve směru na Kutnou Horu. Obě tyto brány, což je zajímavé, spravovali staroměstští měšťané, ač se jednalo brány fungující v rámci novoměstského opevnění. Dělo se tak kvůli zaručení volného průchodu skrze Nové Město, jelikož Staré Město jím bylo „obklíčeno“. Další novoměstskou branou byla na konci Koňského trhu položená brána sv. Prokopa (neboli Koňská) a na konci Ječné ulice sv. Jana (neboli Sviňská či Slepá). Již Václav I. při budování staroměstského opevnění nechal architektonicky zvýraznit příjezd a vstup do městských hradeb monumentální Havelskou branou (ze všech staroměstských bran největší). Na základě jejích parametrů lze vstup touto branou označit za nejdůležitější, podobné parametry snad měla později brána sv. Jana v novoměstských hradbách.³⁶¹

Krajinu bezprostředně přiléhající ku pražským městům dělilo na východě výrazněji pouze vrch Vítkov a Nuselské údolí s potokem Botičem. Na západním břehu Vltavy je situace odlišná. Vrch Letná, Pražský hrad, Petřín a další přířční svahy táhnoucí se směrem na jih narušují volnost krajiny a pohybu v ní.

Zdá se, že i vzhled krajiny a komunikační cesty, které umožňovala a na jejichž kvalitě se podílela, mohly hrát určitou roli při rozhodování pražských měšťanů, kam umístí své venkovské sídlo. Nutné v úvahu je brát fakt, že měšťané i po vystěhování z města stále čilé kontakty udržovali a tudíž potřebovali dobré dopravní spojení s hlavním městem. Dobré dopravní spojení nevylučuje ani tvrzení rodu z Mühlhausenu v Roztokách, i když leží na západním břehu Vltavy. Doprava sem mohla být poměrně pohodlná ve směru podél Vltavy přes kostel sv. Klimenta v Bubnech dále na sever. Z dopravního hlediska se oblast východně od Starého a Nového Města zdá nejvhodnější. Cesty pochopitelně ovšem existovali do všech směrů (i v západních směrech) – zmiňované cesty (či stezky) jsou však cesty dálkové, které vycházely z jiných potřeb a z odlišných vzdáleností než cesty užívané feudalizujícími se měšťany při kontaktu s mateřským městem.

³⁶⁰ Lorenc, V.: *Nové Město pražské*, Praha 1973, s. 82.

³⁶¹ *ibid.*, s. 76, 77, 85, 86, 88.

15. POKUS O POSTIŽENÍ PROSTOROVÝCH SOUVISLOSTÍ SLEDOVANÝCH TVRZÍ V RÁMCI VSI

15.1 Polohy tvrze vůči vsi

Na vztahu venkovského sídla k sídlištnímu celku se pokusil P. Chotěbor na záměrně náhodně vybraném vzorku 67 tvrzí a tvrzišť Čech vysledovat určité pravidelnosti, které by umístění tvrze mohlo mít na její podobu. Při posuzování polohy sídla vůči vsi došel k závěru, že ze zkoumaného souboru 67 tvrzí se jich 11 nacházelo mimo intravilán vsi, 29 na jejím okraji a ve 14 případech v situaci, kdy byla prokazatelná vazba na náves či hlavní komunikaci.³⁶² Celkový počet zkoumaných lokalit se liší od počtu lokalit určených, pravděpodobně nebylo mohlo ve všech případech vztah jednoznačně vysledovat.

P. Chotěbor nenašel indicie, které by svědčily pro průkazný vliv polohy tvrze vůči sídlištnímu celku na podobu této tvrze. Určitý vliv mohly mít spíše geomorfologické podmínky (ovšem i při stejných podmínkách se vyskytují rozličné typy staveb) – přibližně v polovině případů se tvrz nacházela na relativně výraznějších místech, což mohlo rovněž na její podobu mít určitý vliv. Zajímavým postřehem je fakt, že některé tvrze byly, co se nadmořské výšky týče, položeny níže než místní hospodářský dvůr. Tvrz v jeho zkoumaném vzorku se ve většině případů tedy nacházela v přímé vazbě na ves.³⁶³ Vliv geomorfologických podmínek je dobře pozorovatelný na mnoha stavbách. Z tvrzí, u nichž se uvažuje na realizaci stavby z popudu pražských měšťanů, a kde jsou takové vztahy patrné, lze jmenovat např. Ctěnice, kde P. Chotěbor ve tvaru hradby vidí odkaz na nepravidelný pískovcový útvar pod areálem tvrze. Dále je třeba pamatovat na povrchové umělé úpravy terénu.

Jistým způsobem se taktéž pokusil zaměřit na vazbu tvrze a kostela, ale vzhledem k tomu, že rozhodně ne v každé z oněch 67 vsí se kostel nacházel, byl vzorek ještě menší, a tak nelze obecnější závěry vyvodit.

Krom vzácných zmínek v písemných pramenech k postihnutí skutečnosti prostorového uspořádání vsí užívám především map 1. vojenského mapování a stabilního katastru, tedy map z doby před změnami v podobě obcí, které vznikly za posledních necelých 200 let. Sledované skutečnosti nelze brát absolutně, přesto by v jádru mohly odpovídat situaci ve 14. či 15. století.

³⁶² Chotěbor, P.: K situaci a stavení podobě vesnických feudálních sídel. In *Archaeologica historica*, roč. 7, 1982, s. 359.

³⁶³ *ibid.*, s. 359, 360, 364; Chotěbor, P.: K problematice velkých a dispozičně složitějších českých tvrzí. In *Zprávy památkové péče*, roč. 56, č. 1-2, 1996, s. 39.

Ze mnou sledovaných více než 20 venkovských sídel (tvrze, hrádky, hrady) pražských (původně pražských) měšťanů nelze u tří určit přesnou polohu, neboť po nich nezbyly žádné stopy (Čertousy, Stupice, Zlatá). U dalších lze přibližně ve dvou třetinách vidět blízkou vazbu na vodní tok, který byl v některých případech využit k napuštění příkopu kolem areálu případně jiným způsobem k obraně (např. předpokládanou existencí rybníka). Nejvýrazněji bylo vodních toků či ploch užito k obrannému účelu patrně při tvrzích v Ostrově, Roztokách, Květnici. Vsi často vznikaly při vodních tocích, a tak se pochopitelně pozdějším majitelům vsí naskýtala možnost tohoto prvku využít. Navíc v této rovinaté krajině a vzhledem k charakteru stavby tvrzí ve vesnickém prostředí, jenž se v tomto případě nacházejí v přístupné krajině, mohl být např. příkop napuštěný vodou významnější funkcí. To se týká i zdejších hradů a hrádků.

Jak již v předchozím textu uvedeno, krajina východně od Prahy byla nejen hustě osídlena, ale taktéž protknuta sítí potřebných komunikací. Velké množství sledovaných objektů sídel pražských měšťanů se nacházelo právě na trasách, kudy se předpokládá vedení dálkových cest. Ukázkovým příkladem polohy tvrze bezprostředně vedle komunikace je z Dolních Počernic a Běchovic. Významné postavení v této oblasti měl i Škvorec, ale i další lokality jako např. Koloděje. Stejně jako severnější varianta stezky vedoucí z Prahy na východ, která procházela přes Chvaly, Horní Počernice, Čertousy. Tyto lokality lze spojovat s polohou na různých trasách tzv. trstenické stezky, jak popsáno již v předchozím textu. Na jiné stezce (polské) ležel Ostrov. Významné postavení musela mít taktéž prastará Vinoř. Pro pražské měšťany nebo jejich nobilitované rody patrně větší roly hrála ani tak ne dálková funkce těchto komunikací, ale především jejich lokální význam dobrého spojení s okolím a především Prahou, kde si stále většinou udržovali mnoho kontaktů i po jejich případném odchodu na venkov.

Poloha sídla vůči vsi a jejímu jádru byla u sledovaných objektů různá a v drtivé většině případů se nacházela, jak je tomu u tvrzí obvyklé, přímo v obci při jejím okraji. U hradů vyniká větší odstup od vsi, přesto nestojí zcela izolovaně. Například hrad ve Škvorci se nacházel na vyvýšenině, která vystupovala nad obcí a která od jeho centra byla oddělena protékajícím potokem. Největší odstup je pozorován na Okoři, který ovšem je mezi sledovanými sídly opravdu výjimečnou stavbou.

Určitou zajímavou podobnost lze sledovat v umístění tvrze v Jiřicích a tvrze v Čelákovících, které taktéž po významnou část 14. století náležely rodům pražských měšťanů. V obou případech se tvrz nachází při břehu Labe a v obou případech osídlení postupovalo podél komunikace jižním směrem. Ovšem třeba si uvědomit, že umístění tvrze

v Čelákovících pražští měšťané jistě neurčovali a má kořeny ve starších dobách, kdy původní dřevěná stavba sídla fungovala ve společném areálu s románským kostelem.

15.2 Vztah tvrz – kostel

Obvykle se často hovoří o vztahu románských emporových vlastnických kostelů a dvorců či tzv. kurií.³⁶⁴ Vyjevují se teorie o propojenosti těchto objektů prostřednictvím dřevěných můstků z patrové dřevěné stavby majitele dvorce do patra kostela, na tzv. panskou tribunu (emporu), případně snad ve většině případů fungoval vstup spíše po dřevěném schodišti umístěným při venkovní stěně lodi kostela. To nás však v souvislosti s tvrzemi pražských měšťanů zajímat tolik nemusí.

Tyto dvorcové kurie během 13. století zanikají či se v některých vsích transformují ve tvrze, což je pak důvod, proč u některých tvrzí můžeme dnes výjimečně v těsné blízkosti pozorovat kostel. Skutečné tvrze, pokud se stavěly na „zeleném drnu“ a prostor neměl předchozí historii sídla správce či majitele vsi, nejsou s kostelem prostorově svázány a nacházejí se vůči kostelu v rozmanitých polohách. Při zacházení s tvrzemi pražských měšťanů se tvrz postavená v poloze starší kurie v těsném sepětí s kostelem nachází v Dolních Počernicích. Zde se ve 14. století předpokládá pražskými měšťany realizovaná stavba gotické věžové tvrze patrně stále spolu s kostelem ve společně ohrazeném areálu se dvorem v blízkosti tohoto areálu ve vhodné částečně přirozeně chráněné poloze.³⁶⁵ Právě rozložení těchto výše jmenovaných objektů by mělo nabádat k opatrnosti a je docela dobře možné a do provedení archeologického výzkumu vzhledem k malému dochování původních reliktů stavby tvrze těžko ověřitelné, že i v případě dolnopočernické tvrze nastane posun počátků historie tohoto objektu dále do minulosti obdobně jako se tomu s postupem poznatků (zejména archeologických) děje i na jiných lokalitách.

Kostelní stavby jsou nejstabilnější venkovské objekty, co se týče jejich dlouhodobého zachování na svém původním místě, bývají rovněž objekty nejstaršími. I v případech, kdy byl kostel zcela přestavěn, se ve středověku nestávalo, že by byl zcela zbourán a postaven na jiném místě nový.³⁶⁶

³⁶⁴ Hejna, A.: Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10. – 13. století. In *Archaeologica historica*, roč. 3, 1978, s. 75-80.

³⁶⁵ Kašíčka, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 60.

³⁶⁶ Boháč, Z.: K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích. In *Historická geografie* 1973, roč. 10, s. 151.

Z. Boháč si všímá, že v širším okolí Prahy můžeme jistou část kostelů spatřit izolovaně od dnešních vesnic na exponovaných místech nebo při jejich okraji bez zjevného vztahu k současné návsi, avšak v okrajových částech Čech, které byly kolonizovány později, se kostely mnohem častěji nacházejí do vsi organicky začleněné.³⁶⁷ Pokud pomineme, že původní ves v okolí některých kostelů zanikla, případně původní záměr stavebníka počítající i s obrannou funkcí³⁶⁸, naskytá se otázka, jakou roli hrála proměna středověké vesnice ve 13. století, kdy se mohla nově organizovaná ves oproti původnímu rozložení nepatrně posunout, čímž by byl kostel „vytlačen“ na okraj osídlení. Kostely stavěné ve 14. století (často ony v později kolonizovaných okrajových částech Čech) již byly stavěny ve vsi, jejíž půdorys se dochoval až do dob, kdy byly pořizovány první přesnější mapy v 18. či 19. století.

Ze sledovaných lokalit se kostel nacházel v šesti případech, což je počet relativně velmi podprůměrný vzhledem k počtu kostelů na počet vsí ve východním okolí Prahy, v kteréžto oblasti jich bylo opravdu hustě. Jednalo se o kostel sv. Petra v Dubečku, sv. Petra a Pavla ve Zlatníkách, Narození Panny Marie v Pakoměřicích, Nanebevzetí Panny Marie v Dolních Počernicích, Povýšení sv. Kříže ve Vnoři, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech. Otázkou je, jaká byla situace ve Škvorci a zda tamější kostel sv. Anny nebyl postaven v souvislosti činnosti rodu Olbrama ze Škvorce koncem 14. stol., pravděpodobně však bude až barokního stáří³⁶⁹, tak jako současná jeho budova.

Jednoznačnou vazbu odkazující na starší společný vztah obou objektů je patrný, jak výše uvedeno, v Dolních Počernicích. Určitou vazbu lze dále pozorovat ve Zlatníkách, kde se tvrz nalézala nedaleko od kostela severovýchodním směrem. Není jednoduché určit s přesností stáří zdejšího kostela, neboť byl v 19. st. přestavěn v neorománském slohu. Ze starého kostela zůstala jen část přízemí věže. Taktéž kostel Narození Panny Marie v Pakoměřicích se nachází v bezprostřední blízkosti zámku (bývalé přestavěné tvrze).

V dalších lokalitách se nezdá návaznost objektu sídla a kostela. V Dubečku kostel byl umístěn v centrální části návsi, tvrz nad ohybem Říčanského potoka.

³⁶⁷ Boháč, Z.: K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích. In *Historická geografie* 1973, roč. 10, s. 151.

³⁶⁸ Varhaník, J.: Středověký vesnický kostel jako refugium. In *Archaeologia historica*, roč. 24, 1999, s. 313, 314.

³⁶⁹ Ústní sdělení Jaroslava Špačka, ředitele Městského muzea v Čelákovicích (březen 2009).

16. KOSTELY A PODÍL „PRAŽSKÝCH MĚŠŤANŮ“ NA JEJICH PODOBĚ A VÝZDOBĚ

Jinou kapitolou je účast pražských měšťanů na podobě církevních objektů, tzn. na venkově výhradně kostelů. Z hlediska prokazatelnosti „autorství“ bývá situace v těchto případech někdy jednodušší. Měšťané totiž na architektonických prvcích nebo na malířské výzdobě kostela nechávali umísťovat jednoznačné odkazy na svou osobu – např. v podobě vyobrazení erbu či postavy sebe sama. Krom toho se nám v jednom případě dochovala písemná zmínka o staviteli (Lhota u Úval).

16.1 Řepy

Přemysl Otakar II. v listině z roku 1263 opětovně navrácí ves Řepy břevnovskému klášteru na základě předchozí žádosti učiněné jeho opatem Martinem.³⁷⁰ Jak z dokumentu vyplývá, mají spory o zdejší majetky svůj původ v době panování Otakarova otce Václava I., kdy ves získal pražský měšťan Frowinus. Nabytí se však uskutečnilo bez souhlasu Václava I. a bez vědomí pražského biskupa, tudíž ho již Václav I. prohlásil za neplatné a nařídil ves klášteru vrátit. K naplnění Václavova rozhodnutí do jeho smrti roku 1253 nedošlo. V 60. letech tedy pod tlakem po opětovném nařízení Přemysla Otakara II. o navrácení řepských majetků do rukou kláštera vdova po Frowinovi Malichia s dcerou Isoldou, Isoldiným manželem Ottou a dalšími příbuznými z jeho strany se uvolila v případě obdržení 60 pražských hřiven stříbra od břevnovského opata Martina a konventu vzdát se nároků na Řepy.³⁷¹ Záležitost zjevně však nebyla zcela vyřešena a ještě roku 1287 se tato pře opět objevuje. Tehdy již svá práva hájili bratři Isoldina zemřelého manžela Ottu, na něž statky po Ottově smrti přešly. Rozhodčí sporu – jednalo se zejména osoby z řad pražského měšťanstva (Šimon Štukův, Dětrich Velflinův, a další) – rozhodli, že klášter za práva k Řepím má zaplatit 15 hřiven čistého stříbra a zároveň přijmout do svého bratrstva zemřelého Isoldina manžela Ottu.³⁷² Jak je vidět, spory Frowinových dědiců s břevnovským klášterem podporovaným nejvýše postavenými lidmi českého království i samotným králem trvaly po několik desetiletí.

Vzhledem k blízkosti břevnovského kláštera a k faktu, že Řepy nikdy nebyly centrem žádného velkého panství tohoto kláštera, lze uvažovat, že stavebníkem kostela mohl být až

³⁷⁰ Emler, J. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl II.*, Praha 1882, s. 174, č. 448.

³⁷¹ *ibid.*, s. 182, č. 467.

³⁷² *ibid.*, s. 613, č. 1420.

Frowinus v prvních letech vlády Václava I. Případný posun datování stavby blíže k samému počátku století ztěžuje profilace severního portálu. Zároveň se zdá, že klášter by se vsi se zcela novým kostelem patrně nezbavoval, což dále hovoří pro Frowina jako osobu stavebníka, případně některého člena jeho rodiny.³⁷³

16.2 Černovičky

Pozoruhodná stavba, jejíž výzdobu (či alespoň její část) lze ztotožnit s pražským měšťanem. Jedná se o kostel sv. Vavřince u dnešní vsi Černovičky. Původní ves Černomice, u níž tento kostel stál, ve své někdejší podobě zanikla, a tak se stalo, že dnes kostel stojí osamocen v polích nedaleko vsi.

V kostele, který je velmi starého data a ve svých základech chová románské prvky, došlo kolem poloviny 14. století ke gotickým úpravám (či spíše rozsáhlé přestavbě). Zajímavý se jeví zejména presbytář s pětibokým závěrem sklenutý křížovou klenbou. Na jednom ze dvou svorníků klenby je vyveden erb pražského měšťana Budka z Černovic (na druhém se pak nachází reliéf Beránka Božího). Podobné erbovní vyobrazení (dvě sepnuté bílé paže) se nachází i na jižní stěně presbytáře. Zde byl erb patrně namalován i s klenotem a kolčím helmem (z této úpravy se však dochovaly pouze zbytky). Erb tohoto rodu se v kostele nachází ještě na jednom místě – na náhrobku v datování k roku 1353. Krom těchto vyobrazení se zde na všech stranách (i na klenbě) presbytáře nacházejí další gotické malby. Malířská výzdoba je kladena do 50. let 14. stol.³⁷⁴

Roku 1358 Štěpán Budkův podával faráře ke zdejšímu kostelu.³⁷⁵

Štěpánův otec Budek byl kraječem suken, který si mohl dovolit vlastnit některé vsi na Slánsku. Jeho syn Štěpán byl v této krajině rovněž činný.³⁷⁶

Černovičská kostelní výmalba má určitý společný prvek s výmalbou roztocké kaple. Nelze sice uvažovat o nějakém vztahu těchto objektů, přesto třeba zmínit, že jak v Černovičkách, tak v Roztokách se nacházeli malby i na klenbě presbytáře – v obou případech vidíme proroky, v případě Roztok dále evangelisty, anděly, církevní otce. Roztocká výmalba pochází z doby přibližně o 20 let pozdější.³⁷⁷

³⁷³ Prix, D. – Varhaník, J. – Zavřel, J.: K počátkům kostela sv. Martina v Praze 6 – Řepích. In *Zprávy památkové péče*, roč. 52, č. 8, 1992, s. 14-15.

³⁷⁴ Všecková, Z.: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách (Průzkumy památek 1999 - příloha)*, Praha 1999, s. 21, 22, 24.

³⁷⁵ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 77.

³⁷⁶ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 472.

³⁷⁷ Všecková, Z.: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci. In *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*, Roztoky 1998, s. 29, 30.

16.3 Mochov

Kostel sv. Bartoloměje v Mochově je položen na návrší výrazně dominující svému rovinatému okolí. Stavba, která byla patrně kolem poloviny 14. století³⁷⁸ výrazně přestavěna pražským měšťanským rodem Nymburských, má snad svého předchůdce v kapli³⁷⁹ připomínané již ve 13. století, která nyní přiléhá k severní stěně presbytáře.

Jako farní se kostel uvádí roku 1352, kdy zdejší farář odvádí papežský desátek v porovnání s okolními vsi mírně nadprůměrný.³⁸⁰ Toho roku je zde zmiňován Pešl Nymburský osvobozený od věna 50 kop gr. jistě Markéty, pozůstalé po Bohunkovi, které jmenovaná měla vlastnil na vsi Mochovu.³⁸¹ Stejnojmenný Pešlův syn pak v letech 1367 a 1377 dosazoval ke zdejšímu kostelu faráře.³⁸² Z prezentací vyplývá, že po jistou dobu u zdejšího kostela jako farář působil i člen rodu Nymburských Ulrych.

Architektonickým článkem, který upozorňuje na rod Nymburských, je štít se znakem orlice nalézající se v tympanonu portálku při vstupu do sakristie (pův. kaple).³⁸³ Erb orlice je u rodu Nymburských doložen již od 20. let 14. století a velmi podobný erb s poloviční orlicí náležel rovněž Pešlu Nymburskému.³⁸⁴ Určité podobnosti v provedení tympanonu portálku v mochovském kostele lze spatřit rovněž na tympanonu, který se nalézá nad dnes zazděným vchodem v podvěží jižní tzv. „bílé“ věže kostela sv. Jiljí v Nymburce a jehož vznik je spojován s činností huti Petra Parlře a časově kladen do 70.–80. let 14. století. Zde je vyobrazen znak města Nymburka – věž a lev. V obou případech byl do tympanonu umístěna obruč s vloženým reliéfem heraldického znaku – v prvním případě původně pražského měšťanského rodu, ve druhém královského města. Shodné je mírné naklonění znaků doleva. V cípech vedle obruče se nacházejí štítonoši – v případě mochovského znaku jen na jedné

³⁷⁸ Podlaha, A.: *Posvátná místa království českého – díl 1.*, Praha 1907, s. 16 (přestavba kladena obecně do 2. poloviny 14. století).

³⁷⁹ Podlaha, A.: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém – díl XXIV. (Politický okres českokobrodský)*, Praha 1907, s. 104; Skružný, L. – Špaček, J.: Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin. In *Středočeský vlastivědný sborník*, roč. 15, 1997, s. 120.

³⁸⁰ Tomek, V. V. (ed.): *Registra decimarum papalium*, Praha 1873, s. 48.

³⁸¹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 67.

³⁸² Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část II.*, Praha 1874, s. 85 a Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – knihy III-IV.*, Praha 1879, s. 78.

³⁸³ Podlaha, A.: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém – díl XXIV. (Politický okres českokobrodský)*, Praha 1907, s. 104-106 (zde se uvádí přináležitost erbu potomkům Nymburských rodu Mochovských z Mochova).

³⁸⁴ Sedláček, A.: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty – sv. 2, část 1.*, Praha 2001 (k vydání připravil V. Růžek), s. 407, 408.

straně (na druhé je umístěna přilbice s přikryvadly. Najít lze další drobné podobnosti.³⁸⁵ Pokud by se prokázala přímá souvislost vzniku těchto tympanonů, výrazně by se tím přispělo k zpřesnění datování stavebních zásahů v mochovském kostele. Tympanon v kostele sv. Jiljí v Nymburce by patrně byl pro ten mochovský inspirační předlohou.

V Mochově stávala rovněž tvrz, která však dodnes nebyla s určitostí lokalizována. Zmiňována je k roku 1355 jako jedno ze dvou míst (druhým byla Praha), kde měly být placeny peníze náležící Pešlovi v souvislosti s vysazením vsí u Lipské.³⁸⁶ Další zmínka o ní se činí při nakládání s dědictvím sirotků po Janovi z Cách roku 1409, kdy je mezi majetky zmíněna Mochov s tvrzí, s kostelním podacím, poplužním dvorem i platy z poddanských dvorů.³⁸⁷

Pešl Nymburský se uvádí mezi radními roku 1340.³⁸⁸ Jeho otcem byl patrně pražský měšťan Frenclin Nymburský, který spolu s jiným pražským měšťanem Pavlem z Podviní nakázal roku 1326 oltářníku sv. Vojtěcha v pražském kostele a jeho nástupcům, který obdržel určitý plat od Frenclinovy zemřelé manželky Markéty (dcera Pavla z Podviní), aby se za tuto manželku modlil a sloužil zádušní mše.³⁸⁹ Spojení s Pavlem z Podviní je zajímavé již z toho důvodu, že Pavel byl osobou, která patrně vlastnila podvinskou tvrz v dnes již zaniklé vsi, po které se psala,³⁹⁰ a tedy je patrná její spojitost s venkovem, kam se rod Nymburských přistěhoval v pozdější době bez přesnějšího možného časového vymezení, ale patrně již před polovinou 14. století.

16.4 Lhota

Jeden z řídkých stavitelských počínů, o kterých není sporu a ke kterým se zachovala přímá zmínka o osobě iniciátora stavby, se týká kostela v dnes již zaniklé vsi Lhota ležící při cestě z Prahy na Český Brod a dále, která procházela lesem Vidrholec. Zprávu nám zanechal pražský arcijáhen Pavel z Janovic ve svém vizitačním protokolu z let 1379 – 1382.³⁹¹

³⁸⁵ Vyobrazení znaku v nymburském kostele sv. Jiljí a shrnutí literatury viz. Motyková, K.: Středověký znak královského města Nymburka a jeho výtvarné obměny. In *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, sv. 38, 2006, s. 28-35.

³⁸⁶ Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927, s. 179.

³⁸⁷ Friedrich, G. (ed.): Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395 – 1410. In *Archiv český* XXXV, Praha 1935, s. 125.

³⁸⁸ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae - sv. I*, Praha 1886, s. 60, č. 38.

³⁸⁹ Eršil, J. – Pražák, J. (ed.): *Archiv pražské metropolitní kapituly I*, Praha 1956, s. 46, č. 130.

³⁹⁰ Holec, F.: Zaniklé vesnice na území hlavního města Prahy. In *Pražský sborník historický*, roč. 29, 1996, s. 135.

³⁹¹ Hlaváček, I. – Hledíková, Z. (ed.): *Visitační protokol pražského arcijáhensství pražského arcijáhna Pavla z Janovic 1379 – 1382*, Praha 1973, s. 258, 260.

Lhotu Pavel z Janovic navštívil v zimě koncem ledna 1380 a zjistil zde značné nedostatky. Žaltář byl špatně svázán, dále chyběl kalich, který si prý vzal a již nevrátil pan Olbram ve Škvorci. Plebána Matyáše zde nezastihl, neboť u kostela už nějakou dobu nebydlel a docházel sem z Úval, jak si stěžovali zpovídání lidé, nedostatečně často. Pavel si nechal pro faráře poslat, ovšem nečekal na něj a pokračoval dále ve své cestě do Újezda a Litožnic. Do Litožnic za ním pak dorazil i lhotský farář. Zde mu vysvětlil situaci a podal důležitou zprávu o stavu kostela a jeho nedávném vývoji. Sděluje, že původní kostel byl v předešlém desetiletí Pešlem Bohuslavovým stržen a na jeho místě nechal vystavět kostel nový. Matěj se přitom výslovně zmiňuje o novém kostelu jako o kostelu kamenném, což může značit, že původní stavba byla dřevěná. Stěžuje si však na problémy se stavbou. Pešl Bohuslavův údajně zadržoval peníze, které šlechtici a jiní darovali na stavbu pro spásu svých duší, a na výstavbu kostela je nevkládá a rovněž nezajistil jeho vysvěcení, takže nový kostel dosud nebyl vysvěcen.

První zmínka o zdejší vsi je z roku 1352, kdy se v Registrech papežských desátků objevuje v děkanátu brandýském jako ves chudá, která neodvedla žádný desátek.³⁹²

Roku 1360 se ukazuje jako držitel patronátního práva ke zdejšímu kostelu pražský měšťan Václav Fancův. Za faráře nechal farářem ze sousedního Újezda ustavit Mikuláše Zeidlina z Prahy.³⁹³ Pešl Bohuslavův již od dva roky dříve koupil na Sibřině, Květnici a vsi označované jako *Wirgendtuffel* 30 kop gr. ročního platu od Václava Fancova.³⁹⁴ Vzhledem k tomu, že Pešl Bohuslavův nakonec roku 1362 převzal snad jako dědictví od Václava Fancova, který byl patrně Pešlovým příbuzným, právě Sibřinu, Květnici a Lhotu,³⁹⁵ lze se domnívat, že *Wirgendtuffel* byl jen německý název pro Lhotu.

16.5 Hradešín

Kostel sv. Jiří v Hradešíně má velmi staré kořeny sahající až do románského období, kdy zde vznikla rotunda, která je dnes zabudována ve hmotě současněho kostela.³⁹⁶

Patronátním právem ke hradešínskému kostelu disponoval roku 1367 Olbram Menhartův, který na místní faru dosadil kněze Frenclina Lvova z Lípy.³⁹⁷ Roku 1373 již jako vyšehradský purkrabí Olbram dosadil kněze Frenclina ke kapli Věch svatých ve svém domě na Starém

³⁹² Tomek, V. V. (ed.): *Registra decimarum papalium*, Praha 1873, s. 48.

³⁹³ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část I.*, Praha 1867, s. 113.

³⁹⁴ Teige, J. (ed.): *Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl I.*, Praha 1910, s. 286.

³⁹⁵ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 208; Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 445, 446.

³⁹⁶ Podlaha, A.: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém – díl XXIV. (Politický okres českobrodský)*, Praha 1907, s. 136-138.

³⁹⁷ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I., část II.*, Praha 1874, s. 81.

Městě a místo něho poslal do Hradešína dosud při kapli Všech svatých působícího Křišťana.³⁹⁸ Olbramovicové zřejmě hradešínskému kostelu věnovali značnou péči, neboť fungoval jako farní v dosahu jejich sídla Škvorce, který vlastní kostel neměl. A po dlouhou dobu i patronátní práva ke zdejšímu kostelu byla spojena s majitelem škvoreckého hradu. Roku 1418 dosazoval zdejšího faráře Jan z Klučova sídlící na Škvorci.³⁹⁹

Právě s Olbramovici, konkrétně s osobou Olbrama Menhartova je na základě dochovaných architektonických prvků a posouzením osob možných stavitelů spojována gotická přestavba tohoto kostela.⁴⁰⁰

16.6 Petrovice

V případě Petrovic ležících na pravém břehu potoka Botiče se budeme krom tvrze zajímat zejména o zdejší kostel sv. Jakuba Většího a pozoruhodné gotické malby, které se částečně dochovaly do dnešních dob.

První osobou, která se v pramenech v kontextu vsi Petrovice vyskytuje a kterou díky pozdějším dokladům vlastnických vztahů lze považovat za majitele vsi je pražský měšťan Mikuláš Klementer, jenž roku 1355 potvrdil zdejšího faráře.⁴⁰¹ J. Bartoň upozorňuje na koupi jistého statku Mikulášem Klementerem v blízkých Měcholupech od dalšího pražského měšťana Fridlina Pipera (Pfeffera) a naznačuje možnost, že rod Klementerů mohl svou expanzi v této oblasti provádět právě z Petrovic, čímž by bylo možno posunout držení petrovických majetků ještě o pár let do minulosti.⁴⁰² Je to pravděpodobné, i když Klementerové zde na tvrzi pravděpodobně trvale nesídlili, vzhledem k jejich četným aktivitám ve městě. I když je otázkou, zda-li třeba i po několik desetiletí se členové pražského měšťanského rodu nemohli většinu svého času pohybovat na svých venkovských statcích a zároveň neztratit měšťanské právo a i nadále ve městě svůj vliv prosazovat. Rod Klementerů se zde udržel po celý zbytek 14. století a ještě na samém jeho sklonku se objevuje měšťan Zikmund Klementer, který prezentuje nového faráře k petrovické faře.⁴⁰³ Nedlouho poté patrně jako věno Anny Klementerové připadli jejímu muži Johánkovi Kbelskému. Původ Johánka Kbelského není zcela jasný.

³⁹⁸ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha II.*, Praha 1868, s. 86, 87.

³⁹⁹ Emler, J. (ed.): *Libri confirmationum – kniha VII.*, Praha 1886, s. 268.

⁴⁰⁰ Řišlink, V.: *Gotická architektura na Československu a ohlasy dvorských hutí druhé poloviny 14. století*, diplomová práce na FF MU Brno, 1997, s. 45.

⁴⁰¹ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha I.*, část I., Praha 1867, s. 2.

⁴⁰² Bartoň, J.: Dějiny obce Petrovic a Městské části Praha – Petrovice. In Bartoň, J. – Picková, D. – Končel J.: *Petrovice v dějinách*, Praha 1994, s. 32; Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 54.

⁴⁰³ Tingl, F. A. (ed.): *Libri confirmationum – kniha V.*, Praha 1865, s. 314.

V rodu Kbelských pak Petrovice přečkaly jak dobu předcházející husitským válkám, tak i jejich počátek a do majetku jiného pražského měšťana Jana od Stříbrné hvězdy (Jana z Kunvaldu) přešly opět věnem jeho manželky Kateřiny (vdova po Ludvíkovi apotekáři a zároveň dcera již zemřelého Johánka Kbelského) v roce 1429.⁴⁰⁴

Byl to právě Johánek Kbelský, který počátkem 15. století nechal zdejší kostel upravit a při této příležitosti taktéž ozdobit malbami, na kterých mimo jiné nechal zvěčnit sebe, svou manželku a své dvě děti (Kateřina a Janek). Nacházejí se při výjevu s motivem Panny Marie „Ochránitelky zástupů“, kde klečí modlíci se u jejích nohou. Rodiče jsou oblečeni pravděpodobně v černých gotických šatech, děti pak v bílých. Při postavách Johánka Kbelského a Anny Klementerové se navíc nacházejí erbovní štítky. Přes svou špatnou čitelnost lze některé prvky rozpoznat – zbytky kosmého dělení (erb u Anny Klementerové), zkřížené vidle o třech hrotech (erb u Johánka Kbelského). Dle stárí vyobrazených dětí obou manželů lze usuzovat na vznik malby někdy kolem roku 1410.⁴⁰⁵ Hlavní pražskou nemovitostí a zároveň pražským sídlem rodu v prvních desetiletích 14. století byl dům U vola na rohu Staroměstského náměstí a dnešní Melantrichovy ulice, který Johánek Kbelský koupil roku 1404.⁴⁰⁶

Uvažovat lze i o stavbě (či spíše stavebních úpravách již existujícího) zdejšího venkovského sídla některého z výše zmíněných rodů ve zdejším prostředí. Žádné určitější zprávy se k ní však nezachovaly. Dokladem její existence jsou pouze zbytky zdíva nacházející se v areálu barokního zámku.⁴⁰⁷ D. Picková upozorňuje na výsledky SHP, na základě kterých se jako možný stavitel označuje některý z Klementerů.⁴⁰⁸ Stejnou měrou jako o nich lze ovšem uvažovat i o rodu Kbelských, kteří ovšem v Praze taktéž vykazovaly čilou působnost, nadto si zde pořídili i výstavný dům. Otázka je i podoby takové „tvrze“, která nemusela být tvrzí v přísném vymezení, ale pouze solidně vyvedenou budovou s obytnou funkcí přináležící ke dvoru.

Ani při příležitosti návštěvy dvou členů staroměstské rady v roce 1415 po patrně jakési blíže neznámé katastrofě, o níž svědčí shledaný vypálený dvůr, prázdné a strhané rybníky či

⁴⁰⁴ Teige, J. (ed.): Zprávy o statecích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 121.

⁴⁰⁵ Bartoň, J. – Picková, D. – Končel J.: *Petrovice v dějinách*, Praha 1994, s. 177-181; Říha, P.: *Petrovice – 770 let*, Praha 2006, s. 112-114.

⁴⁰⁶ Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl I.*, Praha 1865, s. 31; Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl III., IV., V.*, Praha 1872, s. 200.

⁴⁰⁷ Kol. aut.: *Encyklopedie tvrzí – 2. díl (K-R)*, Praha 2000, s. 574.

⁴⁰⁸ Picková, D.: *Petrovice na Botiči – o nejstarších dějinách jedné středověké vsi*. In *Acta universitatis Carolinae – Philosophica et historica – 1-2/2002 (Inter laurum et olivam)*, Praha 2007, s. 693.

vinice, která nevykazovala užitek, se nezmiňuje přímo tvrz, ale jen dvůr.⁴⁰⁹ Ovšem není nemožné, že zde objekty, jejichž funkce a podoba neměla k venkovskému sídlu daleko, stály již v této době. Dle stavebně historického průzkumu tvrz stála v areálu dnešního zámku.⁴¹⁰ Jedná se však spíše o odhad, než o fakt podložený konkrétními důkazy. Část zdejšího rozděleného zboží získal roku 1429 Jan z Kunvaldu prostřednictvím své manželky Kateřiny, dcery Johánka Kbelského, zbylá část Petrovic byla v této době v držení rodu Pezoldů.⁴¹¹ Obdobně na Jana z Kunvaldu patrně přešel i staroměstský dům U vola, který se v jeho majetku objevuje ve 30. letech.⁴¹²

Vyobrazení Panny Marie jako ochranitelky je ve středověku časté a souvisí s obecnou potřebou lidí dovolávajících se přímluvy a ochrany u Panny Marie jako Kristovy matky.⁴¹³ Panna Marie představovala prostřednici přímluvy k Bohu proti různým neštěstím, které lidi na zemi stíhaly.

16.7 Průhonice

Doklady o držbě této lokality (či určitých práv k ní) v rukou pražských měšťanů pocházejí z přelomu 14. a 15. století (podací zde drželi Jan Prokopův Ulmanův, Petr Meziříčský, Frána Hower).⁴¹⁴

Roku 1404 prodal Frána Hower veškeré své průhonické majetky (tvrz, poplužní dvůr a poddanské dvory s platy a další příslušenství, rovněž kostelní podací) Janovi „od Věže“ z rodu Velfloviců. Ze záznamu vyplývá, že jeho zdejší majetek byl celistvý (zatížen pouze určitým platem náležejícím Kateřině, dceři Ulmana z Prahy) a že ho nedržel příliš dlouho, dle ostatního kontextu lze uvažovat přibližně o jednom roku. Částka 680 kop gr., kterou musel Jan Dubeč z Dubče zaplatit, byla poměrně značná.⁴¹⁵ Dubečtí pak Průhonice vlastnili po celé 15. století. Až po smrti Jana Dubeckého roku 1508 přešli jeho statky, mezi nimiž se nacházel

⁴⁰⁹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 121.

⁴¹⁰ *SHP Petrovice – Průzkum hist. obcí přilehlých ku Praze*, vypracováno D. Líbalem v r. 1957, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě (na s. 5 v kapitole Urbanistický vývoj).

⁴¹¹ Teige, J. (ed.): Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L - Ž. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912, s. 121.

⁴¹² Tomek, V. V. (ed.): *Základy starého místopisu pražského – oddíl I.*, Praha 1865, s. 31.

⁴¹³ Kol. aut.: *Gotická nástěnná malba v zemích českých – I. díl.*, Praha 1958, s. 22.

⁴¹⁴ Tomek, V. V.: *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871, s. 421.

⁴¹⁵ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, Praha 1872, s. 9.

taktéž zámek Průhonice a dále mimo jiné pustá tvrz Dubeček, na dceru Žofku a prostřednictvím Žofčina manžela Zikmunda Zápského ze Záp na tento rod.⁴¹⁶

V Průhonicích je z pohledu činnosti rodu původně pražských měšťanů zajímavá nejen tvrz, ale zejména kostel a jeho gotická výmalba. Datovat stavbu tvrze je opět značně nejisté. Uvažuje se snad již o 14. století,⁴¹⁷ přičemž však umístění románského kostela v relativní blízkosti objektu ukazuje na kontinuitu panského sídla přibližně ve stejném umístění z mnohem starších dob. Existenci staršího zdejšího sídla napomáhají i zmínky o Zdislavu z Průhonic coby jednomu z purkrabích se vztahem k Pražskému hradu během vlády Přemysla Otakara II.⁴¹⁸ nebo Zosimiru z Kolovrat a z Průhonic, jenž je uváděn v zemských deskách k roku 1297.⁴¹⁹

Vzhledem k dlouhé době, po kterou zdejší majetky náležely rodu Dubečských z Dubče se zdá pravděpodobné, že rod zde značné stavební úpravy vykonal, čemuž napovídá rovněž zmínka o sídle v podobě zámku při přechodu majetků na Žofii Zápskou, čímž ovšem pravděpodobně není míněn zámek v našem slova smyslu, ale spíše mohutnější tvrz nebo hrad.

Dle stavebně historického průzkumu se uvažuje o rozšíření tvrze o čtverhrannou věž při západním boku původní tvrze a další přístavba při západní straně s válcovou věží.⁴²⁰

Z našeho pohledu si však povšimneme zejména pozoruhodné malířské výzdoby místního kostela Narození Panny Marie. V kostele se dochovalo několik nástěnných maleb z různých fází vývoje tohoto objektu. Z pohledu pražských měšťanů či rodu, který z města vyšel a jenž se adaptoval na venkovské prostředí a stal se tak rodem nižší šlechty, se jako důležité jeví zdejší malby z 15. století.

Vyobrazení scény Ukřižování, kde se uplatňuje vliv kompozic tzv. krásného slohu, vznikly dle Z. Všečekové patrně za Jana Dubečského z Dubče (snad ve 20. či 30. letech)⁴²¹, což ovšem znamená, že byly namalovány v umění nepříznivé době husitství, není to ovšem nemožné. M. Bartlová ukazuje, že obnovení radikálně utlumené umělecké činnosti v Praze a potažmo jejím okolí došlo v určité míře již kolem poloviny 30. let 15. století, tedy v době nedlouho po skončení husitských válek.⁴²²

⁴¹⁶ SHP Průhonice – areál zámku s kostelem, vypracováno r. 1977, uloženo v Archivu NPÚ ú.o.p. středních Čech v Praze (na s. 4 v kapitole Dějiny budovy vypracované O. Novosadovou /odkaz na Desky zemské větší 6 E 12/).

⁴¹⁷ Kašička, F. – Novosadová, O.: Průhonický zámek před romantickou přestavbou. In *Památky a příroda*, roč. 3, 1978, s. 322.

⁴¹⁸ Kronika Františka Pražského. In Emler, J. (ed.): *Prameny dějin českých – díl IV.*, Praha 1884, s. 352.

⁴¹⁹ Emler, J. (ed.): *Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, Praha 1870, s. 4.

⁴²⁰ SHP Průhonice – areál zámku s kostelem, vypracováno r. 1977, uloženo v Archivu NPÚ ú.o.p. středních Čech v Praze (na s. 74 v kapitole Stavební historie vypracované F. Kašičkou).

⁴²¹ Všečeková, Z.: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách (Průzkumy památek 1999 - příloha)*, Praha 1999, s. 146.

⁴²² Bartlová, M.: *Poctivé obrazy*, Praha 2001, s. 413-415.

Vznik postavy anděla a další pozdně gotické výmalby se klade do doby, kdy majetky držel Jan Dubecký (tentokrát se jedná však o syna Matěje Dubeckého) v 70. či 80. letech.⁴²³

⁴²³ Všeckčková, Z.: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách (Průzkumy památek 1999 - příloha)*, Praha 1999, s. 146.

17. INICIÁTOŘI STAVEB A JEJICH VZÁJEMNÉ ÚZKÉ VAZBY

Měšťané a měšťanské rody, o nichž se předpokládá, že se mohly podílet na rozmnožení počtu reprezentativních staveb na venkově nebo měli k jejich existenci a držbě přímý vztah, často zasedali v radách, úzce spolupracovaly a přicházely do společného styku. Osoby spojené s venkovskými tvrzemi je nejnázorněji vhodné ukázat vzhledem k době, kdy lze předpokládat největší rozmach staveb v desetiletích před koncem 14. století. V sedmdesátých a osmdesátých letech spolu dosvědčovali v jedné radě Martin Rotlev, Lev krejčí, Bernard z Písku, Pešl Nymburský, Hána Benešovský, Velfl Klementerův, Jakub Orlínův, Dětrich z Cách, Eberhard z Mühlhausenu⁴²⁴ či v jiném případě Pešl Bohuslavův, Bernard Seidlův, Lev krejčí, Hansa Litoměřický, Hána Benešovský, Jan z Cách, Pešl Nymburský, Matyáš od Věže nebo opět jindy Martin Rotlev, Jan z Cách, Hanza Litoměřický, Prokop Bohuslavův, Reinhard z Mühlhausenu, Zikmund Huler, Václav Štuk, Johánek Dubeč, Hanza Rost.⁴²⁵ Jindy Martin Rotlev, Lev krejčí, Bernard z Písku, Hána Benešovský, Pešl Nymburský, Velfl Klementer, Petr Litoměřický, Martin Vavřincův, Jakub Orlův, Dětrich z Cách, Eberhard z Mühlhausenu.⁴²⁶ Nebo Martin Rotlev, Bernard z Písku, Jan z Cách, Reinhard z Mühlhausenu, Kříž kramář, Hanza Rost.⁴²⁷ Nemá smysl, zde dále uvádět další a další jména, podstatný je fakt, že z uvažovaných měšťanů spojovaných s venkovskou stavební činností, působila drtivá většina těchto měšťanů v určité fázi svého života v městských radách (jak vidno často dokonce i spolu). Společně můžeme některé z těchto měšťanů občas pozorovat i jako svědky při jednáních rozličného charakteru a účelu. Na druhou stranu je ovšem nutné říci, že právě fakt zasedání v městské radě nebo jiná významná pozice, ve které se ten který měšťan objevuje, v očích obzvláště stavebních historiků, ale i historiků obecně, působí jako silný podnět k tomu, aby tuto osobu pochopitelně při zachování a respektování datovacích prostředků realizace stavby označili za jejího iniciátora. Datovací prostředky jsou velmi omezené a značně nepřesné, často ani prozatím nemohou být v maximální míře využity plně. Písemné prameny většinou přesné určení rovněž neumožňují. Možnost omylu a spíše spekulativní charakter takovýchto určení je nasnadě. Proto je třeba i tuto práci brát jen jako nástinovou snahu se na základě nepřímých důkazů zachytit skutečnost.

⁴²⁴ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha II.*, Praha 1878, s. 243, č. 398

⁴²⁵ *ibid.*, s. 239, 240, č. 396

⁴²⁶ *ibid.*, s. 199, č. 345

⁴²⁷ Borový, K. (ed.): *Libri erectionum – kniha IV.*, Praha 1883, s. 415, s. 579

18. STAVEBNÍ AKTIVITY „PRAŽSKÝCH MĚŠŤANŮ“ MIMO PRAŽSKÝ REGION

V některých případech sledované osoby svou stopu zanechaly na stavbách, které jsou i značně vzdálené od Prahy. Mezi prvými lze jmenovat královského podkomořího Zikmunda Hulera, který ač původně měšťanem se službou Václavu IV. vyšvihl do nejvyšších politických pater země. Huler vlastnil několik významných statků na venkově – ovšem až v době, kdy již pražským měšťanem nebyl a zároveň drtivá většina těchto majetků se nalézala v jiných částech Čech než-li v oblasti přiléhající k Praze. K jeho majetkům náleželo i jihočeské městečko Záblatí položené nedaleko hradu Husi – rovněž jeho majetku. Zikmund Huler se zasloužil o rozvoj obce a roku 1400 zajistil její povýšení na městečko Václavem IV., čímž získalo různé výsady jako právo týdenního trhu apod. Uvažuje se, že to by právě pravděpodobně opět Huler, který nechal realizovat výmalbu zdejšího kostela sv. Jana Křtitele.⁴²⁸ Ovšem u venkovských objektů, které vlastnil, se výraznější stavební zásahy většinou nezmiňují. Mikuláš Augustinův, jiná výrazná postava této doby, která s Hulerem snese srovnání, na rozdíl od Hulera, zdá se, své majetky získával a spravoval v Praze bližších oblastech, které již lze považovat za její bezprostřední okolí. Obě tyto osoby s vysokým postavením, vlivem a vazbami na krále, patrně se svým majetkem, který často získali právě díky svému vlivu a činnosti ve vysoké politice, nakládali odlišně od ostatních pražských měšťanů, kteří se pustili do stavby venkovského sídla. Byl jim spíše prostředkem směn a obchodní manipulace, než-li by si vytvářeli nějaký osobnější vztah ke konkrétnímu místu.

Jiným příkladem je staroměstský měšťan Petr Smelzer se svou manželkou Kateřinou, kteří nechal založit kapli sv. Jeronýma a Ludmily pro obyvatele vsi Herendorf ve farnosti kostela v Duchmentzi (patrně se jedná kapli v dnešní vsi Dolina ležící severovýchodně od Dušníků v Kladsku).⁴²⁹ Zde by však bylo nutno vysledovat vazby ke zdejšímu regionu a motivy, které ho k tomuto kroku vedly. Bez těchto vědomostí je takový údaj k neužitku a zde ho uvádím pouze jako námět k budoucímu studiu.

⁴²⁸ Všecká, Z.: Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci. In *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*, Roztoky 1998, s. 30.

⁴²⁹ Eršil, J. (ed.): *Acta summorum pontificum – část I*, Praha 1980, s. 137, 138, č. 212.

19. NÁSTIN SROVNÁNÍ S JINÝMI MĚSTY

Při srovnávání pražských měšťanů s ostatními městy a jejich měšťany, co se stavební činnosti na venkově týče, je pramenná situace obdobná. Ovšem i zde existují určité náznaky, že ke stavební činnosti docházelo. Příkladem nám může být Hradenín a rodina kutnohorského měšťana Peška z Hradenína, o níž se předpokládá, že se v poslední třetině 14. století zasloužila o stavbu věžovitě tvrze.⁴³⁰

V porovnávání Kutné Hory a Prahy určitě bude hrát velká provázanost těchto měst. Kutná Hora jako město byla zformována kolem přelomu 13. a 14. století a díky zdejšími bohatými stříbrným dolům rychle rostla. Zdejší stříbro přitahovalo pozornost taktéž pražských měšťanů, a tak se postupem doby vytvořilo mezi oběma městy i silné personální pouto, kdy se mezi kutnohorskými měšťany nacházejí měšťané, jejichž rody původně působící v Praze či osoby a rody s pražskými měšťany obchodně provázané. Mezi příslušníky rodů působících v obou městech lze jmenovat namátkou Puše či Benešovské.

Staré Město pražské za sebou mělo vývoj institucionalizovaného města téměř o sto let delší, ovšem pokud se podíváme na vrstvu nejbohatších a nejvlivnějších měšťanů obou měst, zdá se, že ve 14. století se situace vyvíjela velmi podobně jak v Praze, tak i v Kutné Hoře. Patrně i zde došlo v 60. letech k zeslabení moci tzv. starého patriciátu, jehož podíl na jejím přímém výkonu do husitských válek klesl ještě výrazněji (situace snese srovnání i s Brnem).⁴³¹

I v případě Kutné Hory se objevují názory, že snahy Karla IV. udržet vyváženost mezi měšťanskou elitou a ostatními měšťany mohly vést k znejistění pozic starých vlivných měšťanských rodů, čímž se podpořila varianta opuštění města a hledání si nové existence v jeho blízkém okolí. Přesídlení na venkov zde můžeme pozorovat i u zdejšího původně nejvýznamnějšího roku Ruthardů. Syn Kunzclina Rutharda (zemřelého před rokem 1376) tak učinil koncem 14. století.⁴³²

Během 14. století kutnohorští měšťané získané bohatství také používali na zakupování rycht ve význačných městech (v Nymburce, Českých Budějovicích, Plzni,...)⁴³³, což lze ovšem pozorovat i u měšťanů pražských, o čemž svědčí potvrzení rychty a cla v Berouně Menhartu Rokycanskému Janem Lucemburským,⁴³⁴ dědictví rychty a cla s dalšími právy

⁴³⁰ Kašíčka, F.: Feudální sídla na vesnici ve stavebně historickém průzkumu SÚRPMO (Hradenín, Popovice, Staré Kestřany). In *Archaeologia historica*, roč. 2, 1976, s. 81.

⁴³¹ Borovský, T.: Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*, Příbor 2001, s. 90.

⁴³² *ibid.*, s. 93

⁴³³ *ibid.*, s. 98

⁴³⁴ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae – sv. II*, Praha 1895, s. 235, č. 140

v Plzni, které připadlo dětem Františka Kamaráře Albertovi a Alžbětě. Nic na tom nemění fakt, že tito dědicové rychtu a ostatní práva k ní náležející dále prodali Jindřichu ze Dvora.⁴³⁵

Vůbec u pražských, kutnohorských a brněnských měšťanů lze pozorovat jejich značný zájem na získání a držbu pozemkových majetků zejména v okolí svých měst.⁴³⁶

Kutnohorští měšťané, členové bohatých důlních podnikatelských rodů, po určitou dobu disponovali tvrzemi či dvory např. v Malešově, Hradeníně, Neškaredicích, Perštejnici, Suchdole a jinde.⁴³⁷ Majetky však měli i měšťané jiných menších měst.

⁴³⁵ Čelakovský, J. (ed.): *Codex juris municipalis Regni Bohemiae – sv. II*, Praha 1895, s. 739, č. 580.

⁴³⁶ Nodl, M.: Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In *Documenta Pragensia (Pražské městské elity středověku a raného novověku)*, roč. 22, 2004, s. 29.

⁴³⁷ Kašička, F.: Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, roč. 10, 1985, s. 57.

20. ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ

Ukazuje se, že první stavební počiny týkající se sídel na venkově pražští měšťané realizovali již nedlouho po počátku 14. století. V této době lze s více méně významnou pravděpodobností rozlišit ojedinělé případy (Zlatníky, Horní Počernice). U Dolních Počernic se nám určité indicie rovněž naskýtají, ovšem bylo by třeba podrobnějšího výzkumu. Velkou obtíž a patrně i zkreslení při posuzování počátků této činnosti pražských měšťanů na venkově působí torzovitost písemných pramenů z tohoto období středověkých dějin. Přibližně od poloviny 14. století do doby vypuknutí husitských válek je dochováno písemných pramenů o poznání více, což se mohlo určitým způsobem projevit i na zjištění, že právě z této doby máme dle všeho nejvíce indicií ukazujících na stavbu sídla osobami s měšťanskými kořeny. Ovšem početní stav pramenného fondu není pochopitelně jediným faktorem ovlivňujícím pohled na dobu nejintenzivnějšího stavebního „boomu“ pozorovatelného přibližně od poloviny 14. století do roku 1420. Při posuzování kořenů a okolností tohoto vzmachu je třeba vzít v úvahu posilující se měšťanské sebevědomí a užší kontakt a spolupráci se šlechtou ve městech v tomto období, dále rostoucí bohatství měšťanů a jejich touhu vyrovnat se šlechtě nejen co se prezentace týče (erby, apod.), ale taktéž životního stylu. Ve 14. století rovněž měšťané začínali pronikat do významnějších funkcí při královském dvoru a jejich působení zde koncem tohoto století v ojedinělých případech (Zikmund Huler, Mikuláš Augustinův) mělo již trvalejší charakter. Jistou roli mohl hrát v této době ve městě již velmi rozvinutý systém získávání části finančních zdrojů z městských rent. Přestože feudální renty na venkově jsou značně odlišné, co se jejich původu, smyslu a významu týče, samotný fakt nabytí určitých prostředků a možnost s nimi disponovat je v obou prostředích shodný. Nepostradatelným faktorem je i značné bohatství určité skupiny měšťanů, které daleko přesahovalo možnosti většiny nižších šlechticů. K většímu zájmu o venkov mohl vést i rozvoj pražských měst, zejména založení Nového Města pražského a zvětšující se počet obyvatel Prahy, který zvyšoval nároky na přísun potravin. Snaha o získání jistého prospěchu z tohoto zásobování zemědělskými plodinami snad mohla některé měšťany přimět k aktivnější účasti v těchto procesech. Do doby po polovině 14. století rovněž spadá rozvoj vinařství v bezprostředním pražském okolí podporované Karlem IV., do kterého se zapojilo množství měšťanů. Konšelé Starého Města měli ve svých rukou silné pravomoci nad perkmistrem viničních hor přinejmenším v počátečních fázích existence tohoto úřadu. V neposlední řadě je nutné pamatovat na události počátku 50. let 14. století, kdy Karel IV. významně zasáhl do

složení městských rad, což mohlo způsobit Mezníkem uváděnou obavu tzv. starého patriciátu o své pozice ve městě a hledání alternativy na venkově.

V době, kdy lze na venkově doložit největší stavební aktivitu pražských měšťanů či osob z těchto rodů bezprostředně pocházejících, ještě přechod mezi měšťanstvím a šlechtictvím nebyl přísně uzavřen. Zdá se, že měšťané se mohli stávat nižšími šlechtici celkem snadno. Často se v pramenech zmiňují jako odešli z města a působící na venkově, ale poté jsou znovu označeni jako měšťané, po nějaké době pak třeba opět jako šlechtici. Takovým případem by mohl být např. Hanza Rost v poměru ke svému jiřickému zboží, ale i jiní „měšťané“. Někteří často ve městě stále drželi velké majetky, i když se dá předpokládat jejich alespoň částečné působení na venkově (rod z Mühlhausenu, rodina Kříže kramáře, Johánek Ortlův, někteří Olbramovicové, apod.). Z doby po vypuknutí husitských válek až do konce 15. století se mi nepodařilo nalézt věrohodný doklad stavby či přestavby tvrze dílem pražského měšťana či osoby z takového rodu pocházející (krom nepřesvědčivého případu přístavby tvrze v Ostrově). Výsledné zjištění může být zapříčiněno jak opět horším dochováním písemných pramenů z tohoto období, tak zejména nemožností rozeznat stavební zásahy na svým původem v drtivé většině starších sídlech, na kterých vzhledem k torzovitému dochování reliktní, lze jen obtížně rozlišit určitou stavební fázi či drobnější přestavbu. Zcela nových tvrzí v této době již mnoho nepřibývalo. Průběh a atmosféra husitských válek a stav v době pohusitské mohl taktéž působit nepříznivě na venkovské ambice pražských měšťanů. Jednalo se již o generaci měšťanů vzešlých z jiných podmínek než-li byla ta předhusitská. Značná část majetků měšťanů na venkově nadto byla v rukou jen několika málo osob (zejména Jan z Kunvaldu a Vaněk Duršmíd).

Nejatraktivnější oblastí pro stavbu venkovských sídel „měšťanů“ se jeví území na východ od Prahy vymezené na severu řekou Labem, na východě končící přibližně v oblasti Úval a Škvorce, na jihu pak doklady mizí s nástupem okraje černokosteleckých lesů. Nejhušší koncentrace staveb jak sídel, tak i zásahů do podoby kostelů se ukazuje v místech při cestách na Kutnou Horu či jiná města ležící východním směrem. Jedná se o oblast pomyslně vymezenou Čertousy, Chvaly, Dubečkem a Škvorcem. Zdá se, že roli při výběru místa novostavby či rozsáhlých investic do rekonstrukce stávajících objektů za účelem jejich obývání hrála přístupnost krajiny a dobré komunikační spojení s Prahou, kde mnozí „měšťané“ i po případném odstěhování se na venkov stále udržovali čilé styky. Je otázkou, zda nemělo nějaký význam umístění tvrzí při cestě východním směrem právě do Kutné Hory, se kterou pražští měšťané udržovali nadstandardní styky a byli s jejími měšťany jak ekonomicky, tak někdy i příbuzensky provázáni. Kutná Hora je zároveň městem, jejíž

měšťané vykazovali rovněž velmi čilou stavební aktivitu na venkově. Taktéž úrodnost krajiny ve východních oblastech od Prahy patrně hrála určitou roli, neboť bohatí měšťané jistě měli tendenci volit při koupi ty pozemky, od kterých očekávali dobré výnosy. Tvrze pražských „měšťanů“ ve výrazněji zalesněných lokalitách prakticky prozatím nenacházíme.

Z rodů ve sledované činnosti vynikají Olbramovicové, Rokycanští a Velflovicové. Jedná se o nejbohatší a nejvlivnější rody, příslušníky tzv. starého patriciátu. Tyto rody vidíme při venkovských aktivitách již v počátečním období, tj. v 1. polovině 14. století, rovněž se ale na venkově objevují i v pozdější době. Zejména u Olbramoviců ve 2. polovině 14. století zaznamenáváme v prostoru Škvorce, Květnice a okolí několik stavebních počínů. Od poloviny 14. století se k těmto rodům přidávají i další rody. Ovšem objevují se již i příslušníci tzv. nového patriciátu (např. rod z Cách). V drtivé většině se jedná o příslušníky Starého Města.

Doklady stavební činnosti na venkově se dle dosavadního bádání prozatím vážou prakticky výlučně k osobám pocházejícím z nejbohatších měšťanských rodů. Tito lidé se vzájemně znali, zasedali společně v městských radách, někdy je pojilo příbuzenské pouto. Ne však všichni bohatí měšťané toužili po venkovském životě šlechtice. Problémem může být tendence badatelů při nedostatečné výpovědi písemných pramenů a zároveň při dochovaných zmínkách o více majitelích z toho kterého období přiřadit stavbu určitého objektu osobě, o níž je známo, že náležela mezi nejbohatší měšťany či kterou nalézáme v městských radách, před osobou méně „známou“ a třeba ne tak majetnou. Příklady kostelů a dokladů o jejich úpravách (i když prozatím řídké), které jsou, co se identifikace iniciátora stavebního zásahu týče, přeci jen daleko jistějším pramenem, ukazují bezpečně na měšťanské rody z horních vrstev. Některé kostely tedy dodnes mohou být krásnou ukázkou prezentace osob, které nad nimi drželi patronát. Je pravděpodobné, že určité odkazy na svou osobu či snaha po prezentaci se odrážela i na architektonické podobě sídel, ovšem vzhledem k daleko horšímu dochování jejich interiérů v alespoň minimální celistvosti je zde dnes na rozdíl od kostelů tolik nenacházíme.

Seznam použitých pramenů a literatury

- Acta summorum pontificum – část I*, ed. J. Eršil, Praha 1980.
- Archiv pražské metropolitní kapituly I*, J. Eršil – J. Pražák, Praha 1956.
- Cancellaria Arnesti*, ed. F. Tadra, Vídeň 1880.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – díl I.*, ed. G. Friedrich, Praha 1907.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae – díl II.*, ed. G. Friedrich, Praha 1912.
- Codex epistolaris Johannis regis Bohemiae*, ed. T. Jacobi, Berlín 1841.
- Codex juris municipalis Regni Bohemiae - sv. I*, ed. J. Čelakovský, Praha 1886.
- Codex juris municipalis Regni Bohemiae – sv. II*, ed. J. Čelakovský, Praha 1895.
- Das St. Pauler Formular*, ed. J. Loserth, Praha 1896.
- Desky dvorské Království českého – díl VII (1. kniha půhonná z let 1383 – 1407)*, Praha 1929
- Druhá kniha svolací desk dvorských z let 1395 – 1410. ed. G. Friedrich. In *Archiv český* XXXV, Praha 1935.
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, ed. J. B. Novák, Praha 1903.
- Kniha protokolů auditorů papežských z konce 14. století. ed. F. Tadra. In *Věstník Královské české společnosti nauk*, roč. 1893, Praha 1894.
- Kronika Františka Pražského, ed. J. Emler. In *Prameny dějin českých – díl IV.*, Praha 1884.
- Libri confirmationum – kniha I., část I.*, ed. F. A. Tingl, Praha 1867.
- Libri confirmationum – kniha I., část II.*, ed. J. Emler, Praha 1874.
- Libri confirmationum – kniha II.*, ed. F. A. Tingl, Praha 1868.
- Libri confirmationum – knihy III-IV.*, ed. J. Emler, Praha 1879.
- Libri confirmationum – kniha V.*, ed. F. A. Tingl, Praha 1865.
- Libri confirmationum – kniha VI.*, ed. J. Emler, Praha 1883.
- Libri confirmationum – kniha VII.*, ed. J. Emler, Praha 1886.
- Libri erectionum – kniha I.*, ed. K. Borový, Praha 1975.
- Libri erectionum – kniha II.*, ed. K. Borový, Praha 1878.
- Libri erectionum – kniha IV.*, ed. K. Borový, Praha 1883.
- Libri erectionum – kniha VI.*, ed. A. Podlaha, Praha 1927.
- Erekční knihy pražské diecéze – kniha VII.*, ed. J. Pelikán (z pozůstalosti vydala H. Pátková), Praha 2002.
- Listy zbraslavského kláštera*, ed. F. Tadra, Praha 1903.
- Registra decimarum papalium*, ed. V. V. Tomek, Praha 1873.
- Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. – díl II.*, ed. J. Vavřínek, Praha 1968.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl I.*, ed. K. J. Erben, Praha 1855.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl II.*, ed. J. Emler, Praha 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl III.*, ed. J. Emler, Praha 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae – díl IV.*, ed. J. Emler, Praha 1892.
- Regesta Imperii – díl VIII (Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV.)*, ed. J. F. Böhmer, Innsbruck 1877.
- Reliquiae tabularum terrae – díl I.*, ed. J. Emler, Praha 1870.
- Reliquiae tabularum terrae – díl II.*, ed. J. Emler, Praha 1872.
- Soudní akta konsistoře pražské – díl I.*, ed. F. Tadra, Praha 1893.
- Soudní akta konsistoře pražské – část II.*, ed. F. Tadra, Praha 1893.
- Soudní akta konsistoře pražské – část IV.*, ed. F. Tadra, Praha 1898.
- Soudní akta konsistoře pražské – část VI.*, ed. F. Tadra, Praha 1900.

Summa Gerhardi, ed. F. Tadra, Vídeň 1882.
Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens, ed. A. Schubert, Innsbruck 1901.
Visitační protokol pražského arcijáhenství pražského arcijáhna Pavla z Janovic 1379 – 1382, ed. I. Hlaváček – Z. Hledíková, Praha 1973.
Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471, ed. F. Palacký. In *Archiv český III*, Praha 1844.
Výpisy z českých register královských r. 1498 do 1502, ed. F. Palacký. In *Archiv český VI*, Praha 1872.
Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl I., ed. J. Teige, Praha 1910
Základy starého místopisu Pražského – oddíl I., díl II., ed. J. Teige, Praha 1915
Základy starého místopisu pražského – oddíl I., ed. V. V. Tomek, Praha 1865.
Základy starého místopisu pražského – oddíl II., ed. V. V. Tomek, Praha 1870.
Základy starého místopisu pražského – oddíl III., IV., V., ed. V. V. Tomek, Praha 1872.
Zbytky register králův římských a českých z let 1361 – 1480, ed. A. Sedláček, Praha 1914.
Ze starých letopisů českých, ed. J. Porák – J. Kašpar, Praha 1980.
Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, A – K, ed. J. Teige. In *Archiv český XXVI*, Praha 1909.
Zprávy o statcích a přech venkovských z archivu města Prahy, L – Ž, ed. J. Teige. In *Archiv český XXVIII*, Praha 1912.

SHP Dolní Počernice – Starý zámek, Nový zámek, býv. hospodářské křídlo, vypracováno r. 1990, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě
SHP Chlumín, čp. 3 – bývalý zámek, vypracováno M. Horynou v r. 1972, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě
SHP Pakoměřice – zámek čp. 1, vypracováno r. 1990, uloženo v Archivu NPÚ ú. o. p. středních Čech v Praze
SHP Petrovice – Průzkum hist. obcí přilehlých ku Praze, vypracováno D. Líbalem v r. 1957, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě
SHP Praha 9 – Běchovice, čp. 1 – hospodářský dvůr, vypracováno r. 1990, uloženo v Archivu NPÚ ústřední pracovitě
SHP Průhonice – areál zámku s kostelem, vypracováno r. 1977, uloženo v Archivu NPÚ ú.o.p. středních Čech v Praze

Kopie nejstarší Čelákovické městské knihy založené r. 1366 uložená v Městském muzeu v Čelákovících (originál ve Státním okresním archivu Praha-východ se sídlem v Přemyslení)

Faksimile *Klaudiánovy mapy Čech z r. 1518*, Praha 1950

Internetová verze *Württembergische Regesten*. [cit. 16. dubna 2009]
<<https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=3703&sprungId=152505&sys suche=m%FChlhausen&logik=&nolights=&letztesLimit=suchen>> a
<<https://www2.landesarchivbw.de/ofs21/olf/struktur.php?bestand=3703&sprungId=160062&sys suche=Reinhard+v.+M%FChlhausen&logik=&nolights=&letztesLimit=suchen>>.

- ANDERLE, J. – EBEL, M. – CHOTĚBOR, P., Ctěnice. In *Castellologica Bohemica* 8, Praha 2002, s. 263-276, ISBN 80-86124-37-1.
- BARTLOVÁ, Milena, *Poctivé obrazy*, Praha 2001, ISBN 80-7203-365-4.
- BARTOŇ, J. – PICKOVÁ, D. – KONČEL J., *Petrovice v dějinách*, Praha 1994.
- BENEŠOVSKÁ, Klára, Gotická podoba kostela sv. Jindřicha a sv. Kunhuty na Novém Městě pražském a jeho stavebník. In *Průzkumy památek*, 1995, roč. 2, č. 1, s. 87-90, ISSN 1212-1487.
- BOHÁČ, Zdeněk, K některým geografickým aspektům středověkého osídlení v našich zemích. In *Historická geografie*, 1973, roč. 10, s. 151-167.
- BOROVSKÝ, Tomáš, Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5.-6. října 2001 v Příboře*, Ostrava: Ostravská univerzita. Filozofická fakulta; Nový Jičín: Okresní vlastivědné muzeum; Příbor: Město Příbor, 2001, s. 87-101, ISBN 80-7042-606-3.
- ČECH, Z. J. K., Bratrstvo obruče. In *Heraldická ročenka*, Praha 1982, s. 16-17.
- ČECHURA, Jaroslav, Městská šlechta – součást pražského patriciátu? In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. IX/I, s. 57-76.
- ČECHURA, Jaroslav, Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14. – 16. století. In *Časopis národního muzea*, 1988, roč. 157, 32–51.
- DRAGOUN, Z. – ŠKABRADA, J. – TRYML, M. *Románské domy v Praze*, Praha 2002, ISBN 80-7185-427-1.
- DURDÍK, Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, ISBN 80-85983-62-1.
- DURDÍK, Tomáš, K chronologii obytných věží českého středověkého hradu. In *Archaeologica historica*, 1977, roč. 2, s. 221-228.
- DURDÍK, Tomáš – BOLINA, Pavel, Kaple vrcholně středověkých hradů. In *Castellologica bohemica* 2, Praha 1991, s. 9-23.
- DURDÍK, Tomáš – CHOTĚBOR, Petr, Projevy přímého působení francouzské stavební huti v české architektuře feudálních sídel 14. století. In *Archaeologica historica*, 1993, roč. 18, s. 225-238.
- EBEL, Martin, Tvrz ve Vinoři u Prahy. In *Castellologica Bohemica* 5, Praha 1996, s. 177-181.
- FIALA, Michal – HRDLIČKA, Jakub, Řídící vrstva v počátcích českých měst na příkladu pražské aglomerace. In *Documenta Pragensia*, 1997, roč. XV, s. 13-24.
- GRAUS, František, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957.
- HEJNA, Antonín, *České tvrze*, Praha 1961.
- HEJNA, Antonín, Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10. – 13. století. In *Archaeologica historica*, 1978, roč. 3, s. 75-82.
- HEJNA, Antonín, Výzkum středověkých šlechtických sídel ve středních Čechách. In *Jenštejn 1977. Sborník ze semináře historiků starších dějin z muzeí ČSR konaný v Jenštejně v červnu 1977*, Brandýs nad Labem 1977, s. 160-168.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Fundace pražských měšťanů do roku 1419. In *Documenta Pragensia*, 1984, roč. IV, s. 121-135.
- HOFFMANN, František, *České město ve středověku*, Praha 1992, ISBN 80-7038-182-5.
- HOFFMANN, František, Mincmistr Eberhard. In *Pražský sborník historický*, 1980, roč. 12, s. 72-83.
- HOLEC, František, Zaniklé vesnice na území hlavního města Prahy. In *Pražský sborník historický*, 1996, roč. 29, s. 117-148, ISBN 80-85917-33-5.
- HRABÁNEK, Václav – HERDA, Martin, *Roztoky u Prahy: historie a stavební vývoj zámku*, Roztoky 2004, ISBN 80-239-2819-8.

- HRUBÁ, Michaela, Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době. In *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5.-6. října 2001 v Příboře*, Ostrava: Ostravská univerzita. Filozofická fakulta; Nový Jičín: Okresní vlastivědné muzeum; Příbor: Město Příbor, 2001, s. 125-135, ISBN 80-7042-606-3.
- HUML, Václav, *Chodovská tvrz v proměnách staletí: Archeologický výzkum zámku v Praze 4 Chodově*, Praha 1978.
- CHOTĚBOR, Petr, K problematice kresebných rekonstrukcí stavební podoby středověkých staveb. In *Archaeologica historica*, 1987, roč. 12, s. 121-129.
- CHOTĚBOR, Petr, K problematice velkých a dispozičně složitějších českých tvrzí. In *Zprávy památkové péče*, 1996, roč. 56, s. 36-41.
- CHOTĚBOR, Petr, K situaci a stavení podobě vesnických feudálních sídel. In *Archaeologica historica*, 1982, roč. 7, s. 357-365.
- CHOTĚBOR, Petr, Nejstarší období výstavby českých tvrzí. In *Archaeologica historica*, 1989, roč. 14, s. 257-270.
- CHOTĚBOR, Petr, Pokus o srovnání tvrzí laické a církevní vrchnosti. In *Archaeologica historica*, 1996, roč. 21, s. 307-314.
- CHOTĚBOR, Petr, Tvrze v ikonografických pramenech. In *Archaeologica historica*, 1992, roč. 17, s. 177-187.
- CHOTĚBOR, Petr, Stavební technika. In Kol. aut.: *Encyklopedie českých tvrzí – 1. díl*, Praha 1998, s. XXXIV-XXXVI, ISBN 80-7203-068-X.
- CHOTĚBOR, Petr – SMETÁNKA, Zdeněk, Panské dvory na české středověké vesnici. In *Archaeologica historica*, 1985, roč. 10, s. 47-56.
- JEŽEK, Jan, *Jan z Jenšteina*, Praha 1900.
- JINDŘICH, Jiří, Tvrz v Dubečku. In *Hláska*, 1997, roč. 8, č. 3, s. 36-38.
- KAŠIČKA, František, Feudální sídla na vesnici ve stavebně historickém průzkumu SÚRPMO (Hradenín, Popovice, Staré Kestřany). In *Archaeologia historica*, 1976, roč. 2, s. 81-89.
- KAŠIČKA, František, Hospodářské zázemí drobných feudálních sídel ve středních Čechách. In *Archaeologica historica*, 1985, roč. 10, s. 57-65.
- KAŠIČKA, František, Tvrz a zámek Chvaly ve stavebně historických proměnách. In *Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb konané 6.-8. dubna 2001 v Nečtinách u Plzně*, Plzeň: Klub Augusta Sedláčka; Praha: ČVUT, Fakulta architektury, 2001, s. 88-95, ISBN 80-86596-02-8.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj, Stavební vývoj zámku a farního kostela v Dolních Počernicích. In *Památková péče*, 1975, roč. 35, s. 173-185.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj, Středověké tvrze a hrádky při východním okraji pražského území. In *Staletá Praha*, 1990, roč. XX, s. 118-149.
- KAŠIČKA, František – NOVOSADOVÁ, Olga, Průhonický zámek před romantickou přestavbou. In *Památky a příroda*, 1978, roč. 3, s. 321-325.
- KEJŘ, Jiří, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, ISBN 80-7184-515-9.
- KLÁPŠTĚ, Jan, Archeologie a zázemí středověké Prahy. In *Archaeologica Pragensia*, 1984, roč. 5, č. 2, s. 289-293.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, ISBN 80-7106-175-1.
- KOL. AUT. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – díl VII. (Praha a okolí)*, Praha 1988
- KOL. AUT. *Gotická nástěnná malba v zemích českých – I. díl*, Praha 1958
- KOL. AUT. *Encyklopedie tvrzí – díly I-III*, Praha 1997-2005, ISBN 80-7203-068-X, 80-7203-279-9, 80-7203-700-5.
- KROUPA, Pavel, Ke stavebnímu vývoji hradu a zámku ve Škvorci. In *Castelloologica Bohemica 6/II*, Praha 1998, s. 281-296. ISBN 80-86204-02-2.

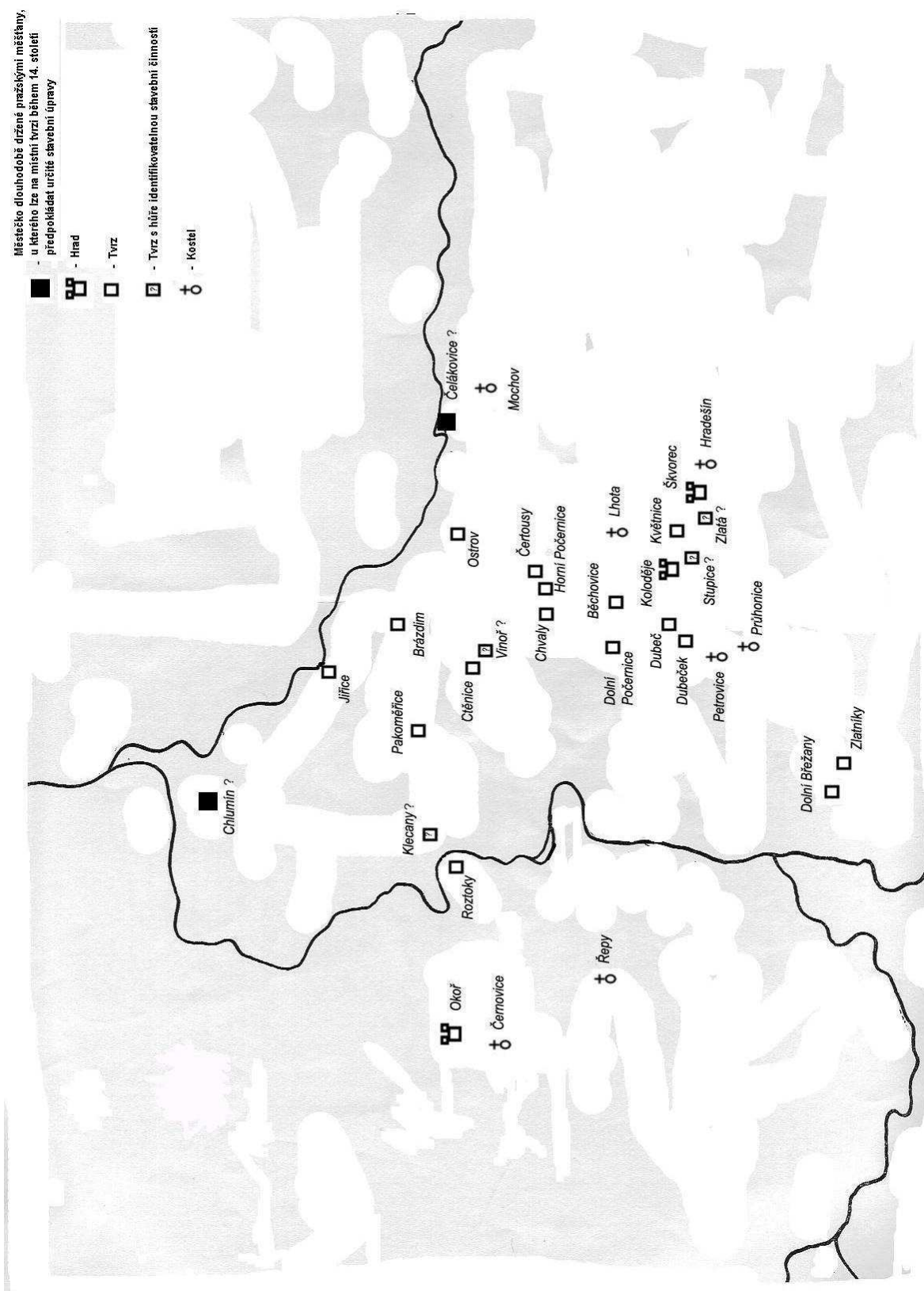
- KUBEC, František, K stavebním dějinám zámku v Roztokách. In *Ochrana památek*, 1960, s. 115-131.
- LÍBAL, Dobroslav, *Gotická architektura středních Čech*, Praha 1983.
- LORENC, Vilém, *Nové Město pražské*, Praha 1973.
- MATĚJČEK, A.: *Česká malba gotická*, Praha 1938.
- MENDL, Bedřich, Z hospodářských dějin středověké Prahy. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl V., sešit 2.*, Praha 1932.
- MEZNÍK, Jaroslav, Karel IV., patriciát a cechy. In *Československý časopis historický*, 1965, roč. 63, s. 202-218.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965.
- MEZNÍK, Jaroslav, Vlastnictví rent na Starém Městě počátkem 15. století. In *Pražský sborník historický*, 1972, roč. 7, s. 50-61.
- MORAVEC, Milan, Proměny pozemkové držby ve východním zázemí Prahy a oblastech přilehlých v době husitské. In *Studie a zprávy 1987*, Brandýs nad Labem 1987, s. 31-57.
- MOTYKOVÁ, Karla, Středověký znak královského města Nymburka a jeho výtvarné obměny. In *Vlastivědný zpravodaj Polabí*, 2006, sv. 38, s. 11-48, ISSN 0231-5769.
- MUSÍLEK, Martin, Odraz dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století. In *Dvory a rezidence ve středověku II. Sborník z 2. kolokvia konaného 18.-19. října 2007 v Praze*, Historický ústav Akademie věd; Archiv hl. m. Prahy; Ústav českých dějin FF UK, Praha 2008, s. 475-505, ISBN 978-80-7286-134-7.
- NODL, Martin, Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In *Documenta Pragensia (Pražské městské elity středověku a raného novověku)*, 2004, roč. XXII, s. 23-49, ISBN 80-86197-50-6.
- NOVOTNÝ, Robert, Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV. In *Dvory a rezidence ve středověku II. Sborník z 2. kolokvia konaného 18.-19. října 2007 v Praze*, Historický ústav Akademie věd; Archiv hl. m. Prahy; Ústav českých dějin FF UK, Praha 2008, s. 215-229, ISBN 978-80-7286-134-7.
- NOVÝ, Rostislav, Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století. In *Československý časopis historický*, 1971, roč. 19, č. 3.
- NOVÝ, Rostislav, Pražské předhusitské špitály. In *Documenta Pragensia*, 1987, roč. VII-1, s. 62-71.
- NOVÝ, Rostislav, Šlechtická rezidence v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, IX/1, s. 7-26.
- PEŠTA, Jan, Středověké feudální sídlo v Květnici. In *Castellologica bohemia 3*, Praha 1993, s. 241-250.
- PICKOVÁ, Dana, Petrovice na Botiči – o nejstarších dějinách jedné středověké vsi. In *Acta universitatis Carolinae – Philosophica et historica – 1-2/2002 (Inter laurum et olivam)*, Praha 2007, s. 691-695, ISSN 0567-8293.
- PODLAHA, Antonín, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém – díl XXIV. (Politický okres českobrodský)*, Praha 1907
- PODLAHA, Antonín, *Posvátná místa království českého – řada 1., Arcidiecéze Pražská, díl I.*, Praha 1907
- POLÍVKA, Miloslav, K postavení nižší šlechty v předhusitské Praze. In *Documenta Pragensia*, 1991, roč. IX/I, s. 27-39.
- PRIX, D. – VARHANÍK, J. – ZAVŘEL, J. K počátkům kostela sv. Martina v Praze 6 – Řepích. In *Zprávy památkové péče*, 1992, roč. 52, s. 7-16.
- RISLÍNK, Vladimír, *Gotická architektura na Českobrodsku a ohlasy dvorských hutí druhé poloviny 14. století*, diplomová práce na FF MU Brno, 1997, Vedoucí práce ?.

- REICHERTOVÁ, Květa, Archeologický výzkum středověké tvrze v Martinicích u Votic. In *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 1967, roč. 8, s. 39-73.
- REICHERTOVÁ, Květa, *Hrad Okoř*, Praha 1948.
- ŘÍHA, Petr, *Petrovice – 770 let*, Praha 2006, ISBN 80-239-8344-X.
- ŘÍHOVÁ, Milada, Jan z Jenštejna, Montpellier a lékaři. In *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*, FF MU Brno, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, Brno 2006, s. 429-440, ISBN 80-86488-35-7.
- SEDLÁČEK, August, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty – sv. 2, část I.*, Praha 2001 (k vydání připravil V. Růžek), ISBN 80-200-0935-3.
- SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl VIII.*, Praha 1935
- SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého – díl XV.*, Praha 1927
- SKRUŽNÝ, Ludvík – ŠPAČEK, Jaroslav, Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin. In *Středočeský vlastivědný sborník*, 1997, roč. 15, s. 105-154.
- SOMMER, Jan, Gotické kostelíky ve východní části Prahy. In *Staletá Praha*, 1990, roč. XX, s. 84-96.
- ŠILHAN, Jindřich, Kaple a kaplan. In *Archeologica historica*, 1981, roč. 6, s. 248-251.
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce – 1. díl*, Praha 1993, ISBN 80-85268-25-6.
- ŠMAHEL, František, *Husitská revoluce – 2. díl*, Praha 1993, ISBN 80-85268-26-4.
- ŠPAČEK, Jaroslav, Čelákovická tvrz. In *Archeologica historica*, 1976, roč. 2, s. 127-135.
- ŠUSTA, Josef, *Dvě knihy českých dějin – kniha I.*, Praha 1926.
- TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy – díl I.*, Praha 1855.
- TOMEK, Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy – díl II.*, Praha 1871.
- ÚLOVEC, Jiří, Dějiny a stavební podoba bývalé tvrze v Brázdimi. In *Středočeský sborník historický*, 1994, roč. 20, s. 3-27.
- ÚLOVEC, Jiří Historie a stavební podoba tvrzí v Dubči (Praha 10). In *Pražský sborník historický*, 1996, roč. 29, s. 151-170.
- ÚLOVEC, Jiří – JINDŘICH, Jiří, Dějiny a stavební podoba tvrzí v Ostrově u Záp. In *Castellologica Bohemica 6/II*, Praha 1998, s. 363-382., ISBN 80-86204-02-2.
- ÚLOVEC, Jiří– RYKL, Michael, Tvrz v Jiřicích, okres Praha – východ. In *Castellologica bohemica 4*, Praha 1994, s. 185-200.
- URBAN, Jan, Zámeček, v němž se zastavil čas. In *Zprávy památkové péče*, 1996, roč. 56, s. 288-293, ISSN 1210-5538.
- VÁLKOVÁ-FRÝZOVÁ, Marie, Úřad perkmistra pražských viničných hor. In *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy – díl VI*, Praha 1930, s. 1-111.
- VARHANÍK, Jiří, Středověký vesnický kostel jako refugium. In *Archeologia historica*, 1999, roč. 24, s. 313-333, ISSN 0231-5823.
- VÁVRA, Ivan, Trstenická stezka. In *Historická geografie*, 1971, roč. 6, s. 77-129.
- VÍTOVSKÝ, Jakub, K otázce autorství kostelů sv. Štěpána a sv. Jindřicha na Novém Městě pražském. In *Průzkumy památek*, 1994, roč. 1, č. 1-2, s. 111-113.
- VLASÁK, Emanuel, *Polabské město Čelákovice*, Čelákovice 1991.
- VŠETEČKOVÁ, Zuzana, Gotické nástěnné malby v kostele sv. Klimenta na Levém Hradci. In *Kostel sv. Klimenta na Levém Hradci*, Rožtoky 1998.
- VŠETEČKOVÁ, Zuzana, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách (Průzkumy památek 1999 - příloha)*, Praha 1999.
- WELTSCH, R. E. *Archbishop John of Jenstein*, Hague 1968.
- ZILYNSKÁ, Blanka, Příběh z Horních Počernic. In *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*, Praha 2007, s. 363-374, ISBN 978-80-7106-896-9.
- ŽÍŽKA, Jan, Drobné feudální sídlo ve východním okolí Prahy. In *Architektura ČSR*, 1978, roč. 37, č. 6-7, s. 307-308.

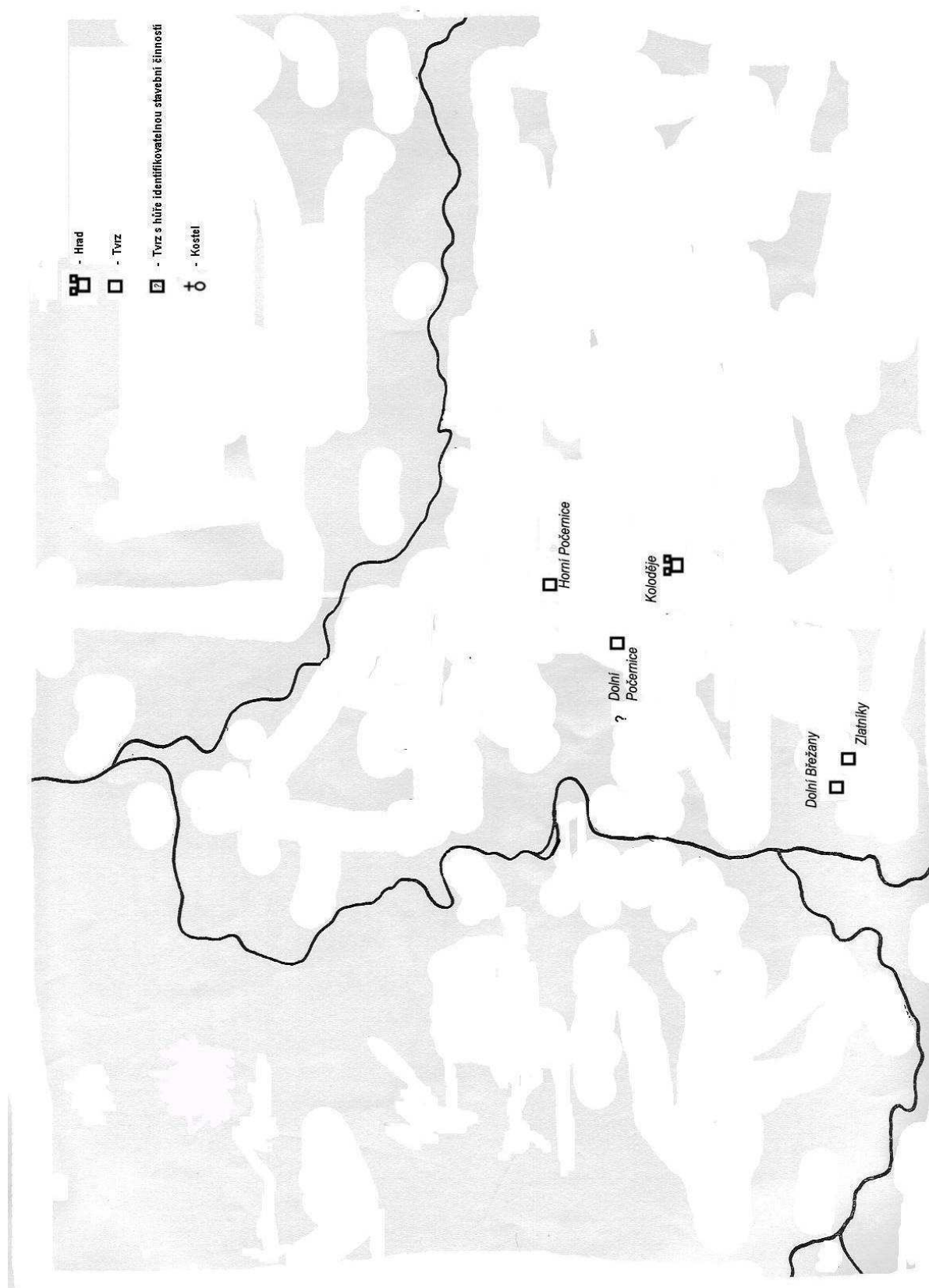
Seznam příloh

- Příloha č. 1 – Mapa všech zjištěných lokalit s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ bez ohledu na typ stavby a časové hledisko.
- Příloha č. 2 – Mapa lokalit tvrzí (hradů) s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ do poloviny 14. stol.
- Příloha č. 3 - Mapa lokalit tvrzí (hradů) s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ od poloviny 14. stol. do roku 1420.
- Příloha č. 4 - Mapa lokalit tvrzí (hradů) s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ po husitských válkách.

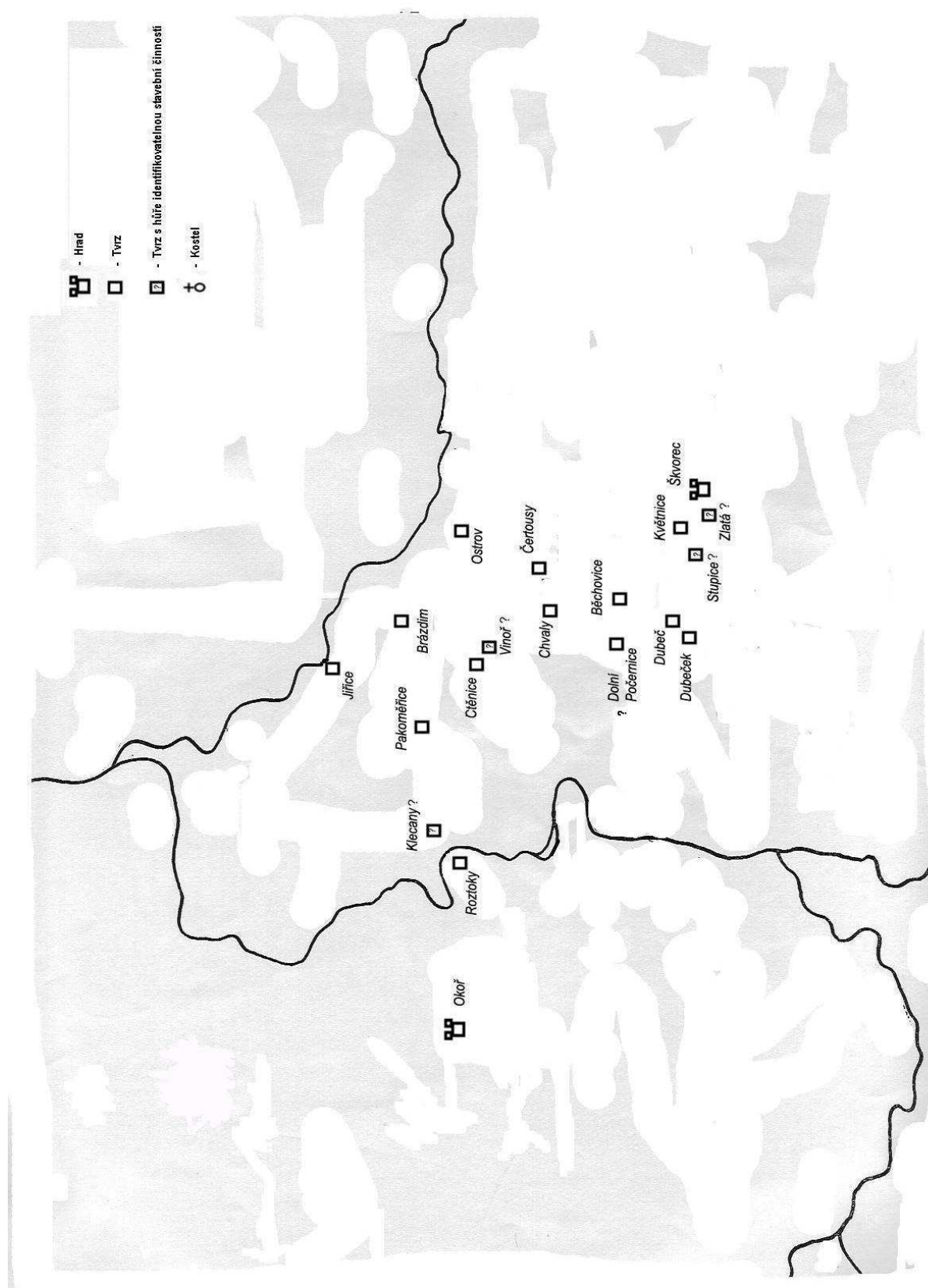
Přílohy

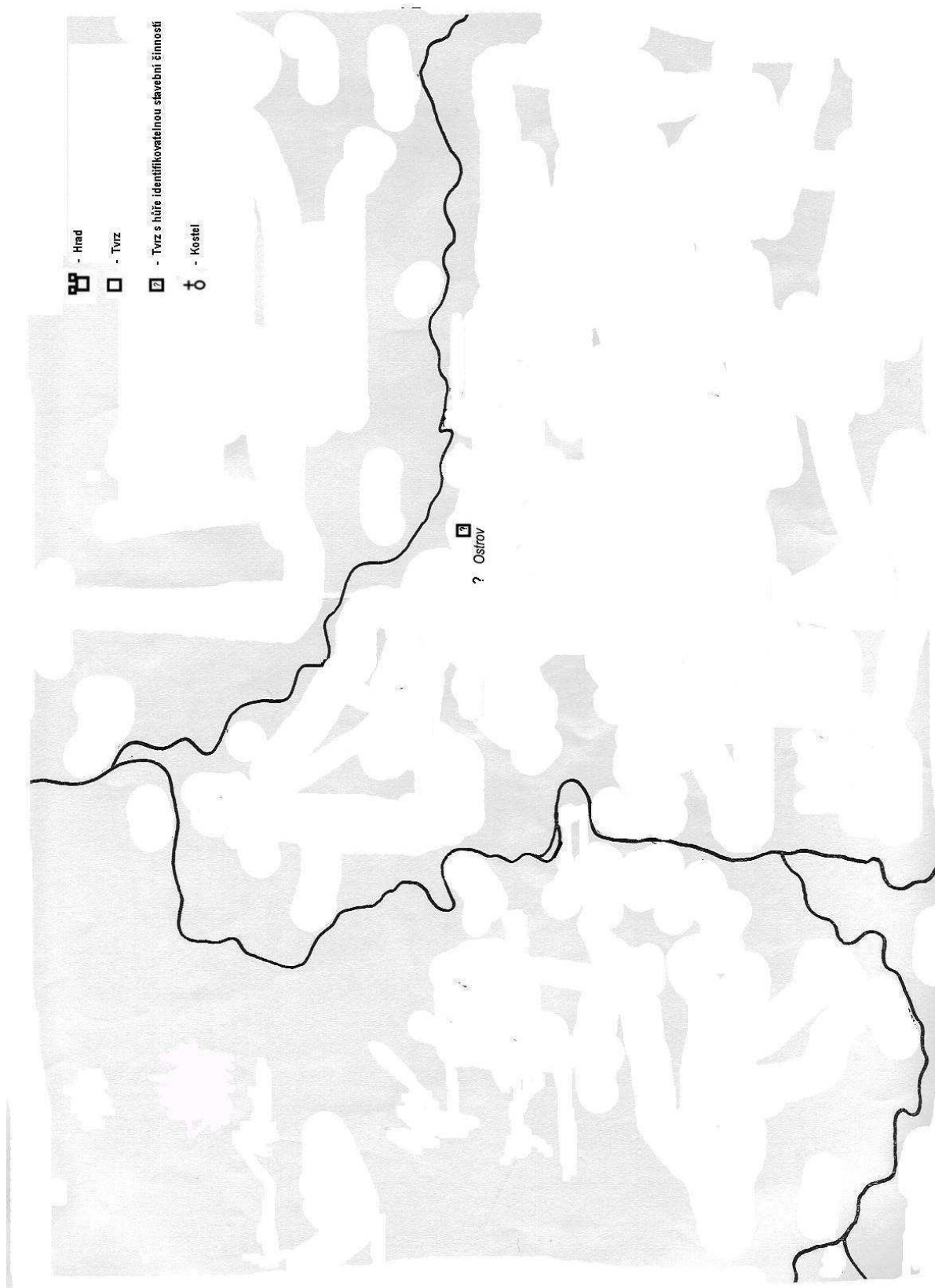
Příloha č. 1 - Mapa všech zjištěných lokalit s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ bez ohledu na typ stavby a časové hledisko.

Příloha č. 2 – Mapa zjištěných lokalit tvrzí (hradů) s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ do poloviny 14. stol.

Příloha č. 3 – Mapa zjištěných lokalit tvrzí (hradů) s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ od poloviny 14. stol. do roku 1420.

Příloha č. 4 - Mapa zjištěných lokalit tvrzí (hradů) s předpokládanou stavební aktivitou „pražských měšťanů“ po husitských válkách.